

---

sociologisk forskning

nr 1 2007

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Katarina Sjöberg
Sociologiskforskning@soc.lu.se
Ansvarig utgivare: Mikael Carleheden
mikael.carleheden@sam.oru.se

Redaktionen

Katarina Sjöberg (red)
Bo Isenberg
Henrik Lundberg
Marcus Persson
David Wästerfors

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Lunds universitet, Box 114
221 00 Lund
tel. 046-2228809
fax. 046-2224794

Tryck: print@soc. vid Sociologiska institutionen

Sättning: RPform, Hallstahammar

Omslag: Malin Wigren

ISSN 0038-0342

Sociologisk forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.

Anvisningar till författare finner du på vår hemsida

www.sociologforbundet.se

Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2007

nr 1: v 10 nr 2: v 23/24 nr 3: v 40 nr 4: v 51

Sveriges Sociologförbund

Är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Antoinette Hetzler, Lund, ordförande
Mikael Carleheden, Örebro, vice ordförande
Henrik Loodin, Lund, sekreterare
Erik Wesser, Kalmar, kassör

Ordinarie ledamöter: Ildikò Azstalos Morell, Uppsala, Lisa King, Södertörn, Per-Olof Olofsson, Halmstad, Mattias Strand, Umeå, Malin Wreder, Karlstad.

Suppleanter: Roine Johansson, Östersund, Ulla Björnberg, Göteborg

Innehåll

Fältet och forskaren	5
Överviktens betydelser	7
<i>Vesa Leppänen, Susanne Linné</i>	
Beroende eller oberoende?	31
<i>Gunhild Hammarström & Sandra Torres</i>	
Nya möjligheter för stratifieringsforskning i Sverige	53
<i>Erik Bihagen</i>	
Upptäckten av det globala	69
<i>Göran Ahrne</i>	
Recensioner	77
Sociologförbundet har ordet	88

Fältet och forskaren

Så skriver vi anno 2007 och ser framemot ännu ett produktivt år i lundaredaktionens regi. Det kom in inte mindre än 57 artiklar till redaktionen under det gångna året och det ser vi som mycket positivt. Då det upplägg som vi introducerat visat sig vara framgångsrikt, ämnar vi även fortsättningsvis ge utrymme för analysartiklar med relevans också utanför vetenskapssamhället. Vår förhoppning är att denna ambition inte heller framöver avskräcker skribenter med mer traditionell hållning till innehållet i vetenskapliga tidskrifter.

De artiklar som föreligger i detta första nummer 2007 har titlarna ”Överviktens betydelser”, ”Beroende eller oberoende – en kvalitativ studie av hur äldre hjälptagare ser på att ha hjälp och stöd” samt ”Nya möjligheter för stratifieringsforskning i Sverige – internationella yrkesklassificeringar och stratifieringsmått över tid”.

Den första artikeln tar fasta vid människor som upplever sig definierade som överviktiga och hur de hanterar att betraktas som misslyckade. Det empiriska material som analysen bygger på utgörs av intervjuer med sådana personer. Studien inleds med en redogörelse av det sociala tryck som riktas mot överviktiga personer för att sedan övergå i en diskussion om övervikt som en beståndsdel i människors habitus.

Den härpå följande artikeln, inleder med en diskussion om de olika definitioner som begreppet beroende givits och visar på att det inte finns en samstämmighet om vad som konstituerar ett beroende. Mot bakgrund av den sociokulturella kontext som den svenska hemtjänsten utgör problematiserar författarna begreppet utifrån ett empiriskt material, bestående av äldre människor med kroniska sjukdomar och funktionsnedsättning.

Den tredje och sista artikeln i detta nummer har stratifieringsmått i fokus och belyser validitetstest för översättningsnycklar mellan de äldre nationella yrkesklassificeringarna och SSYK96 samt pekar på de möjligheter som denna utveckling kan medföra.

Som gäst i detta nummer har vi glädjen att presentera professor Göran Ahrne vid sociologiska institutionen, Stockholms universitet. I artikeln med titeln ”Upptäckten av det globala”, reflekterar han över hur det står till med globaliseringen.

Under rubriken sociologförbundet har ordet denna gång givits till förbundets kassör, Erik Wesser. I sin text funderar han bland annat över hur det kommer sig att så många vet så lite om sociologi och vad ”den sociologiska blicken” har att tillföra.

Mycket nöje önskar vi våra läsare och prenumeranter.

Katarina Sjöberg
redaktör

ABSTRACT

Meanings of overweight

In societal discourses overweight is defined as a growing individual and a social problem leading to sickness and disability, mental distress, increased use of health care and reduced economic productivity. A strong normative pressure is directed at the overweight but relatively few succeed in reducing their weight. Therefore, the overweight need to manage a double stigma; the overweight body per se and their inability to conform to norms about bodyweight. This article investigates how individuals present their overweight to their social environment. Empirical data was collected as part of an evaluation study of a keep-fit project directed at home-care staff. Qualitative interviews were conducted with 49 participants and 30 of them had either tried or were trying to reduce their weight. The analysis shows that the informants presented a divided self consisting of a biological body, with its own drives, and a mind that is aware of the body and its social meanings. They portrayed their lives as a battle between these two sides. Their presentations of the divided self can be analysed as a defence of their social selves. The overweight can account for the kilos by blaming the biological drives, which leaves the core of themselves – their minds – unblemished. They can express an intention to loose weight and thereby conform to norms about bodyweight. When they fail to loose weight, the responsibility can be attributed to the unruly body.

Key words

overweight, home care, body image, dieting, social self

Vesa Leppänen är filosofie doktor i sociologi och verksam vid Arbetslivsinstitutet i Malmö.

Susanne Linné är filosofie magister i sociologi och var vid projektets genomförande knuten till Arbetslivsinstitutet i Malmö.

Vesa Leppänen, Susanne Linné,

Överviktens betydelser

Under den långa period då människan var jägare och samlare var övervikt ett sällsynt fenomen. Först när jordbruket uppstod, för ungefär 10 000 år sedan, blev den möjlig och efter industrialismens genombrott blev den ett massfenomen (Brown 1993). Nu betraktas den som ett individ- och samhällsproblem. I massmedia artikuleras gränser för vad som skall betraktas som övervikt och där sägs att den leder till fysisk sjukdom, handikapp, överutnyttjande av sjukvård, psykiskt lidande och nedsatt ekonomisk produktivitet. En stor del av befolkningen definieras som överviktiga och det riktas ett starkt socialt tryck mot dem om att sänka vikten. Olika typer av hjälp erbjuds, såsom dieter, mediciner och beteendeterapier. Ofta är hjälparna och de överviktiga optimistiska om möjligheten att sänka vikten, men samtidigt är det ganska få som lyckas genomföra varaktiga viktnedgångar. Det innebär att de som definieras som överviktiga behöver hantera både sin övervikt och sina misslyckade försök att uppfylla förväntningarna om att eliminera den.

Kroppen är ett socialpsykologiskt fenomen, en yta mellan individ och samhälle (Asplund 1985:48ff.). Den är en ständigt närvarande del av individens möte med andra och blir förknippad med olika betydelser. Särskilda betydelser aktualiseras när den är avvikande. Den överviktiga kroppen blir ofta bedömd som ohälsosam och mindre vacker och överviktiga personer kan tillskrivas egenskaper såsom lathet och bristande självkontroll. En viktig egenskap hos detta stigma är att en stor del av omvärlden anser att den kan elimineras genom en viljeanstängning (Goffman 1963b). Den överviktige framställs som moraliskt ansvarig för sin kroppsvikt. Men det är få som lyckas sänka sin vikt på längre sikt och därför är det viktigt att undersöka hur de hanterar sin situation.

I denna artikel undersöks hur personer som upplever sig definierade som överviktiga hanterar att vara betraktade som misslyckade. Här visas hur de försvarar sina sociala själv genom att *förklara* övervikten (Goffman 1959, 1963b, 1967, Collins 1988). (Observera att denna artikel inte handlar om personer som är ”objektivt” överviktiga utan om personer som upplever sig definierade som sådana.)

Empiriska data består av kvalitativa intervjuer med 49 personer, varav 30 tidigare hade försökt eller vid intervjutillfället försökte sänka sin vikt. Intervjuerna genomfördes i anslutning till en undersökning av ett friskvårdsprojekt inom den öppna hem-

tjänsten (Linné & Leppänen 2004). Undersökningen handlade om flera olika aspekter av personalens upplevelser av hälsa, friskvård och organisation av projektet. Den ursprungliga ambitionen var inte att särskilt undersöka övervikt och därför handlade endast en mindre del av frågorna om det. Det överraskade oss att så många talade så mycket om sin kroppsvikt och ville minska den, vilket föranledde oss att genomföra denna undersökning.

Som en bakgrund till den empiriska analysen beskriver vi det sociala tryck som riktas mot de överviktiga. Först visas hur övervikten, ur ett Foucauldianskt perspektiv (1980, 1986a, 1986b, 1987a, 1987b), kan undersökas som ett samhällsproblem som är föremål för kunskapsbildning och maktutövning. Sedan diskuteras hur övervikten är en beståndsdel i människors habitus, d.v.s. hur den ingår som en del av individens mentala strukturer för att avtolka, analysera och bedöma omvärlden (Bourdieu 1984). Slutligen, efter en redovisning av forskningsmetoder, beskrivs intervjupersonernas försvar av sina sociala själv.

Övervikten som problem

I det följande beskrivs det sociala tryck som riktas mot befolkningen i allmänhet och de överviktiga i synnerhet om att vakta sin vikt.

Diskurser om övervikt

I en rad skrifter har Foucault undersökt hur den mänskliga kroppen i västerlandet – allt sedan övergången från medeltid till nyare tid – definierats som ett problem och blivit föremål för olika diskurser, till exempel avseende vasinne, brottslighet och sexualitet (Foucault 1980, 1986a, 1986b, 1987a, 1987b). Diskurserna har förkroppsligats i organisationer som gjort de olika problemen till sina egna, till exempel rättspsykiatri, kriminalvården och medicinen. Organisationerna har undersökt olika aspekter av människor, ofta genom att låsa in och examinera dem inom sina egna väggar, och formulerat nya kunskaper om dem. Med stöd av kunskaperna har organisationerna hävdad sitt existensberättigande ytterligare och skaffat sig än mer makt gentemot de personer som är föremål för deras intressen. Inom dessa organisationer går kunskap och makt hand i hand och objektet för dessa kunskaper är en eller annan aspekt av den mänskliga kroppen (Se även Turner 1984, Frank 1991 och Olsson 1999).

Med Foucaults perspektiv kan man undersöka hur övervikt är föremål för kunskapsbildning och organisatorisk maktutövning (Turner 1991). Man kan tala om fyra olika överviktsdiskurser som gestaltar sig både som sätt att tala om övervikt och som materiella praktiker. De är ofta invända i varandra, varför vår uppdelning är analytisk.

Inom en första diskurs betraktas övervikt som ett ”hälsoproblem.” Denna diskurs förs särskilt inom sjukvården, men även inom stat, medicinsk vetenskap, läkemedelsindustri och massmedia. Vilka orsaker anges till övervikten? Vilka risker sägs den medföra? Vilka lösningar föreslås?

När man inom medicinen talar om övervikt brukar man syfta på att kroppen be-

står av en för stor andel fett. Dock är man oense om hur denna andel ska beräknas. I och för sig finns metoder för att mäta fettvävnaden direkt, till exempel ultraljud och datortomografi, men de används sällan (Lilienthal Heitman & Lander Svendsen 1998). Istället genomförs indirekta mätningar, till exempel genom att relatera kroppslängd till kroppsvikt (Brown 1993:180). Ett vanligt mått är BMI (body mass index), som beräknas genom att kroppsvikten divideras med kroppslängden i kvadrat (uttryckt i meter).

Inte heller är man helt eniga om exakt vilken vikt som ska betraktas som övervikt (Sandberg 2004:174). En viktig anledning är att över- respektive undervikt då måste relateras till en "idealkropp" och det råder delade meningar om hur den är konstituerad (Brown 1993:180).

Inom den medicinska diskursen brukar man räkna upp en lång rad orsaker till övervikt (Sandberg 2004:174ff.), till exempel ärftlig disposition (Lönnquist 1998, Sörensen 1998, Brown 1984), stress, alkohol, matvanor och fysisk aktivitet (Rissanen & Heliövaara 1998), TV-tittande (Dietz 1990), menstruation (Rössner 1998), rökavvänjning och graviditet (Rissanen & Heliövaara 1998) samt läkemedel såsom insulin och vissa antidepressiva medel (Breum 1998). En del sjukdomar påstås medföra ökat matintag, till exempel "Binge-eating disorder" (Rissanen 1998, Wadden & Stunkard 1993). Sömnbrist och kall vinterkyla sägs också kunna leda till övervikt (Sandberg 2004:180ff.). Ibland hävdas att det finns samband mellan etnicitet och kroppsvikt (Brown 1993).

Det råder en hög grad av konsensus om att övervikt medför allvarliga konsekvenser för den fysiska hälsan. I en översikt över risker med övervikt sägs att den kan leda till bl.a. högt blodtryck, hjärtsvikt, diabetes, sömnapné, gallsten, leverförfettning, refluxoesofagit, menstruationsrubbningar, ryggbesvär och vissa former av cancer (Rissanen & Heliövaara 1998). WHO klassar fetma som en epidemi och följsjukdomarna sägs synas allt mer i den svenska hälsostatistiken (Ibid.). Två överviktsforskare hävdar att fetma – av alla kroppsliga tillstånd som går att förebygga – vållar flest dödsfall (Linné & Rössner 2004).

De medicinska vetenskaperna definierar, med stöd av stat, läkemedelsindustri och andra organisationer, övervikt som ett medicinskt problem. De har ett gemensamt intresse att förklara den och finna metoder för att sänka den (Turner 1991). Statens intresse är att skapa "friska och produktiva medborgare" och så länge medicinen både beskriver övervikten som ett hälsoproblem och ingjuter hopp om att finna lösningar på det får de ekonomiskt, legislativt, och annat stöd för sin verksamhet. I utbyte får staten kunskaper som sedan används i fostrande syfte, till exempel folkhälsokampanjer (Olsson 1999).

En annan diskurs handlar om övervikt som "ekonomiskt problem." Den förs inom den ekonomisk-politiska sfären och i massmedia. Där sägs att övervikt leder till minskad produktion, överutnyttjande av sjukvård och läkemedel, ökade pensionskostnader, o.s.v. (Rissanen & Heliövaara 1998, Folkhälsoinstitutet 1999, SBU 2002, Sandberg 2004:143). Ibland målas skräckscenarier upp där fetman framställs som en enorm framtida kostnadspost. "Fettbomben tickar", som två läkare vid överviktsen-

heten vid Huddinge sjukhus skrev i Dagens Nyheter (Reynisdottir, S. & P. Roth 2001, Sandberg 2004:148). Ibland pekas de överviktiga ut som "parasiter" (Sandberg 2004:152) och man ifrågasätter om den normalviktiga majoriteten skall betala kostnaderna för deras vård (Sandberg 2004:160).

Den tredje diskursen förs främst inom massmedia och i sociabla relationer och fokuserar på övervikt som ett "estetiskt problem". Synen på övervikt har varierat över tid och mellan olika kulturer (Brown 1993). I Västeuropa betraktas ofta den magra kroppen som värd att sträva efter (Sarlio-Lähteenkorva 1998). Den överviktiga kroppen ses ofta som ett skönhetsfel eller t.o.m. som äcklig (Sandberg 2004:140, 148, Soball & Stunkard 1989, Liukko 1996:190, Linné 2001).

Den fjärde diskursen fokuserar övervikt som ett "socialt problem". Övervikt sägs medföra negativa konsekvenser för de överviktiga, bl.a. genom att försämra deras livskvalitet. Studier från 1968 och 1992-93 pekar på samband mellan utbildning och vikt hos kvinnor (Lissner 1998). Kvinnor med lägre utbildning visade sig oftare uppfylla WHO:s kriterier för övervikt än kvinnor med högre utbildning (Ibid.). En annan undersökning följde amerikanska ungdomar under sju år. De som klassificerades som överviktiga hade efter sju år lägre utbildning, lägre inkomst och färre av dem var gifta än av dem som inte klassificerades som överviktiga (Ibid.). Andra studier visar att fetma är vanligare förekommande i socioekonomiskt svaga grupper (Lissner 1998, Sarlio-Lähteenkorva 1998, SBU 2002). Ibland hävdas att den negativa värderingen av övervikt kan medföra en negativ spiral:

Om fetma värderas negativt i samhället, kan detta hindra socioekonomiska framsteg och öka den sociala utslagningen, oavsett vilken den "verkliga" orsaken till fetma är. Denna marginalisering hör ihop med en rad sociala och ekonomiska problem som alla kan inkludera problem såsom dålig arbetsmiljö eller arbetslöshet, social isolering och otillfredsställande levnadsförhållanden. Låg socioekonomisk status kan vidare minska utbildningsmöjligheterna, resultera i lägre kunskapsnivå och beteendemönster, som behövs för viktkontroll. (Sarlio-Lähteenkorva 1998:225)

Dessa fyra diskurser om övervikt artikuleras inom "överviktsbranschen", som består av en lång rad aktörer, t.ex. de som forskar om övervikt, populärvetenskapliga experter, vissa statliga organisationer, sjukvården, företag som säljer viktminskningspreparat och utför plastikoperationer, friskvårdsanläggningar och massmedia. Alla dessa organisationer skapar en infrastruktur för "viktvetandet" och ett centralt budskap är att vikten är *möjlig* att påverka (Hakala 1999:234ff.). Vikten är inte en gång för alla given. De säger att det finns vetenskapligt beprövade metoder som ger resultat. Budskapet är *optimistiskt*.

Ett annat centralt budskap är att vikten är en *individuell angelägenhet*. Övervikt, liksom andra "vällevnadssjukdomar", betraktas som resultat av "individuella val". Individer är själv *ansvariga* för övervikten (Sandberg 2004:159, 217, Olsson 1999, Linné 2001).

Ibland framställs kroppen t.o.m. som ett *projekt* för individen. Denne förväntas

medvetet modellera och avpassa kroppen för att fungera i de sammanhang där den ingår (Shilling 1993, Sarlio-Lähteenkorva 1999, Sandberg 2004:45).

Det framstår också som närmast ett *moraliskt ansvar* att hålla vikten (Turner 1991, Liukko 1996:182,200ff., Johansson 1999). Överviktiga kan därför uppfattas som "irrationella", "dumma" eller som att de har "bristande kontroll" (Liukko:1996:179ff.). Överviktiga framstår därför som moraliskt suspekta (Johansson 1999).

De som inte lyckas sänka sin vikt betraktas ofta som avvikare eller "syndare" (Lupton 1995:90) och personer som man behöver "informera" och "stödja" för att de ska fatta "mogna beslut" om att sänka sin vikt (Lupton 1995:72ff.).

Disciplineringen av kroppen sker inte, som i de totala institutioner Foucault undersöker, genom att den underkastas direkt fysisk övervakning och kontroll. Relationen mellan organisationerna och de överviktiga karakteriseras istället av att organisationerna "informerar och propagerar" för att kroppsvikten kan och bör sänkas. I den mån som överviktiga accepterar den ovan givna synen på övervikt kommer de uppleva att de *frivilligt* söker upp organisationerna för att få hjälp.

De överviktiga, och allmänheten i övrigt, har i hög utsträckning accepterat organisationernas och experternas syn på övervikten och deras rätt att uttala sig om hur den kan minskas. Många tycks lita till "det vetenskapliga" hos denna expertis trots att metoderna ofta ger dåliga resultat. Det är endast cirka 20 % av Viktväktarnas medlemmar som når sin målvikt och 60 % av de tillkommande medlemmarna har tidigare varit medlemmar (Linné 2001).

Även om organisationerna erbjuder olika metoder förläggs ansvaret för framgången på individerna. De ska använda de erbjudna metoderna men genomföra viktnedgången med egen vilja. Det är sällan som organisationerna helt tar ansvar för att sänka klienternas vikt. Till viss del beror det på att sådana metoder är för dyra (till exempel kirurgi), oetiska (att straffa och låsa in överviktiga och tvångsbanta dem) eller ännu icke existerande (effektiva läkemedel mot övervikt).

Således har det skapats ett visst överviktssubjekt som i kondensat lyder som följer: "Den överviktige kan och bör sänka sin vikt. Den överviktige ansvar själv för att sänka vikten och nå en fastlagd viktnorm. Viktnedgången sker genom att den överviktige disciplinerar sig och får information och stöd av experter. Den överviktige är, om denne inte lyckas med sin viktnedgång, själv ansvarig för sin övervikt." När detta överviktssubjekt internaliseras skapas en maktrelation mellan expertisen och de överviktiga och det är denna relation som de överviktiga behöver hantera.

Den överviktiga kroppens signaler

Låt oss nu rikta blicken mot hur den omedelbara sociala omgivningen betraktar de överviktiga. Bourdieu (1984) har använt termen "habitus" för att beskriva de inlärdas mentala strukturer som används för att avtolka, analysera och bedöma omvärlden. Habitus varierar mellan individer, beroende på var i den sociala väven de befinner sig. Habitus gör det möjligt att undersöka hur individer i olika positioner delar in människor i viktrelaterade termer (till exempel "överviktiga", "normalviktiga" och "underviktiga") och hur människor som benämns olika tilldelas olika egenskaper.

Överviktiga tilldelas ofta, implicit eller explicit, en rad olika egenskaper. Som ovan nämdes, handlar många av dem om de överviktigas moral, t.ex. att de har låg grad av självkontroll. I en intervjustudie säger en intervjuperson följande: "En fet person kan inte kontrollera sina lustar, ligger kanske på sängen och äter praliner" (Liukko 1996:184). En annan undersökning visar hur barn ner till sex år beskriver överviktiga som "lata, smutsiga, dumma, fula, fuskande, lögnaktiga" (Staffieri 1967). Övervikt kan också ses som tecken på dumhet, nedstämdhet, depression, känslighet, liknöjdhet, tålighet, generositet och dålig smak avseende mat och dryck (Liukko 1996). Den kan också ses som ett tecken på eventuell fysisk sjukdom, till exempel sjukdom i sköldkörteln, cancer eller rubbningar i ämnesomsättningen. Den kan också tydas som att personen kommer få ett kort liv (Liukko 1996:180ff.). Dessutom kan den fungera som en klassmarkör. En rapport om kvinnohälsan i Stockholms län säger att övervikt och fetma är "klassrelaterade problem och vanligare i socioekonomiskt svaga grupper och bland invandrare" (Ekenvall, Rinnan & Winzer 1996).

Det finns skillnader mellan kvinnor och män avseende förväntningar på kroppsvikten. När man i dagspressen diskuterar övervikten som estetiskt problem är det främst kvinnor som avses (Sandberg 2004:140ff.,175,215). Den kvinnliga idealkroppen har blivit längre och smalare och ofta omöjlig att nå utan plastikoperation. Trots att vi är medvetna om att många fotomodeller är skönhetsopererade och retuscherade ser vi dem ofta som ideal (Bordo 1993). Många unga kvinnor är missnöjda med sina kroppar (Bengs 2000). De personer som ingick i vår studie uttryckte ofta en medvetenhet om dessa normer och angav det som skäl till att vilja gå ner i vikt. En intervjuperson sa följande:

Jag menar idag ska man ju se ut som en trådsmal. Allting är ju liksom, det är inte kläder för om man är kraftig. Jag menar toppar på en annan när det väljer ut här och där. Det är ju liksom inte så himla snyggt så att, alltså det är ju, ja för att må bra alltså, för självförtroendet. (Intervju 28)

Män anser däremot ofta att kroppen blir mer attraktiv av muskler och av att vara vältränad. Det är därför vanligare att män börja träna medan kvinnor väljer att minska på intaget av mat (Harré 1994, Grogan 1999, Bengs 2000).

Kvinnor kan uppleva att de i högre utsträckning än män möter en omvärld som bedömer dem efter deras kroppsvikt (Bengs 2000). Omvärlden betraktar dem med en "viktblick". Det betyder att, givet samma objektiva övervikt, kommer kvinnor att uppleva en större diskrepans mellan deras faktiska och ideala vikt än vad män gör.

Sammantaget kan vi tala om en "viktblick" som är ständigt närvarande i sociala relationer. Dessutom har denna viktblick fått en ökad betydelse för individens självpresentation under 1900-talet (till följd av urbanisering, fler och anonymare relationer i samhällslivet, en ökad andel arbetande inom serviceyrken, ett ökat antal singelhushåll, massmediernas ökade genomslag, etc.). Det krävs en allt lägre grad av faktisk övervikt för att definieras som överviktig. Allt fler upplever sig som "icke normalviktiga" vilket leder till att en stor del av befolkningen försöker minska sin vikt i perioder

eller hela tiden. Bordo (1998) beskriver denna "hunger as ideology" som en del av den samtida västerländska kulturen.

Metod

Empiriska data insamlades i anslutning till en undersökning av ett friskvårdsprojekt som riktade sig till vårdbiträden och undersköterskor inom den öppna hemtjänsten i en stadsdel i Malmö (Malmö stad 2002-10-02, Linné & Leppänen 2004). Personalen kunde under betald arbetstid ägna sig åt en rad olika typer av friskvård, bland annat stavgång, gympa och viktminskning i grupp. Som en del av undersökningen genomfördes ljudinspelade kvalitativa intervjuer med 49 av de 51 av deltagarna (46 kvinnor och 5 män) vid projektets start (fr.o.m. november 2002 t.o.m. januari 2003).

Vår ambition med intervjuerna var att låta informanterna med egna ord beskriva erfarenheter av livsområden som vi föreställde oss kunde ha relevans för vilka förväntningar de hade på projektet och hur de skulle anamma det. Vi valde att genomföra semistrukturerade intervjuer (Dahlberg 1993, Kvale 1997). Därför sammanställde vi en intervjuguide med teman om hälsohistoria, förväntningar på projektet och arbete i hemtjänsten. Utifrån dessa teman bad vi dem berätta om vilka problem de upplevde med sin hälsa och vilka mål de hade med sin medverkan i friskvårdsprojektet. Vi bad dem också berätta om tidigare erfarenheter av större förändringar avseende motionsvanor, viktminskning och rökning samt vilka resultat de uppnått. Vi ställde också frågor om de i nuet ville ändra på något i sin livsstil, vilka aktiviteter de valt, varför de valt dem, samt vilka hinder och framgångsfaktorer de urskiljde inför sitt deltagande i projektet.

Intervjuernas huvudsakliga fokus handlade alltså inte om övervikt, men vid intervjuerna visade det sig att kroppsvikt var ett återkommande tema. Informanterna valde själva att brodera kring kroppsvikt, vilket aktualiserades av frågor som "Vilka aktiviteter (i projektet) har du valt?", "Vad är ditt mål med deltagandet i projektet?" samt "Har du tidigare tränat, försökt gå ner i vikt eller slutat röka?" Eftersom fokus för intervjuerna inte låg vid övervikten och vi inte hade förberett särskilt många frågor om det, är vi medvetna om att en mer fördjupad och breddad intervjuguide kring detta tema kunde ha genererat data som kunde ha bidragit till tolkningar om andra aspekter av övervikten än de som presenteras i denna artikel.

Bland de 49 intervjupersonerna fanns det naturligtvis sådana som sa att de aldrig varit överviktiga eller på annat sätt haft någon problematisk relation till sitt ätande eller vikt. Det fanns också personer som sa att de var överviktiga men inte ansåg det som problematiskt. Men det var få som var helt nöjda med sin vikt och ännu färre som hade en helt oproblematisk inställning till den. Hela 30 personer uppgav att de antingen försökt gå ner i vikt, ville göra det nu eller i framtiden. Med andra ord upplevde inte alla de 30 som ingår i denna undersökning att de var överviktiga vid intervjutillfällena. Inte heller var samtliga av dem som betraktade sig som överviktiga det i våra ögon. Det kan tydas som att gränserna för övervikt är flytande och att individens upplevelse av sin kroppsvikt kan vara frikopplad från den "faktiska" vikten.

Informanternas fokusering på övervikten överraskade oss och möjliggjordes av designens halvöppna karaktär. (Se även Seale & Kelly 1998:154.) Detta stora intresse för att tala om övervikt har noterats i en avhandling där huvudsakligen kvinnor intervjuares om övervikt (Liukko 1996:39).

När intervjuguiden och frågorna formulerades var ambitionen, liksom inom mycken "grounded theory", att försöka vara så lyhörda som möjligt för hur intervjupersonerna med sina egna ord uttryckte sin verklighet (Gustavsson 2003:213ff.). Vår ambition var att fånga aktörernas "naturliga" tolknings- och handlingsmönster (Hammersley & Atkinson 1995:6ff.). Informanterna tillförsäkrades anonymitet, det vill säga att inga namn, arbetsgruppstillhörigheter eller personbeskrivningar skulle redovisas i sammanställningen eller vid samtal med arbetsplatsens ledning. Genom att förklara att vi var mer intresserade av friskvårdsprojektet – snarare än individerna i sig – och att kunskaperna skulle frikopplas från de enskilda individerna, föreställer vi oss att intervjuerna upplevdes som mindre känsliga (Widerberg 2002).

Men samtidigt som vi strävade efter att utforska aktörernas "naturliga" tolknings- och handlingsmönster deltog vi naturligtvis själva i att formulera den verklighet som vi undersökte (Hammersley & Atkinson 1995). Det gjordes vid vårt val av metod, kvalitativa intervjuer, vilka till skillnad från observationer ger "återberättade versioner". De blottlägger "det uttalbara" i bemärkelsen "det informanten är medveten om" och "vill avslöja." Vi har också bidragit till att konstruera denna verklighet genom att med intervjuguiden välja att fokusera vissa frågeområden snarare än andra, vilket begränsat informanternas berättelser och våra tolkningsmöjligheter. I en bemärkelse kan man säga att analysen faktiskt inleddes innan empiriska data insamlades, eftersom vi redan då avgränsade vilket område vi skulle undersöka och vilka teman vi skulle fråga om (Hammersley & Atkinson 1995:204ff., Walsh 1998).

I själva verket är det centrala forskningsredskapet – liksom i all kvalitativ forskning – forskaren själv (Hammersley & Atkinson 1995, Walsh 1998). Denne formulerar problemet och forskningsstrategin, förhandlar om tillgång till det empiriska fältet, samlar in data, tolkar dem och skriver rapporterna. Resultaten som presenteras i denna text är därför ett resultat av en social process där vår förståelse mött och påverkats av informanternas sociala verkligheter (Ibid.).

Intervjuerna skrevs ut ordagrant. Sedan påbörjades den formella analysen genom att vi lyssnade på intervjuerna och läste igenom utskriften ett flertal gånger (Starrin et.al. 1991, Hammersley & Atkinson 1995, Gustavsson 2003). Först genomförde vi en öppen kodning där materialet undersöktes rad för rad och observationer om materialet antecknades i marginalerna. Under detta arbete framträdde olika *teman*, vilka fick egna namn. Efter sortering av teman som växte fram, analyserades data igen, vilket innebar att olika empiriska indikatorer på de olika temana kunde jämföras med varandra. Vid detta arbete kom vissa teman att bli underordnade andra, medan ytterligare andra försvann helt. Vid en betraktelse av de teman som återstod visade det sig att vissa *huvudkategorier* hade vuxit fram. (För beskrivningar av undersökningen av projektet, empiriska data och resultat i övrigt se Leppänen 2004, 2006a, 2006b, Linné & Leppänen 2004, Holmkvist & Leppänen 2004, Leppänen & Kullberg 2006).

Vid analysen visade det sig att många av utsagorna handlade om hur det överviktiga självet presenteras. Vår lyhördhet för just övervikt kan sammanhånga med att vi båda har erfarenhet av viktminskning.

Presentationen av övervikten

Innan vi undersöker hur intervjupersonernas utsagor om övervikt och viktminskning är det värdefullt att rekapitulera några grundläggande iakttagelser om *det sociala självet* och hur det kan bli *stigmatiserat*.

Det sociala självet

En central "angelägenhet" i social interaktion är att hantera deltagarnas *själv*. Ett själv kan, i och för sig, analyseras som ett psykiskt fenomen, d.v.s. något som är förborgat i individens inre. Men i detta sammanhang är det mer intressant att undersöka det själv som individen presenterar i andras närvaro (Goffman 1959, 1967, Collins 1988).

Självet "designas" av individen med en rad olika resurser (Goffman 1959). En viktig resurs är den situation som mötet sker inom. Individen framträder på en viss fysisk plats, med vissa närvarande, institutionaliserade roller, typiska handlingsförlopp, o.s.v. En annan resurs är individens personliga fasad, som både består av kropp (hårfärg, ögonfärg, kroppslängd, kroppsstorlek, o.s.v.) och kroppsna föremål (kläder, skor, klocka, paraply, bil, o.s.v.). En tredje resurs är individens handlande, som både består av verbala och ickeverbala handlingar. De medför konkreta fysiska konsekvenser (till exempel när man öppnar en dörr), men mer intressant är handlingarnas symboliska egenskaper. Ord och gester bär budskap som inte är knutna till det omedelbara fysiska rummet. De åstadkommer förändringar i deltagarnas definitioner av verkligheten och ger konsekvenser för deras fortsatta handlande.

När individen presenterar sitt sociala själv frammanar denne en eller flera *sociala kategorier*. Dessa kategorier ingår i de system av klassificeringar som alla individer använder för att kartlägga sina sociala omvärldar (Sacks 1972, Bourdieu 1984, Silverman 1998, Antaki & Widdicombe 1998, Mäkitalo 2002) och återspeglar individens habitus (Bourdieu 1984).

Det finns ett *sambället krav* på alla att ha ett socialt själv som är grundat i tillgängliga sociala kategorier. En viktig anledning är att det skapar ekonomi i vår strävan att upprätthålla kartor över det sociala landskapet. Till varje kategori knyts förväntade egenskaper och beteenden. Som ovan diskuterades, knyts ofta beteenden såsom "lathet" och "bristande självkontroll" till kategorin "överviktig."

Självet kan också beskrivas som något *heligt* för individen. Denne ägnar stor möda åt att styra de andras intryck för att få något visst själv accepterat. Det sammanhänger med att individen, om denne får något visst själv tillskrivet, också får bestämda rättigheter. Det är alltså individens interaktion med omgivningen som avgör om denne har rätt till något visst själv. Självet är därför *samproducerat*.

Eftersom det är så mycket som står på spel för individen när denne presenterar sitt själv kommer starka *känslor* att vara knutna till det. Självet kan bli ifrågasatt av andra,

vilket kan leda till skam, skuld, ledsnad och aggressivitet. Men vanligtvis ägnar både individen och dennes medinteraktörer stor omsorg åt att bevara sina själv. Goffman (1967) beskriver hur självet (eller "face") kan bli hotat och stöttat av den sociala omgivningen. Brown & Levinson (1978) har visat hur sociala aktörer visar artighet och vördnad mot varandra med de mest förfinade språkliga medel.

Stigma

När vi möter en främling kommer denne, som sagt, att presentera ett eller annat själv. När vi definierat dennes själv utgår vi från att definitionen tills vidare är korrekt. Ibland framkommer fakta som föranleder oss att omdefiniera den andre till något som inte är lika högt värderat. När vi på detta sätt "degraderar" den andre innehar denne ett *stigma* (Goffman 1963b). Ett stigma innebär att vi upptäcker en diskrepans mellan det sociala själv som den andre gör anspråk på och det sociala själv som denne "faktiskt" har – och det "faktiska" sociala självet är lägre värderat än det själv individen ursprungligen gjorde anspråk på att ha. Ett exempel är när den medelålders universitetsläraren möter en student och läraren först passerar som filosofie doktor, docent eller professor men senare visar sig "bara" vara adjunkt.

Det är inte egenskapen i sig som är stigmatiserande. Det är relationen mellan det själv individen gör anspråk på att inneha och dennes "faktiska" själv som stigmatiserar. Den överviktige är stigmatiserad när denne gör anspråk på ett socialt själv som inte är överensstämmande med det själv som denne "faktiskt" har i egenskap av att vara överviktig.

En viktig iakttagelse är att det råder en hög grad av symmetri mellan normal- och överviktigas uppfattningar om vad som är att betrakta som övervikt och vilka egenskaper som tilldelas det överviktiga självet. Många normalviktiga har också kunskaper om övervikt och förstår vad det innebär att vara överviktig. Denna delade förståelse stärks av massmedia och att de flesta normalviktiga träffar överviktiga personer i sin vardag. En stor andel normalviktiga har också egna erfarenheter av övervikt. Övervikten ses då som något hotande, något som kan drabba dem i framtiden. Varje normalviktig är potentiellt stigmatiserad.

Den ständiga medvetenheten

Olika stigmaten skiljer sig åt avseende i vilken grad de är närvarande vid individens möte med andra. Det finns stigmaten som går att dölja och medan andra endast svårligen låter sig döljas. Övervikten är ett stigma som oftast är närvarande. Det finns därför ingen time-out från den. Medan den normalviktige "passerar" i flertalet sociala situationer utan att vikten blir föremål för särskild uppmärksamhet blir den överviktiges kropp föremål för implicita eller explicita överväganden. Därför befinner sig den överviktige i en *ständig medvetenhet* om sin övervikt.

Stigmaten skiljer sig också åt avseende hur stor del av livet de får konsekvenser för (Goffman 1963b:67). Den överviktige behöver medvetet ta ställning till en lång rad frågor: Hur skall den egna kroppen presenteras för den sociala omvärlden? (I vilka kläder den skall inpaketerats? Skall den kläs i tigha kläder som visar valkar? Shorts

och linne som visar hudbristningar? Stora klänningar som döljer valkar?) Vilka andra föremål skall associeras med den överviktige? (Skall den överviktiges shoppingvagn innehålla sex stora flaskor Coca-cola? Två paket grillkorv? Bantningspreparat?) På vilka platser skall den uppvisas? (Skall kroppen visas på offentliga badplatser? Skall den delta i grupp gymnastik? Skall den delta i bastubad? Vid ett gatukök?) Vilka andra personer skall den associeras med? (Skall den befinna sig i närheten av magra personer? Andra överviktiga?) Med andra ord hamnar den överviktige ständigt i situationer där övervikten blir föremål för medvetna överväganden. Den normalviktige slipper denna medvetenhet till stor del.

Överviktens ständiga närvaro innebär att den överviktige behöver presentera en eller annan *moralisk hållning* till övervikten. En möjlig hållning är att dölja den, d.v.s. inte tala om den och välja kläder med maximalt döljande effekt. Den överviktige kan också ha ett öppet förhållningssätt. Den överviktige deklarerar då sin övervikt öppet och deltar på ett synbarligen avslappnat sätt i alla de aktiviteter som andra deltar i. Men förhållningssättet kan också vara militant. (Se till exempel Sandberg 2004:217.) Den överviktige går då in i situationer där övervikten blir mycket tydlig. Den överviktige nästan söker sig till dem. Denne simmar, väljer åtsittande kläder, och så vidare. Denne bemöter kommentarer och skämt om överviktiga med aggressivitet. Förhållningssättet kan också vara humoristiskt. Den överviktige skämtar då om sina valkar och om sina försök att gå ner i vikt. Vidare kan hållningen vara cynisk, då den överviktige bemöter den sociala omvärlden som fördomsfull, okunnig och diskriminerande trots det att den påstår motsatsen.

Relationen mellan den överviktige och den normalviktige kompliceras av att den sistnämnde ofta ”genomskådar” den överviktiges moraliska förhållningssätt. Det kan i sin tur föranleda den normalviktige att anpassa sitt handlande. Kanske den normalviktige undviker att tala om övervikt eller att föreslå att de ska ägna sig åt aktiviteter där övervikten blir aktuell.

Relationen kan kompliceras ytterligare om den överviktige anar att den normalviktige registrerar den överviktiges medvetande om den moraliska hållningen. Det kan leda till sekundära anpassningar där den överviktige medvetet försöker styra den normalviktiges intryck av sin moral. En överviktig som faktiskt inte vill visa upp sin kropp iförd badkläder kan för sin normalviktiga vän, vilken har en föreställning om att den överviktige har ett döljande förhållningssätt, berätta om sina erfarenheter och åsikter om olika offentliga badplatser.

Relationen kompliceras också av att den normalviktige oundvikligen jämför sin egen kropp med den överviktiges, vilket innebär att den normalviktiges medvetenhet om den egna kroppen ökar. Den normalviktige börjar då reflektera kring hur ”normal” eller ”lyckad” denne är. Den normalviktige kan då också uppleva att mötet med den överviktige blir obekvämt. Den normalviktige kan börja ”tycka synd” om den överviktige. Det kan medföra en slags samspelsmässig osäkerhet (Goffman 1963b:30).

Förklaringar

Eftersom orsaken till övervikten, liksom ansvaret för att åtgärda den, förläggs till individen kommer dennes eventuella misslyckanden och framgångar, som ovan nämndes, att betraktas som *moraliska* framgångar och misslyckanden. Den överviktige har därför ett *dubbelt stigma* som består både av den överviktiga kroppen och av den defekta karaktären.

I denna situation upplever den överviktige ofta ett behov av att *försvara* sitt sociala själv. Denne kan, som ovan nämndes, ägna sig åt olika sekundära anpassningar som styr de andras intryck.

Ett annat sätt att försvara självet är genom att *förklara* sitt stigma (Goffman 1963b:15). En typ av förklaringar benämns ofta "accounts" (Scott & Lyman 1968, Antaki 1984). Dessa "accounts" förklarar oväntade, ogillade och avvikande egenskaper och beteenden hos individer. (Se även Goffman 1955, Brown & Levinson 1978, Heritage 1984, 1988, Cody & McLaughlin 1990). En viktig egenskap hos de överviktigas förklaringar är, som visas nedan, att det moraliska ansvaret för övervikten förläggs till någon annan eller annat än de överviktiga själva. De överviktiga kan då framstå som "offer för omständigheter". Det moraliska ansvaret för övervikten förläggs då utanför dem själva.

Medvetandet och kroppen

Intervjupersonernas tal om dem själva betonar en dualistisk syn på dem själva, vilket återspeglas i följande citat:

Jag cyklade, och det gick rätt så bra. Jag har rätt så bra kondition men jag var ju lite för tjock. Det var liksom det, va. Och det vet jag om och jag försöker. Nu ska jag försöka skärpa mig, men det är lätt att börja med kakor och sänt. (...) Jag är medveten om att jag ska försöka gå ner. (Intervju 48)

Denna dualism består av å ena sidan det medvetna jaget och å andra sidan den biologiska kroppen. Intervjupersonen talar först om sin *kropp*: "Jag har rätt så bra kondition men jag var ju lite för tjock." Sedan ger hon uttryck för sitt *medvetande* om denna biologiska kropp: "Och det vet jag om och jag försöker." Även om ordet "jag" används om båda dessa aspekter så är det ändå två olika sidor av sin egen person hon talar om.

Den biologiska kroppen presenteras som individens "skal". Den är individens konkreta biologiska kropp. Den är ett stycke natur som växer och krymper. Den har egna drifter, bl.a. att efterfråga mat.

Medvetandet framställs som individens "egentliga" själv. Till skillnad från den biologiska kroppen växer eller minskar den inte i storlek. Den sägs inte ha några egna drifter avseende matintag. Den presenteras som individens tankar och känslor kring kroppen. Den upplever kroppen genom känsel, dofter, syn och hörsel. Den överväger och betänker sina upplevelser av kroppen och dess egenskaper; dess hunger, förmåga att öka och minska i storlek, dess kondition och skönhetsvärde.

Medvetandet presenteras också som reaktivt gentemot den sociala omgivningens syn på kroppen. Den reflekterar över att kroppen är föremål för andras definitioner. Den reflekterar över andras bedömningar på kroppen och hur den kan förhålla sig till dem. Därmed befinner sig medvetandet s.a.s. ”mitt emellan” samhälle och kropp.

Medvetandet och normen om normalvikten

Ovan diskuterades några möjliga moraliska hållningar till övervikten, till exempel att dölja, vara militant och humoristisk. Förmodligen uppvisar de överviktiga intervjupersonerna dessa (och andra) hållningar till övervikten när de befinner sig i närvaro av andra än oss forskare. Men vid intervjuerna hölls de tillbaka för en mer allvarlig och saklig ton där en mer ”korrekt” hållning framhövdes.

Intervjupersonerna gav tydligt uttryck för att de var medvetna om vad en normal kropp är för något och att överviktiga bör gå ner i vikt. De gav uttryck för en medvetenhet om att de inte lever upp till de normer som artikuleras inom överviktens diskurser. De flesta sade att de *önskar* gå ner i vikt och att de har ett *eget ansvar* för att lyckas.

Mycket motivationen handlar det om och sen måste man må bra psykiskt framför allt för att vilja gå ner i vikt. Det handlar ju inte bara om motivation utan att du ska må bra själsligt och fysiskt allting för att klara av att gå ner i vikt och är det då någonting som... Jag är ju en sån person som är det någonting som går emot mig så tröstater jag istället. Man får ju försöka att se det så positivt som möjligt och det gör jag just nu, för att jag vill verkligen gå ner, bli en annan människa. (Intervju 9)

Här säger intervjupersonen att viktnedgången är en fråga om att ”klara av” att gå ner i vikt, d.v.s. något som denne själv måste utföra. Ansvaret för viktnedgången förläggs till individen själv.

Kampen mellan medvetande och kropp

Intervjupersonerna beskriver förhållandet mellan å ena sidan denna medvetna vilja att uppnå och behålla en normalviktig kropp och å andra sidan kroppens benägenhet att bli överviktig som en *kamp*.

Gå ner i vikt har jag gjort i många omgångar och sen går man upp det igen och så fort inte huvudet är med en så kommer kilona smygande igen ju, så är det ju tyvärr. (Intervju 28)

Intervjupersonen ser sin livshistoria som en pendling mellan upp- och nedgång i vikt. Livet är en ständig kamp mot kilona. Med uttrycket ”så fort inte huvud är med en så kommer kilona smygande igen” visar tydligt hur denna kamp porträtteras som skeende mellan två läger; det disciplinerande medvetandet och den bångstyriga kroppen.

Kroppens seger

När intervjupersonerna förklarar vad som kan leda till viktökning så handlar dessa beskrivningar om en rad olika förhållanden som alla har att göra med balansen mellan medvetande och kropp. En sådan förklaring kan vara att *kroppen är svag* för det goda:

Ja, alltså, jag är väldans svag för godis. Det är godsaker. Men det är inte så lätt att säga nej till det. Speciellt när man har haft en jättestressig dag så säger man bara "Åh nej, ge hit en Coca" eller någonting. Alltså, nej det... så bara proppar man i sig. Det blir så gärna. Usch. (Intervju 24)

Kroppen efterfrågar "det goda" och har en svaghet, nämligen att den "tar över" handlandet och styr intervjupersonen att snabbt "proppa i sig" onyttigheter. Följande citat visar ytterligare hur onyttigheter "slinker ner" och långsamt bygger upp kroppsvikten.

Ja sen smyger kilona sakta sig på igen när man då börjar lägga om kosten. Det är ju där problemet är liksom. För jag menar Viktväktarmaten är ju helt underbar. Idag räknar man ju på ett helt annat sätt och får unna sig lite mer mat, annorlunda mat. Men så börjar man, liksom slinker där ner en chokladkaka. "Ja det gick denna gången." Till sist smyger det ju sig på, så att det. Sen har jag alltid varit kraftig så men det är ju ingen ursäkt. Men det är väl nu, lite mer, man börjar tänka på det liksom när man, att man inte ska drabbas av någonting. (Intervju 28)

Detta citat visar att medvetandet kan vara tillfälligt försvagat. Då kan det hända att den förlorar kontrollen och kroppen "tar över" och styr den att inta onyttigheter. Det kan förklaras med att kroppen "tycker om" mat och godsaker.

Men jag har inte börjat ännu för jag ska inte börja förrän i januari månad. Ja (fniss) så att jag är lite skeptisk om jag ska klara det. Men jag ska ju försöka för jag vill ju gå lite ner i vikt, det vill jag ... blomkål och broccoli och allt sådant alltså, det är ju inte min stil, för jag äter väl väldigt dålig. Ja...jag tycker om korv och jag tycker om kött jag tycker om allt som inte är nyttigt helt enkelt. Så att det är lite problem. Men annars, så klart jag vill gå ner ett par kilo. Jag har satt målet på tio kilo i första hand, så får vi se. (Intervju 35)

Ibland uttrycks detta, att kroppen tar över, som att individen har "dålig karaktär" eller "låg motivation". I sådana fall beskrivs alltså kroppens seger över medvetandet som en slags fast defekt hos medvetandet.

Jag har varit medlem innan i Viktväktarna, men det har ju inte lyckats. Jag har varit medlem eller med två gånger innan, ja. (Intervjuare: Vad är det som gjort att du inte har lyckats?) Det är väl karaktär, motivationen, alltså. Jag har väldigt dålig karaktär

när det gäller godis och... Och så när det inte rör på sig då så blir man liksom missnöjd och så kanske man tar en godis eller någonting sådan istället och så är man där igen. Jag tror det är det alltså som...(Intervju 42)

Men intervjupersonerna kunde också beskriva sitt ätande som att de ”unnar sig” något, d.v.s. att medvetandet ”släpper efter” eller ”belönar” kroppen.

Nu (ohörbart) ska jag försöka skärpa mig men det är lätt att börja med kakor och sånt. Jag har så dåligt samvete för det, för jag vet ju om det, man får ju alltid hålla igen lite. Det är lätt att man tycker att man är värd en liten kaka. (Intervju 10)

Intervjupersonerna kunde ange olika yttre förhållanden som kan försvaga medvetandet och leda till kroppens seger. En av intervjupersonerna ovan pekade ut ”stressiga dagar” som en förklaring. En annan säger att det är dennes familjesituation, med små barn, som gör det svårt för henne att träna och gå ner i vikt.

För min del som har små barn, som inte känner att jag även om jag jobbar deltid så har jag, vi stort hus mycket att göra ändå så jag känner att jag prioriterar inte det där med att gå och träna (...) Just det här med att komma iväg. (Intervju 19)

Senare pekar hon ut andra anledningar, särskilt makens arbetstider.

Sista gången jag var med, tiden passade inte mig liksom för att min man hann inte hem, avlösa mig med barnen och så. Det är liksom, det flöt undan, man brukade inte riktigt allvar med det. (Intervju 19)

En annan säger att det är den bristande motivationen hos maken som är problemet.

Man vet ju så väl att man ska. Så säger jag till min man ”nu ska vi ut och gå”. ”Inte nu för jag är så trött”. Det är ett jäkla sätt, för han vill också gå ner i vikt. Det är så typiskt, så frågar jag dig vill du inte och nästa gång frågar du mig. Då va, känner inte jag för det. Man skulle satt av en tid, att ”nu gör vi det”. (Intervju 2)

Medvetandets seger

Men vilka egenskaper, säger intervjupersonerna, behöver finnas hos medvetandet för att klara att gå ner och behålla sin vikt? En första egenskap är *kunskaper* om hur man gör när man går ner i vikt. Intervjupersonerna talar om att de har eller inte har kunskaper om hur de ska göra för att gå ner i vikt. De säger att de ”kan” eller ”inte kan” banta, att de ”vet” eller ”inte vet” hur man ska banta.

I och med att jag har kunnat banta utan Viktväktarna innan men så liksom tyckte hon (syftar på projektledaren) att jag kunde gå med. Jag vet vad jag ska äta, jag bara gör inte det rätt. (Intervju 25)

En annan intervjuperson beskriver att denne ”kan” gå ned i vikt, d.v.s. har den praktiska förmågan att gå ner i vikt så här:

Då när jag sprang i Bokskogen hade jag som mål, då hade jag fött två barn och jag vägde väl en hel del då, och då hade jag som mål att jag skulle gå ner tio kilo utan att förändra maten speciellt mycket. Utan att jag skulle äta som vanligt och äta lite frukt på kvällen istället, vilket jag har fortsatt med att äta. Det gjorde jag och jag gick ner tio kilo och det vet jag att jag kan om jag vill. Jag kan gå ner i vikt om jag vill. (Intervju 31)

En andra viktig sak är *motivation*. Med motivation avser intervjupersonerna inte den teoretiska önskan om att gå ner i vikt, vilken de flesta har. Istället avses det som krävs praktisk-viljemässigt för att uppnå normen. En person kan alltså veta att denne *bör* gå ner i vikt och *vilja* gå ner i vikt men sakna motivation. Ett sätt att uppnå motivation är via stöttning av vänner eller med hjälp av Viktväktarna.

Ja, jag har gått på Viktväktarna innan och tränade tre dagar i veckan på aerobics. (Intervjuare: Hur gick det då?) Det gick jättebra. Det var skoj faktiskt att se att allt eftersom månaderna eller veckorna gick, ju bättre kondition fick ju jag. I och med jag gick ner så, det va positivt för mig. Jag gick ner tjugo kilo på tre fyra månader och då gick jag och tränade. Det var jobbigt i början det kan jag säga. Det handlar också om det här med Viktväktarna. Det handlar faktiskt mycket om motivationen, att man ska den där pushen. (Intervju 9)

Socialpsykologiska konsekvenser

En viktig socialpsykologisk konsekvens av att försöka gå ner i vikt är att individen hamnar i ett tillstånd av *alarmering*. (Jfr. Goffman 1971 och Leppänen & Sellerberg 1991:92). Individens medvetande om kroppen och ätandet ökar. Denne samlar information som kan stödja viktminskningen och anstränger sig för att kontrollera sig.

Men det kan bli svårt, om inte omöjligt, att efter en period av viktminskning lämna detta tillstånd. De kan bli svårt att helt och hållet och återgå till ett tillstånd där denne inte ägnar sin kroppsvikt någon som helst uppmärksamhet. En anledning är att det kan vara svårt att bibehålla sin vikt.

Viktväktarna har jag varit med, sen har jag prövat andra böcker som har kommit, liksom ”Gå ner tre kilo på fjorton dagar” och så där (...) Men Viktväktarna har jag varit med två omgångar. Men tyvärr så är man, en gång Viktväktare så är man alltid Viktväktare alltså. Svårt för att hålla vikten och tycker om mat. (Intervju 28)

Denna intervjuperson beskriver sig alltså som en slags *kronisk bantare*. En annan intervjuperson:

Mmm, jag har varit med i Viktväktarna och är ännu. Så det har jag ju provat. Ja, alltså, jag har varit med nu genom jobb. Första gången gick jag ner sex kilo. Sen på sommaren gick jag upp och sen denna gången har jag inte gått ner, nej, nästan tvärtom, tyvärr. (Intervju 21)

Flera av intervjupersonerna säger att de fokuserar vikten allt mer. Vikten och viktminskningen kommer att ta en oproportionerligt stor del av deras uppmärksamhet i förfogande. Det kommer att *alltid cirkulera i tankarna*:

Det är det enda som cirkulerar i huvudet ibland. Det är lite sjukt, men sant. Samtidigt som man faktiskt inte behöver tänka på så mycket om man är aktiv, gympar och håller igång. Då kan man unna sig lite mer för att man är igång och gör av med lite mer. (Intervju 30)

Flera beskriver sin livshistoria i termer av vikt. De ser sina liv *som en slags viktkurva*. Under vissa perioder har man varit smal och under andra perioder har man varit överviktig.

Att innan så, innan jag fick (barnets namn), så var man ju ute mycket och då brydde jag mig mycket om hur jag såg ut. Kunde ha rätt kläder så att det liksom inte ooo liten bubbla där sådär. Utan det skulle se bra ut och så. Sen har jag fått (barnets namn). Sen så var jag hemma mycket och jag brydde mig inte liksom om så mycket direkt hur jag så ut för jag var bara mamma då ju. (Intervju 25)

Sålunda beskriver flertalet intervjupersoner hur de befinner sig i ett tillstånd av alarmering, kronisk eller akut, där en relativt stor del av uppmärksamheten fokuseras på kroppsvikten. Många beskriver hur de pendlar mellan å ena sidan kontroll (alarmering och ökad medvetenhet) och frosseri.

Sammanfattning

Det västerländska samhället har under 1900-talet överflödats av mat. Tidigare ägnade människor en större del av sin tid och energi åt att skaffa kalorier och få blev överviktiga. Nu förbrukar de flesta förhållandevis litet energi, vilket innebär att den genomsnittliga kroppsvikten ökar. Övervikten definieras nu som ett hälsomässigt, ekonomiskt, socialt och estetiskt problem. Kroppsvikten har blivit en viktig indelningsgrund för kategorisering av människor och en allt större andel kategoriseras som ”fel”, d.v.s. som överviktiga. En ännu större andel är rädda för att öka i vikt och att i framtiden bli definierade som ”fel.”

Ansvaret för viktminskningen förläggs till den enskilde individen. Samtidigt är det många som inte lyckas, vilket innebär att de bär ett dubbelt stigma; dels övervikten i sig, dels den moraliska bristen – att de misslyckats att bli av med övervikten. Det leder till en ökad medvetenhet, alarmering och osäkerhet i samspelet mellan normal- och överviktiga.

Intervjupersonerna ger uttryck för en tvådelad syn på sig själva, där de urskiljer en kropp (biologi, drifter) och ett medvetande (upplevelser av kroppen och dess relation till den sociala omvärlden). Denna åtskillnad mellan kropp och själ, samt förhållandet dem emellan, har varit i fokus för mycken västerländsk filosofin, men det är inte den akademiska diskursen som fokuseras här, utan hur gemene man använder sig av den för att förklara övervikten. Denna dualism aktualiseras nämligen starkt när man talar om övervikt.

Denna tvådelade självsyn är ett försvar av den överviktige individens sociala själv. I en situation där ansvaret för övervikten tillskrivs den överviktige individen erbjuder den dualistiska modellen en möjlighet att skjuta bort ansvaret från medvetandet – vilken betraktas som individens kärna – till den oregerliga kroppen. Individen kan för omgivningen förklara att denne själv (medvetandet) gör sitt bästa för att efterleva normer om kroppsvikt, d.v.s. uppnå normalvikt, men misslyckas på grund av den bångstyriga kroppen.

En fördel med denna modell är att den, ur den överviktiges perspektiv, inte ifrågasätter det överviktssubjekt som återfinns inom de offentliga diskurserna, vilken i sitt kondensat lyder som följer: ”Den överviktige kan och bör sänka sin vikt. Den överviktige ansvar själv för att sänka vikten och nå en fastlagd viktnorm. Viktminskningen sker genom att den överviktige disciplinerar sig och får information och stöd av experter. Den överviktige är, om denne inte lyckas med sin viktminskning, själv ansvarig för sin övervikt.” Med stöd av den dualistiska modellen behöver den överviktige inte hamna i konflikt med detta överviktssubjekt. Den överviktige kan då uttrycka acceptans för den individualistiska synen på kroppen och kravet på viktminskning. Samtidigt erbjuder modellen en möjlighet för individen att skjuta ifrån sig ansvaret för övervikten på den oregerliga kroppen. Personlighetens ”kärna” (medvetandet) blir då inte moraliskt ansvarig för övervikten.

Litteratur

- Antaki, C. (1994) *Explaining and Arguing: The Social Organization of Accounts*. London: SAGE
- Antaki, C. & S. Widdicombe (1998) ”Identity as an achievement and as a tool” I: Antaki, C. & S. Widdicombe (red) *Identities in Talk* s.1-14, London: SAGE
- Asplund, J. (1985) *Tid, rum, individ och kollektiv*. Stockholm: Kontenta.
- Bengs, C. (2000) *Looking good: A study of gendered body ideals among young people*. Umeå: Doctoral theses at the Department of Sociology, Umeå University.
- Bordo, S. (1993) *Unbearable weight. Feminism, western culture and the body*. Berkeley: University of California Press.
- Bordo, S (1998) ”Hunger as Ideology“, I: Scapp, R., Seitz, B. (red) *Eating Culture*. Albany: State University of New York Press.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Keegan.
- Brown, P. & S.C. Levinson (1978) *Politeness. Some universals in language* Soyryruse. New York: Cambridge University Press

- Brown, P.J. (1993) "Cultural Perspectives on the Etiology and Treatment of Obesity", I: Stunkard, A.J., Wadden, T.A. (red) *Obesity: Theory and Therapy*. New York: Raven Press.
- Breum, L. (1998) "Laegemiddelinduceret fedme", I: Andersen, T., Rissanen, A., Rössner, S. (red) *Fetmalfedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur.
- Cody, M.J. & M.L. McLaughlin (1990) "Interpersonal Accounting", I: Giles, H. & W.P. Robinson (red) *Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester: Wiley
- Collins, R. (1988) *Theoretical Continuities in Goffman's Work*, I: Drew, P. & A. Wootton (red) *Erving Goffman: Exploring the Interaction Order*. s.41-63 Boston: Northeastern University Press
- Dahlberg, K. (1993) *Kvalitativa metoder för vårdvetare*. Lund: Studentlitteratur.
- Dietz, W.H. (1990) "You are what you eat – what you eat is what you are", *Journ. Adolesc. Health Care* 11:76-81
- Ekenvall, L., Rinnan, T., Winzer, R. (1996) *Kvinnors övervikt och hälsa*. Stockholms läns kvinnohälsorapport.
- Folkhälsoinstitutet (1999) *Fysisk aktivitet för nytta och nöje*. Rapport Nr.7, Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Foucault, M. (1980) *Sexualitetens historia 1. Viljan att veta*. Stockholm: Gidlund.
- Foucault, M (1986a) *Sexualitetens historia 2. Njutningarnas bruk*. Stockholm: Gidlund.
- Foucault, M. (1986b) *Vansinnets historia*. Lund: Arkiv.
- Foucault, M. (1987a) *Sexualitetens historia 3. Omsorgen om sig*. Stockholm: Gidlund.
- Foucault, M. (1987b) *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv.
- Frank, A.W. (1991) "For a Sociology of the Body: An Analytical Review", I: Featherstone, M, Hepworth, M., Turner, B. (red) *The Body*. London: SAGE (s.36-102)
- Goffman, E. (1955) "On face work: an analysis of ritual elements in social interaction." *Psychiatry* 18:213-231
- Goffman, E. (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Goffman, E. (1963a) *Behaviour in Public Places. Notes on the Organization of Gatherings*. New York: MacMillan
- Goffman, E. (1963b) *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. New Jersey: Prentice Hall
- Goffman, E. (1967) *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Doubleday Anchor
- Goffman, E. (1971) *Relations in Public. Microstudies of the Public Order*. London: Penguin
- Grogan, S. (1998) *Body Image. Understanding body disaffection in men, women and children*. London: Routledge.
- Gustavsson, B. (2003) "Grundad Teori", I: Gustavsson, B. (red) *Kunskapande metoder inom samhällsvetenskapen*. Lund: Studentlitteratur.
- Hakala, P. (1998) "Kostterapi" I: Andersen, T., Rissanen, A., Rössner, S. (red) *Fetma/ Fedme - en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur .

- Hammersley, M., Atkinson, P. (1995) *Ethnography. Principles in Practice*. London: Routledge.
- Harré, R. (1994) *Physical Being. A Theory for a Corporeal Psychology*. Oxford: Blackwell.
- Heritage, J. (1984) *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press
- Heritage, J. (1988) "Explanations as accounts: a conversation analytic perspective." I: Antaki, C. (1988) *Analysing Everyday Explanation*. London: SAGE, s.127-144
- Holmkvist, C., Leppänen V. (2004) *På väg mot bättre hälsa*. Malmö: Arbetslivsinstitutet.
- Johansson, A. (1999) *Elefant i nylonstrumpor*. Göteborg: Anamma.
- Kendon, A. (1988) "Goffmans approach to Face-to-Face Interaction" I: Drew, P. & A. Wootton (red) *Erving Goffman: Exploring the Interaction Order*. s.14-40 Boston: Northeastern University Press
- Kvale, K. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Leppänen, V. (2004) *Från idé till start*. Malmö: Arbetslivsinstitutet.
- Leppänen, V. (2006a) *Deltagarnas sjukfrånvaro under fyra år*. Malmö: Arbetslivsinstitutet
- Leppänen, V. (2006b) *Vägen till den avslutande modellen*. Malmö: Arbetslivsinstitutet
- Leppänen, V. & M. Kullberg (2006) *Deltagarnas erfarenheter under tre år*. Malmö: Arbetslivsinstitutet
- Leppänen, V. & A-M. Sellerberg (1991) *Att beskriva högt blodtryck*. Lund: Sociologiska institutionen
- Lilienthal Heitmann, B., Lander Svendsen, O. (1998) "Kropssammansättning" I: Andersen, T., Rissanen, A., Rössner, S. (red) *Fetmalfedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur.
- Linné, S. (2001) *Att vakta sin vikt – om hur en patriarkal myt profiteras i batningsindustrin*. CD-uppsats, Lund: Sociologiska institutionen: Lunds universitet.
- Linné, S., Leppänen V. (2004) *Personalens förväntningar och val*. Malmö: Arbetslivsinstitutet.
- Linné, Y., Rössner, S. (2004) "Hjälp inte bara hivsmittade", *Dagens Nyheter* 20/7
- Lissner, L. (1998) "Sociala och psykologiska aspekter på fetma", I: Andersen, T., Rissanen, A., Rössner, S. (red) *Fetmalfedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur.
- Liukko, A. (1996) *Mat, kropp och social identitet*. Stockholm: Pedagogiska institutionen: Stockholms universitet.
- Lupton, D. (1995) *The Imperative of Health: Public Health and the Regulated Body*. London: SAGE.
- Lönnqvist, F. (1998) "Fettfördelning och de olika fettdepåernas funktion", I: Andersen, T., Rissanen, T, Rössner, S. (red) *Fetmalfedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur
- Malmö stad (2002-10-02) *Projektbeskrivning Plus Alla – Ett friskvårdsprojekt för hemtjänsten område 4*. Malmö: Stadsdelsförvaltningen Limhamn-Bunkeflo.

- Mäkitalo, Å. (2002) *Categorizing work: knowing, arguing, and social dilemmas in vocational guidance* Göteborg: Göteborgs universitet, Acta Universitatis Gothoburgensis
- Olsson, U. (1999) *Drömmen om den hälsosamma medborgaren*. Stockholm: Carlssons.
- Reynisdóttir, S., Roth, P. (2001) "Repliken. Lars Engqvist underskattar fetmans risker", *Dagens Nyheter* 8/4
- Rissanen, A. (1998) "Psykologiska aspekter på fetma och andra ätbeteendestörningar", I: Andersen, T., Rissanen, A., Rössner S. (red) *Fetma/fedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur.
- Rissanen, A., Heliövaara, M. (1998) "Samhälleliga konsekvenser", I: Andersen, T., Rissanen, A., Rössner, S. (red) *Fetma/fedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur.
- Rössner, S. (1998) "Aptitreglering", I: Andersen, T., Rissanen, A., Rössner, S. (red) *Fetma/fedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur.
- Sacks, H. (1972) "Notes on the analyzability of stores by children." I: Gumpertz, J. & D. Hymes (red) *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart and Winston
- Sandberg, H. (2004) *Medier & fetma. En analys av vikt*. Lund: Avdelningen för medie- och kommunikationskunskap, Lunds universitet.
- Sarlio-Lähteenkorva, S. (1998) "Hur ser samhället på den fete?" I: Anderson, T., Rissanen, A., Rössner S. (red) *Fetma/fedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur.
- SBU (2002) *Fetma – problem och åtgärder*. Rapport nr 160, gul rapport, (<http://www.sbu.se/www/index.asp>)
- Scott, M. & S. Lyman (1968) "Accounts" *American Sociological Review* 33:46-62
- Seale, C., Kelly, M. (1998) "Coding and analyzing data", I: Seale, C. (red) *Researching Society and Culture*. London: SAGE
- Shilling, C. (1993) *The Body and Social Theory*. London: SAGE.
- Silverman, D. (1998) *Harvey Sacks: Social Science and Conversation Analysis* New York: Oxford University Press
- Soball, J., Stunkard, A.J. (1989) "Socioeconomic status and obesity: a review of the literature", *Psychol. Bull.* 105:260-75
- Staffieri, J.R. (1967) "A study of social stereotype of body image in children", *Journ. Pers. Soc. Psych.* 7:110-104
- Starrin, B., Larsson, G., Dahlgren, L., Styrborn, S. (1991) *Från upptäckt till presentation. Om kvalitativ metod och teorigerenering på empirisk grund*. Lund: Studentlitteratur.
- Sörensen, T.I.A. (1998) "Genetik og Fedme" I: Andersen, T., Rissanen, A., Rössner S. (red) *Fetma/fedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur.
- Turner, B.S. (1984) *The Body and Society*. Oxford: Blackwell.
- Turner, B.S. (1991) "The Discourse of Diet" I.: Featherstone, M., Hepworth, M., Turner, B.S. (red) *The Body: Social Process and Cultural Theory*. London: SAGE.

- Wadden, T., Stunkard, A.J. (1993) "Psychosocial consequences of obesity and dieting" I: Stunkard, A.J., Wadden, T. (red) *Obesity: Theory and Therapy*. New York: Raven Press.
- Walsh, D. (1998) "Doing ethnography", I: Seale, C. (red) *Researching Society and Culture*. London: SAGE.
- Widerberg, K. (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

ABSTRACT

Dependency or independence?

A qualitative study of how elderly home-help recipients regard having help and support

Knowledge on elderly people's understandings of dependence and independence is relative scarce even though there is plenty of gerontological research on related topics. Although we know how to define and measure different types of dependency, we know, in fact, very little about how elderly home-help recipients themselves regard their situation in terms of dependency, independence and autonomy. This article aims to shed light on home-help recipients' understandings of these constructs and on how they make sense of their situation. The analysis is based on 29 semi-structured interviews with people between the ages of 77 and 93. The findings show how these home-help recipients differentiate between having help and support and being dependent on other people. Through the separation of aspects of these understandings, such as the reason *why* they accept help and support and *how* they regard the situation of being helped and assisted, three ways of regarding the situation have been identified, which stress the variability of the social construction of dependency and independence that these elders uphold. Some home-help recipients construct themselves as independent, others as autonomous and able selves, while a third group construct themselves as powerless.

Key words

elderly, dependency, independence, home-help care recipients

Gunhild Hammarström är professor i sociologi med inriktning mot äldre människors förhållanden i samhället vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

Sandra Torres är docent i sociologi vid Uppsala Universitet och lektor vid Mälardalens Högskolan. Hon är verksam som forskarassistent vid Tema Äldre, Linköpings Universitet.

Gunbild Hammarström & Sandra Torres

Beroende eller oberoende?

En kvalitativ studie av hur äldre hjälptagare ser på att ha hjälp och stöd

Eftersom det inte är helt entydigt vad som konstituerar ett beroende, finns flera olika föreställningarna om vad beroende innebär. Begreppet beroende har därför givits olika definitioner präglade av sina respektive discipliner med varierande bakomliggande ontologiska grundantaganden och åtföljande föreställningar om hur vi når kunskap om detta fenomen. Det är också ett kontroversiellt begrepp, eftersom det föreligger olika uppfattningar om det är ett fenomen som reellt existerar eller inte. Därför är det också ett omdebatterat begrepp, och en av de mer debatterade frågorna är den antagna relationen mellan att ha stöd och hjälp och att vara beroende (se t.ex. Hockey & James 1993). Vår avsikt är att bidra till denna diskussion. Mot bakgrund av den sociokulturella kontext som den svenska hemtjänsten utgör är syftet med denna artikel att utifrån ett empiriskt material problematisera begreppet beroende genom att belysa hur äldre människor med kroniska sjukdomar och funktionsnedsättningar själva ser på att ha hjälp och stöd från att tidigare ha klarat sig helt själva. Betraktar de sig som beroende, eller framställer de sig som oberoende? Ser de sig som självständiga aktörer som kan fatta egna beslut och göra egna val samtidigt som de förlitar sig på andra för hjälp och stöd?

Trots att det finns en relativt omfattande forskning om hur äldre människor som har hjälp och stöd klarar sitt dagliga liv, är forskning om äldre människors egna erfarenheter av att vara och känna sig beroende relativt begränsad (bl.a. Becker 1994; Gignac, Cott & Badley 2000). De studier som genomförts under det senaste decenniet och som inriktats på äldre människors egna erfarenheter av beroende och samtidigt problematiserat begreppet beroende har främst utförts i anglosaxisk miljö med andra välfärdslösningar än de nordiska länderna. Det innebär bl.a. att dessa studier har baserats på urval av personer med varierande slags hjälp. Resultaten pekar mot att äldre med olika funktionsnedsättningar och åldersförändringar strävar efter att undvika ett beroende av andra och själva önskar styra sina liv, vilket bl.a. tolkats i relation till att normerna i det moderna västerländska samhället föreskriver självstän-

dighet och oberoende (se t.ex. Becker 1994; Kaufman 1994; Rubinstein, Kilbridge & Nagy 1992). Även en nyligen genomförd svensk studie, som främst har inriktat sig mot coping-strategier bland äldre, har funnit att flera av dessa strävar efter oberoende (Dunér & Nordström 2005). Urvalet i den studien består emellertid av personer som inte har formell hjälp men som har ansökt om hemtjänst eller vårdboende för första gången samt personer som fått avslag på ansökan om hemtjänst respektive personer som nekat till att ta emot erbjuden hjälp. Den studien skiljer sig från de ovan refererade och även från vår studie genom att inte explicit problematisera begreppet beroende som utgångspunkt för studien. En ytterligare skillnad är att vår studie baseras på personer som samtliga har formell hjälp i hemmet. Innan vi presenterar den, inleder vi med att söka klargöra hur tidigare forskning behandlat relationen mellan att ha hjälp och att vara beroende.

Innebörder av begreppet beroende

Den samhällvetenskapliga diskussion som förts om begreppet beroende handlar främst om begreppet speglar ett reellt existerande fenomen eller om det är fråga om en social konstruktion, samt om begreppen beroende och oberoende utgör en polär dikotomi utifrån en och samma dimension, eller om de båda begreppen kan ses som två olika dimensioner. En vanlig definition av begreppet beroende, som utgår från en realistisk verklighetsuppfattning och gör anspråk på att beskriva ett reellt existerande tillstånd är att beroende är detsamma som att *ha* vård och omsorg eller snarast motsatsen, att *ha* vård och omsorg är att vara beroende. En annan s.k. realdefinition av beroende är att ha ett eller flera hälsoproblem eller funktionsnedsättningar, som påverkar förmågan att utföra vanliga dagliga aktiviteter. Detta kan definieras operationellt genom s.k. ADL- respektive IADL-mått, som mäter aktiviteter som är nödvändiga för det dagliga livet, såsom att äta, klä på sig själv, bada m.m. respektive handla mat, gå på banken, använda allmänna kommunikationsmedel m.m. Analogt definieras begreppet oberoende vanligen som motsatsen, dvs att själv kunna utföra de vardagliga aktiviteter som är nödvändiga i dagligt liv eller att inte ha av hjälp. (Ball m.fl. 2004; Horgas, Wahl & Baltés 1998; Hockey & James 1993; Rubinstein, Kilbridge & Nagy 1992; Porter 1995; Porter 2005.)

Utifrån ett socialkonstruktionistiskt synsätt är emellertid även dessa realdefinitioner socialt bestämda konstruktioner, genom att ett visst existerande fenomen givits en socialt och kulturellt bestämd innebörd. Enligt Green (1993), som företräder en konstitutivt realistisk verklighetsuppfattning, är beroendediskursen avseende äldre människor oupplösligt sammanvävd med vård och hjälp, genom att åldrandet som fenomen är förknippat med sjukdom och ohälsa. Just därför tas beroende som fenomen för givet som reellt existerande. Att ha hjälp och att vara beroende är diskursivt sammanhängande och definieras därför genom varandra. Man är beroende därför att man är föremål för vård, och genom att man har hjälp är man beroende.

Sådana realdefinitioner av beroende, som exemplifierats ovan, har utsatts för kritik, bl.a. för att de negativa konnotationer som vidhäftar den språkliga etiketteringen

återförs på de individer som betecknas som beroende och därigenom tillskrivs vissa egenskaper (se t.ex. Becker 1994; Fine & Glendinning 2005; Hochey & James 1993; Kaufman 1994; Wenger 1992). Den människosyn som ligger bakom dessa realdefinitioner är både normativ och kultur- och värderingsberoende och anges bygga på föreställningen om en isolär individ utan behov av andra människor i stället för att se människor som ömsesidigt beroende av varandra. Att ha hjälp kan utifrån ett annat perspektiv likställas med samhörighet, ömsesidighet eller solidaritet, t.ex. mellan gamla föräldrar och deras barn, vilket enligt Baltes och Silverberg (1994) kan utgöra ett gynnsamt och hälsosamt förhållande. Kritiken handlar alltså i detta fall om skillnaden mellan de engelska begreppen *dependence* och *interdependence*.

Baltes och Silverberg (1994) argumenterar för att behov av hjälp bör särskiljas från begreppet beroende, eftersom att vara beroende och att ha hjälp är olika fenomen (jfr Fine & Glendinning 2005; Horgas, Wahl & Baltes 1998). De gör därför en begreppslig åtskillnad mellan fysiskt och beteendemässigt beroende. Begreppet fysiskt beroende vill de begränsa till funktionell oförmåga, som de ser som ett resultat av individens samspel med omgivningen, vilket innebär att de ser detta begrepp som en social konstruktion, som är både relationell och relativ till sin innebörd. Med begreppet beteendemässigt beroende menar de detsamma som att stå i ett beroendeförhållande till dem som bistår med hjälp och stöd. En liknande begreppslig åtskillnad gör även Green (1993) genom att skilja mellan att vara *dependence of* något och *dependence on* någon. Funktionell oförmåga, dvs fysiskt beroende enligt Silverberg och Baltes (1994), kan emellertid leda till ett behov av hjälp och även till beteendemässigt beroende. Att acceptera hjälp för att underlätta funktionell oförmåga är däremot utifrån deras perspektiv inte detsamma som att vara beroende i betydelsen att stå i ett beroendeförhållande till dem som bistår med hjälp och stöd. Den mottagna hjälpen kan i stället medföra att de äldre kan ägna sig åt saker med högre livsvärde och bidra till oberoende och autonomi (Horgas, Wahl & Baltes 1998). Baltes och Silverberg (1994) argumenterar även för att fysiska förluster och funktionsnedsättningar, som följer av åldrandet och leder till ett ökat hjälpbehov, medför att den äldre individen lägger ökad vikt vid autonomi, eget aktivt handlande och ömsesidighet i relation till de egna barnen för att uppnå en nödvändig balans i tillvaron, vilket även ska ses i relation till de äldres egna kompetenser och strategiska resurser.

I stället för att fokusera själva hjälpen eller den funktionella oförmågan har sociologiska definitioner av begreppet beroende ofta inriktats på den obalanserade sociala relation, som vilar på utövandet av makt gentemot den som är i behov av hjälp. Resonemanget är detsamma som i klassisk utbyteteori, där tillhandahållandet av nytigheter, som någon behöver och inte kan klara sig utan, definieras som ett maktförhållande (Blau 1964). Beroende likställs med maktlöshet och förlust av personlig kontroll, vilket *kan* – men inte nödvändigtvis – följa av förlorad förmåga att utföra uppgifter som är nödvändiga för dagligt liv (se t.ex. Arber & Ginn 1991; Ball m.fl. 2004; Caldock & Wenger 1993; Fine & Glendinning 2005; Hockey & James 1993; Walker 1982). En sådan maktlöshet ser vi som en yttersta aspekt av beteendemässigt beroende. Analogt definieras begreppet oberoende som förmågan att själv kontrolle-

ra sina personliga angelägenheter, dvs motsatsen till maktlöshet, eller som förmågan att göra egna val, såsom Rubinstein, Kilbridge & Nagy (1992) definierar begreppet. En definition som Fine & Glendinning (2005) hänvisar till utifrån sin forskning om funktionshinder är förmågan att fatta beslut om sin egen vård.

Begreppet beroende hör nära samman med oberoende, och ofta behandlas de båda begreppen som två polära begrepp utifrån en och samma dimension, dvs som ett dikotomt begreppspår, vilket framgått ovan. Dimensionen beroende-oberoende kan emellertid även ses som ett kontinuum (se t.ex Hockey & James 1993). Green (1993) framför uppfattningen att graden av vård kan ligga till grund för ett sådant kontinuum, där institutionsvård kan likställas med beroende och de som bor hemma och klarar sig själva kan definieras som oberoende, medan de som har hjälp i hemmet befinner sig däremellan – och kanske kunna betraktas som delvis beroende. Ett alternativt synsätt är att begreppen beroende och oberoende utgör två olika dimensioner, vilket förordas av bl.a. Baltes och Silverberg (1994; jfr Secker m.fl 2003). Begreppet oberoende ges då oftast ungefär samma innebörd som begreppet autonomi, i betydelsen självförtroende eller en strävan efter att själv få bestämma och ha kontroll över sitt liv (jfr Caldock & Wenger 1993; Kaufman 1994) eller också en önskan om att bibehålla integritet och värdighet (Polivka 1997). Genom att ge begreppet oberoende ungefär samma innebörd som begreppet autonomi eller integritet riskerar emellertid begreppet oberoende att begränsas till en personligt uttryckt önskan om att själv vilja bestämma över sina angelägenheter och att bibehålla sin integritet, vilket enligt vår uppfattning skiljer sig från att vara och känna sig oberoende av dem som bistår med hjälp, dvs från begreppet beteendemässigt oberoende.

Begreppsligt ser vi utifrån diskussionen ovan en fördel med att försöka skilja mellan att ha hjälp och att stå i ett beroendeförhållande till dem som ger hjälp och stöd, där en aspekt i ett sådant beroendeförhållande är upplevd maktlöshet. Vi ser även en fördel med att begreppsligt skilja mellan autonomi å den ena sidan och oberoende å den andra, där begreppet oberoende används för att uppfatta sig som oberoende av dem som ger hjälp, vilket även kan yttra sig i eget aktivt handlande. Begreppet autonomi reserveras för en personligt uttryckt önskan om, eller strävan efter att bibehålla sin integritet och själv vilja bestämma och ha kontroll över sina angelägenheter oavsett om man uppfattar sig som beteendemässigt oberoende eller inte.

Som framgått omfattar den presenterade studien äldre personer som har hjälp av hemtjänsten. Av intresse för problemställningen är därför de nationellt formulerade målen för äldrepolitiken, som betonar de äldres rätt till just oberoende och inflytande över sin vardag, förutom trygghet och tillgång till god vård och omsorg (Regeringens prop. 1997/98:113). Ett led i denna politik är att äldre människor ska bo kvar i sitt eget hem så länge som möjligt och få sina behov av vård och omsorg tillgodosedda genom den offentligt organiserade och finansierade hemtjänsten. Även om en av ursprungstankarna var att de äldre inte skulle behöva vara beroende av sina anhörigas välvilja att bistå med hjälp och omvårdnad, har det på senare år ställts ökade samhällseliga förväntningar på närståendes insatser för att målet om kvarboende ska kunna uppnås, bl.a. på grund av både ökade kostnader och budgettätstramningar. Det är

därför möjligt att det kan uppstå en upplevd beroenderelation för de äldre, inte bara i förhållande till de egna barnen eller andra närstående utan även till hemtjänstens personal.

Vi avser således att söka identifiera hur äldre personer, som har formell hjälp och därför kan definieras som beroende enligt en realdefinition, själva ser på att ha hjälp samt hur de framställer sig i relation till dem som bistår med denna hjälp. Studien har inriktats på deras motiveringar till *varför* de har hjälp samt *hur* de upplever denna hjälp för att därigenom söka klargöra om de själva gör en åtskillnad mellan att ha hjälp och att vara eller att känna sig beroende. Vår utgångspunkt är i enlighet med Berger & Luckmanns (1966) socialkonstruktionistiska förhållningssätt att de studerade personernas formulerade erfarenheter konstrueras i social interaktion med andra och är verkliga i sina konsekvenser för de berörda personerna.

Empiriskt material

Eftersom vi har inriktat studien mot hur äldre personer själva beskriver sina egna erfarenheter, är syftet subjektivistiskt och inriktat på förståelse och tolkning. Därför har vi valt en kvalitativ ansats. Till grund för studien ligger 29 semistrukturerade intervjuer med personer, vilka har ett bedömt behov av hjälp och stöd och därför har hemtjänst. Intervjuerna har insamlats i två steg (se Hammarström & Torres 2005; Torres & Hammarström 2006; Torres & Hammarström, submitted). Urvalet utgör en kombination av kriterieurval och frivillighetsurval och baseras på en tidigare genomförd kvantitativ undersökning av personer med hemtjänst i s.k. ordinärt boende, vilka var 75 år och äldre (Hammarström 2002), och som i samband med den undersökningen tillfrågades om sitt intresse att medverka i en senare intervjuundersökning. Totalt har 40 intervjuer genomförts med personer som har hemtjänst, varav 11 intervjuer har utgått; en avböjde fortsatt medverkan, 6 personer bedömdes inte vara ”kognitivt friska”, och i resterande fall var ljudkvaliteten på bandinspelningen för låg för att kunna användas.

De intervjuade är i åldern 77–93 år; åtta är män och de övriga 21 är kvinnor. Den övervägande majoriteten, 26 personer, är ensamstående och ensamboende. De flesta har både barn och barnbarn, och några har barnbarnsbarn; sju personer är barnlösa. Informanterna har varit yrkesverksamma och/eller arbetat politiskt eller ideellt åtminstone under någon del av sitt liv. Yrkesmässigt representerar de intervjuade personerna både högre och lägre tjänstemän, arbetare och småföretagare. Samtliga är ”kognitivt friska”, dvs de har inte allvarliga minnesproblem eller skador orsakade av demenssjukdomar. Eftersom fysisk rörlighet och åtföljande begränsningar utgör ett tema i intervjuerna, kan det nämnas att 10 har rullstol och 11 har rullator, vilket kan ses som ett grovt kriterium på fysisk rörlighet; sex personer har inte några sådana hjälpmedel och är jämförelsevis något mer fysiskt rörliga. Fem personer, varav tre av dem med rullator, har ingen eller knappast någon syn. Informanternas hjälpbehov varierar också något; även om samtliga har hjälp, har inte alla hjälp med personlig omvårdnad. Denna skillnad i hjälpnivå har emellertid visat sig inte ha någon betydelse i

resultat och analys.

Intervjuerna har utförts i informanternas hem, och de varade mellan en och två timmar. Intervjun har bl.a. handlat om hur de ser på att ha hjälp, eller att vara i behov av hjälp och stöd, från att tidigare ha varit oberoende av detta, deras vardagliga aktiviteter och uppfattning om socialt stöd, deras förhållande till hemtjänstens personal, barn, andra anhöriga, vänner och grannar m.m. De inspelades på band och har därefter transkriberats. Den transkriberade texten har analyserats i flera steg av de båda författarna oberoende av varandra (Creswell 1998; Miles & Huberman 1994). För varje steg har vi jämfört och diskuterat våra respektive bedömningar och vid olika bedömningar har vi gått tillbaka till grundmaterialet i syfte att uppnå en intersubjektiv överensstämmelse inför nästa steg.

Kodningen har skett i växelspel mellan teori och empiri och kan beskrivas som en pendling mellan empiriska iakttagelser och teoretisk förståelse. I ett första steg har varje intervju kodats utifrån ett antal teman. De teman som är av intresse för denna studie är om informanterna accepterar sina funktionsnedsättningar, deras motiveringar till varför de har hjälp, hur de beskriver sina fysiska och mentala resurser, hur de framställer relationen till hemtjänstens personal, barn och andra människor i deras närhet och att motta hjälp från dem samt om de uttrycker en önskan om att själva bestämma över sin situation och bibehålla sin integritet. Nästa steg var att för respektive informant identifiera relationer mellan dessa olika teman för att därefter kategorisera dem efter samstämmighet i kodningen (Miles & Huberman 1994).

Själva tolkningsfasen har inriktats på två övergripande teman, där det ena avser hur informanterna motiverar sitt behov av hjälp, dvs *varför* de har hjälp, där tre olika sätt att resonera har identifierats. Det andra temat handlar om *hur* informanterna framställer sig i fråga om att ha denna hjälp, där tre övergripande mönster utkristalliserades. Dessa tre mönster utgör sociala konstruktioner, eller abstraktioner, av substantiella relationer mellan olika teman. De tre mönstren har givits benämningarna "oberoende och aktivt handlande", "beroende och autonomi" respektive "beroende och maktlöshet", vilka speglar en teoretiskt färgad tolkning av de varierande relationerna mellan empiriska observationer och teoretiska förklaringar.

Eftersom de båda teman, som redovisas i denna artikel, dvs informanternas motiveringar till varför de har hjälp och hur de framställer sig i fråga om att vara beroende, endast delvis är relaterade till varandra, behandlas de var för sig. Denna uppdelning belyser att de skiljer mellan *varför* de har hjälp och *hur* det är att ha hjälp.

Hur behovet av hjälp motiveras

När det gäller hur informanterna ser på att *ha* hjälp, gavs en mångfald olika svar, t.ex. "det är naturligt", "inga problem", "det är bättre att klara sig själv", "förskräckligt att vara beroende av andra", där vissa svar antyder ett beroendeförhållande till dem som ger hjälp, medan andra inte gör det. Alla informanter skiljer således inte spontant mellan att ha hjälp och att stå i ett beroendeförhållande till dem som ger den, vilket vi återkommer till senare i artikeln. I detta avsnitt har vi främst inriktat oss på hur in-

formanterna motiverar sitt behov av hjälp, dvs varför de har hjälp, där de legitimerar detta på något olika sätt.

Inte oväntat hänför en grupp informanter sitt behov av hjälp till sina *funktionsnedsättningar* och uttrycker detta som ett närmast självklart konstaterade:

Det gör mig ingenting. Det är klart att man känner sig handikappad, men jag behöver ju hjälpen jag får. (Amalia, 82 år)

Citatet indikerar att informanterna ser sina funktionsnedsättningar som en given förutsättning för att ha hjälp, eftersom de annars inte skulle klara sitt dagliga liv. De ger enligt vår tolkning uttryck för att deras funktionsnedsättningar *nödvändiggör* hjälp och samtidigt gör det legitimt att ha denna hjälp.

Andra hänvisar i första hand till sin höga *ålder*, vilket inte innebär att de därmed bortser från eller negligerar sina funktionsnedsättningar eller hälsoproblem, som är det uttryck de själva vanligen använder. Deras sätt att resonera anknyter till diskussionen om hur ålder och ohälsa ibland vävs samman (Green 1993; Torres & Hammarström (2007)). De formulerar sig emellertid på något olika sätt, där vissa beskriver det som oproblemiskt eller naturligt att ha hjälp i jämförelse med att inte ha varit i behov av det tidigare:

Ja, jag upplever det som naturligt, ja, jag tycker att jag har varit med länge nog ändå /.../ Jag tycker ibland att jag är 86 år, det är gammalt det. (Rolf, 86 år)

De kan även uttrycka en mer explicit koppling mellan sin kronologiska ålder och sin hälsa:

Jag upplever min hälsa ganska bra, det är inga större fel. Det är lite kramigt i fötterna, men det kanske inte är så underligt vid mina år. Jag är nästan 87 år /.../ Jag tycker att när man har nått min ålder, så får man vara så pass förståndig att man inser att det kanske inte är så många år kvar. Men det accepterar man väl. (Gustav, 86 år)

Som framgår av citaten ser informanterna sina funktionsnedsättningar som naturliga och ofrånkomliga åldersförändringar, vilket de också accepterar och som är ett sätt att se på situationen, som även identifierats i tidigare forskning (Coupland & Coupland 2004; Jolanki 2004; Jolanki, Jylhä & Hervonen 2000). Samtidigt som de nämner sin kronologiska ålder med viss stolthet och markerar att de har levt ett långt liv, även om de också ser livet som ändligt. Vår tolkning är att de hänvisar till sin kronologiska ålder som legitim *orsak* till att de har hjälp. Den underförstådda meningen är att om de inte vore så gamla så skulle de inte behöva hjälp.

Andra, som hänvisar till sin ålder, eller snarare till att de är gamla, beskriver det inte lika oproblemiskt att ha hjälp och uttrycker snarast att de egentligen skulle vilja klara sig själva. Även de gör en koppling mellan sin ålder och sina funktionsnedsättningar:

Det känns jobbigt att bli gammal och inte orka göra saker och ting själv, när man har varit van att göra det /.../ men när man inte orkar så kan man inte. (Disa, 86 år)

Det vore ju roligare om man åldrades utan så mycket krämpor/.../ När man är så gammal, måste man ju vara beredd på det [ökade krämpor]. (Beata, 91 år)

Även dessa informanternas resonemang är att åldrandet innebär oundvikliga funktionsnedsättningar, vilket de i och för sig accepterar. Därför nödgas de ha hjälp (jfr Jolanki, Jylhä & Hervonen 2000; Nikander 2000), vilket de emellertid något motvilligt accepterar. De framställer det som att de inte har något egentligt val med hänvisning till sin ålder, och att behovet av hjälp därför är ofrånkomligt. Genom att etikettera sig som gamla förebär de, enligt vår tolkning, en legitim *ursäkt* för att ha hjälp.

Att informanterna etiketterar sig som gamla och ålderskategoriserar sig eller hänvisar till sina funktionsnedsättningar för att legitimera sitt behov av hjälp, innebär att de kan sägas beskriva sig som beroende av att *ha* hjälp för att klara sitt dagliga liv, vilket inte nödvändigtvis innebär att de därmed även ser sig, eller framställer sig som beroende av dem som bistår med denna hjälp. Även om de motiverar sin hjälp på något olika sätt, ger de i denna del av intervjun intryck av att betrakta den erhållna hjälpen som något ofrånkomligt som tillhör livets gång och inte som en negativ vändpunkt i livet, vilket antagits i tidigare forskning (Hansson & Carpenter 1994). Vår sammanfattande tolkning är att både hög ålder och funktionsnedsättningar gör det legitimt att göra avsteg från normen att man ska klara sig själv, eftersom dessa båda förhållanden ligger utanför deras personliga kontroll.

Aktivt handlande, autonomi och maktlöshet

De tre övergripande mönster, som identifierats med avseende på hur informanterna framställer sig i fråga om att vara beroende av dem som bistår med hjälp, sammanfaller inte helt med informanternas motiveringar till varför de har hjälp, vilket redan omtalats. Det finns ändå en viss relation däremellan, även om det föreligger vissa avvikelser. De informanter, som framställer sig som oberoende och aktivt handlande personer, består av personer som hänför sitt behov av hjälp till sin höga ålder. De som betonar vikten av autonomi och integritet samt de som beskriver sig som maktlösa, vilka samtidigt framställer sig som beroende av dem som ger hjälp, är framför allt de som ger uttryck för att deras funktionsnedsättningar nödvändiggör hjälp men består även av några som hänvisar till sin höga ålder.

Oberoende och aktivt handlande personer

Gemensamt för de informanter, som vi har kategoriserat som oberoende och aktivt handlande personer, är att de accepterar sina funktionsnedsättningar. De skildrar emellertid sin situation på något olika sätt. Några framställer sig som att de inte är eller känner sig beroende av dem som bistår med hjälp, vare sig hemtjänsten eller sina barn, utan att särskilt betona vikten av detta. Vi grundar denna tolkning på att de be-

skriver sitt förhållande till hemtjänstens personal relativt oengagerat, där relationen framstår som mer neutral än som en beroenderelation, vilket kan illustreras genom Gustav:

Det är mycket vänliga människor. Det är ju ganska många olika personer som kommer, så man blir ju inte precis bekant med dem, men det finns ingenting att anmärka på. (Gustav, 86 år)

Sin relation till barnen, som bidrar med stöd och hjälp vid sidan om hemtjänsten, beskriver de som ömsesidigt givande (Hammarström & Torres 2005). Den skulle därför kunna betecknas som solidarisk snarare än som en beroenderelation utifrån informanternas berättelser (jfr Baltes & Silverberg 1994). Däremot "belastar" de, vilket är det ordval Gustav använder, inte sina barnbarn med att be om hjälp, eftersom "de har ju sitt".

Att de framställer sig som oberoende av framför allt hemtjänstens personal, kan ses i relation till att de senare i intervjun tonar ned sina "hälsoproblem" något. De kan t.ex. påpeka att de har "sinnena i behåll", att "hörseln är ganska bra", eller som en av dem uttrycker sig:

Om jag inte hade de här knäna så vore jag hur pigg som helst /.../ jag är så tacksam så länge jag ser /.../ Man får vara tacksam att en är klar i huvudet. (Iris, 88 år)

Efter att inledningsvis ha angivit det som naturligt att ha hjälp på grund av de "hälsoproblem" som följer av deras höga ålder, omdefinierar de alltså sina funktionsnedsättningar under intervjuens gång. De framhåller, förutom sin mentala förmåga, också den fysiska förmåga de har, t.ex. genom att berätta att de försöker ta dagliga promenader. Även om de har minskat sina tidigare sociala aktiviteter, har de behållit några som enligt vår bedömning gör det möjligt att upprätthålla ett socialt liv utanför hemmet.

Även om dessa informanter inte uttryckligen framhåller vikten av att vara oavhängiga andra människors hjälp, framställer de sig som kompetenta, aktiva och självständiga "pigga gamla", men med visst behov av hjälp som hör till åldern. Deras konstruktion av sig själva som både i behov av hjälp och samtidigt i huvudsak oberoende av andra, är ett sätt att förhålla sig som också identifierats av Hurd (1999). Genom att acceptera viss hjälp för att underlätta sina fysiska begränsningar kan de sägas skapa ett utrymme för aktiviteter som de värdesätter och delvis kunna välja vad de vill göra (jfr Horgas, Wahl & Baltes 1998; Rubinstein, Kilbridge & Nagy 1992). Analytiskt har vi relaterat deras sätt att hantera sin situation till att de säger sig ha både fysiska och mentala resurser samt sociala resurser i form av goda relationer till sina barn och ett socialt liv utanför hemmet. De har alltså flera olika strategiska resurser som både underlättar ett oberoende av framför allt hemtjänstens personal.

Till skillnad från dessa informanter ovan betonar andra uttryckligen sin vilja att vara oberoende av andra. De uppvisar en starkare önskan om att själva bestämma över sina angelägenheter, och de har olika explicitgjorda strategier för det. De hävdar bl.a.

att de vill bestämma över hur de ska ha det i sitt hem, t.ex. att ha mattorna kvar för att ”det ser mer trivsamt ut”, och att de föredrar att göra vissa saker utan hemtjänstens hjälp:

Sedan är det ju så roligt om man kan göra saker själv /.../ man mår bra av det också /.../ jag tvättar i tvättstugan, det är lite jobbigt, för där kan man inte ha rullatorn, alltså i gruset [på vägen till tvättstugan], men då får jag packa en stor kasse som jag bär på den ena handen och så tar jag käppen på den andra handen och knallar iväg. Det gör jag var tredje vecka. (Disa, 86 år)

Samtidigt som de framhåller vikten av att själva göra saker, framkommer emellertid att hemtjänstens insatser inte riktigt motsvarar det behov av hjälp som de tycker sig ha, vilket också kan vara ett skäl till att de utför dessa uppgifter utan hemtjänstens hjälp. Vissa tjänster, som hemtjänsten inte bidrar med, och som de inte själva orkar utföra, t.ex. fönsterputsning, kan de köpa, eller så får de hjälp av sina barn, som de talar om i mycket positiva ordalag. Beata får t.ex. hjälp av sina döttrar, ”två underbara flickor”, som ser hennes behov ”innan jag själv ber om det”. Vår tolkning är att deras barn delvis kan kompensera de uppfattade bristerna i hemtjänstens insatser, vilket kan bidra till att de kan göra sig – eller framställa sig som mindre beroende av hemtjänsten. Även om de har stor hjälp av sina barn, beskriver de inte relationen till dem som ett belastande beroendeförhållande utan mera som ömsesidigt kärleksfullt (Hammarström & Torres 2005). Utifrån sett är det emellertid möjligt att deras framställda beroende av hemtjänstens personal i stället innebär ett beroendeförhållande till barnen, även om informanterna själva inte ser sin situation på det sättet. De framställer barnen snarast som en resurs som ger möjlighet till att vara mer oberoende av hemtjänsten än de annars skulle vara.

I fråga om aktiviteter utanför hemmet konstaterar de visserligen att de inte orkar lika mycket som förr, och ”när man inte orkar så saknar man det inte på samma sätt som när man hade lust att vara med”, utan i stället ägnar de sig åt olika inomhusaktiviteter, som de finner nöje i, som att lösa korsord och lägga pussel m.m. Samtidigt pekar deras uttalanden på att de också har vissa fysiska resurser som gör det möjligt för dem att ta promenader, vilket de motiverar med att det är nyttigt, även om det är besvärligt:

Jag har ju rullator att gå med så jag tar en liten promenad med den /.../ så jag får röra på benen lite /.../ Man måste ju röra benen också, annars blir de ju så vecka /.../ jag tränar. (Matilda, 93 år)

Även om det framstår genom deras berättelser att de inte ser sig ha något egentligt val i fråga om att ha hjälp, beskriver de sig ändå som att de har valmöjligheter i fråga om hur de vill ha sitt liv ordnat (jfr Rubinstein, Kilbridge & Nagy 1992). Genom att framställa sig som aktivt handlande och oberoende kvinnor kan de också stå emot negativa stereotypa föreställningar om äldre kvinnor som inte klarar sig själva (Ball

m.fl. 2004; Becker 1994; Hurd 1999). Samtidigt förhåller sig de till normer om att man ska vara oberoende och klara sig själv och vara duktig på ett mer uttalat sätt än informanterna ovan, som inte var så explicita i detta avseende. Deras önskan om att bibehålla sitt självbestämmande och ett oberoende av främst hemtjänstens personal, och deras möjligheter att göra det, har vi analytiskt relaterat till att de framställer sig som personer med både fysiska och mentala resurser samt med goda relationer till sina barn. Enligt vår tolkning har de därigenom kunnat uppnå en balans mellan att ha hjälp och att bibehålla sitt självbestämmande och ett upplevt oberoende i förhållande till hemtjänstens personal.

Beroende och autonomi

Det mönster som kännetecknas av beroende och autonomi omfattar de informanter som framställer sig som beroende av andras hjälp, vilket de accepterar i varierande grad. Gemensamt för dem är att de värnar om sin integritet eller uppvisar en explicit uttryckt önskan om att själva vilja bestämma över sin situation, eller också påpekar de att de kan klara av vissa saker själva och/eller värjer sig mot ett beroende av antingen hemtjänstens personal eller anhöriga och vänner.

Det som vi har tolkat som ett accepterande av att vara beroende av framför allt hemtjänstens personal kan illustreras genom Hermines val av ”dom” som pronomen i citatet nedan:

Dom måste jag ju ha, annars går det inte, skulle inte gå för mig. (Hermine, 79 år)

Några kan emellertid understryka att det samtidigt är viktigt för dem att klara av vissa saker själva, trots att de behöver hjälp med det mesta:

Jag gör allt för att kunna göra det själv så mycket som möjligt. ... Jag diskar hellre själv fast jag inte tycker om det. (Rolf, 86 år)

Ett annat exempel är Sören som låtit sätta upp handtag i badrummet så att ha kan duscha utan hjälp: ”Jag är nog lite individualist, så jag vill klara mig själv så mycket som möjligt” (Sören, 85 år).

Andra betonar i stället att behovet av hjälp bidrar till ett oönskat beroende av andra, framför allt av hemtjänstens personal, och uttrycker ett starkt motstånd mot detta:

Fruktansvärt /.../ Allting sker på andras villkor, och ingenting sker på mina villkor /.../ men det får jag finna mig i /.../ Du förstår att ha varit så verksam som jag har varit /.../ och så plötsligt får jag lov att be om allting. Och kan inte få det /.../ Och man skulle ju vilja vara med och bestämma hur det ska vara ordnat /.../ Har man varit van att vara väldigt självständig är det klart att man kanske har andra krav också, det får man ta med i beräkningen. (Alva, 91 år)

Detta uttryckliga motstånd mot att vara beroende av andras hjälp, trots att de ser sig som beroende av den erhållna hjälpen, kan både sammanhålla med ett upplevt "hot" mot det egna självbestämmandet och med att stödet från hemtjänsten inte uppfattas som tillräckligt, vilket kan utläsas i citatet ovan. Dessa informanter betonar explicit att de själva vill bestämma över sin situation och det egna hemmet och försöker stå emot det som de kan uppleva som ett angrepp på deras integritet och maktanspråk från hemtjänstens sida.

Jag bestämmer [om städningen] för det är mitt hem hemhjälp kommer till, men de är inte vana att man ställer krav /.../ Jag vill göra upp att det är mitt hem. Jag blir kränkt om andra kommer och säger ... /.../ Jag har råkat ihop med ledningen flera gånger. (Rebecka, 82 år)

Denna önskan om att framstå som självständig tar sig också uttryck i att informanterna kan bagatellisera sina fysiska funktionsnedsättningar, som kan innebära att de behöver hjälp med det mesta och inte kan ta sig ut utan hjälp:

Jag kallar mig inte för handikappad, för jag tycker inte att jag är det, men det är klart, att det är ju ett handikapp det här med benen /.../ Så nu sitter jag här /.../ Jag kan inte gå, jag kan inte stå... nu har jag en arm som jag inte kan använda, men i övrigt är jag alldeles frisk, alldeles frisk, alla värden är bra. (Alva, 91 år)

Visst är det svårt, men jag har ju ingen värk i kroppen som andra som får ligga och äta värktabletter, så att /.../ Men det är inga problem för jag kan åka vart som helst /.../ jag kan åka flyg, jag kan åka tåg, och jag kan åka rullstol /.../ Och jag har en, fast det har jag inte talat om för alla, jag har en otroligt bra hörsel. (Rebecka, 82 år)

Samtidigt som dessa informanter beskriver sig som fysiskt begränsade, omförhandlar de alltså sina funktionsnedsättningar och framhåller den förmåga de har. Framför allt betonar de sina mentala resurser, "jag har inga fysiska krafter, men jag har en psykisk styrka" (Andrea, 86 år), vilket vi har tolkat som att de inte vill framstå som hjälplösa, även om de har hjälp.

Bland dem som har barn beskriver sig några som mer beroende av dessa än av hemtjänsten, även om de framställer förhållandet som en solidarisk relation i enlighet med Baltes och Silverberg (1994) snarare än som ett belastande beroendeförhållande. Vissa kan i stället värja sig mot att vara beroende av hjälp från vänner, grannar och andra släktingar än av de egna barnen och hemtjänstens personal. För att ha möjlighet att själv komma ut när hon vill har t.ex. Amalia nyligen flyttat till en ny bostad, och för att undvika att känna sig beroende ersatte hon sina släktingar ekonomiskt för den flytthjälp hon fick. Katarina uttrycker en liknande inställning i fråga om att stå i ett beroendeförhållande till sina vänner:

Det kan vara bättre om man har någon som man inte har någon relation till, att jag lejer den och den begär vad han ska ha för jobbet då. Då behöver man inte tacka så mycket. (Katarina, 78 år)

I samband med dessa uttalanden framhåller de inte bara sin önskan om att själva ha kontroll över sin situation utan även sina ekonomiska resurser, vilket enligt tidigare forskning kan underlätta möjligheterna att fatta egna beslut och göra egna val (Arber 2004; Arber & Ginn 1991; Fine & Glendinning 2005; Rubinstein, Kilbridge & Nagy 1992). Förutom att bidra till att bibehålla en känsla av makt eller oberoende kan emellertid ekonomiska resurser även användas för att dölja ett beroende enligt Hockey och James (1993), och det är möjligt att denna aspekt är tillämpbar på dessa informanter.

Det förhållningssätt som dessa informanter uppvisar har vi bedömt som en strävan efter integritet och autonomi snarare än beteendemässigt oberoende. De försöker alltså, enligt vår bedömning, aktivt och medvetet bibehålla sin integritet och sina möjligheter att själva bestämma om sin situation så långt det är möjligt och upprätthålla vissa gränser i förhållande till hemtjänstens personal. I sin önskan om att inte framstå som fullständigt beroende av andras hjälp kan dessa informanter alltså framhålla sin självständighet, men även beskriva sig som beteendemässigt oberoende i förhållande till andra människor än hemtjänstens personal, som släktingar, vänner och grannar. Genom att framhålla de resurser de har och sin vilja att själva bestämma konstruerar de sig som självständiga personer snarare än som aktivt handlande aktörer (jfr Ball m.fl. 2005). Även om de ser sig som beroende, förhåller de sig alltså till normer om oberoende och att kunna klara sig själva på något varierande sätt. De kan sägas förhandla sin upplevelse av fysiskt och beteendemässigt beroende genom att värna sitt självbestämmande och därigenom försöka balansera den ojämna maktrelationen i förhållande till hemtjänstens personal (Arber & Ginn 1991; Baltes & Silverberg 1994; Fine & Glendinning 2005). Analytiskt har vi relaterat deras ”dubbla” förhållningssätt till deras fysiska begränsningar samtidigt som de har mentala resurser. Trots bristande fysisk rörlighet, som begränsar deras valmöjligheter, har de alltså andra strategiska resurser som gör det möjligt för dem att upprätthålla sin integritet och autonomi.

Beroende och maktlöshet

Det tredje mönstret är att behovet av hjälp utgör utgångspunkt för informanternas beskrivningar av hur svårt de har att acceptera inte bara sina funktionsnedsättningar och konsekvenserna av dessa för hela sin livssituation, utan även beroendeförhållandet till hemtjänstens personal. Vi har därför karakteriserat deras skildring av sin situation som maktlöshet. De beskriver sig som drabbade av plötsliga funktionsförsämringar, som de inte hunnit vänja sig vid. Enligt deras uppfattning har hela deras livssituation förändrats genom den plötsliga ”hälsoförsämringen”, och de ser inte heller någon möjlighet till förbättring, vilket de har svårt att acceptera:

Det är stor skillnad nu /.../ Jag har svårt att acceptera det, jag har svårt att acceptera det. (Hanna, 81 år)

Dessa informanter skildrar sina svårigheter att komma ut utan hjälp, samtidigt som de anser att de inte får tillräckligt med hjälp från hemtjänsten, vilket framkommer genom uttalanden som att de ”inte får hjälp som det finns beslut på”, att ”personalen inte kommer som bestämt”, och att ”det är ledsamt att de har så mycket att göra, att de inte har tid”. Deras beskrivningar har vi tolkat som uttryck för en oönskad känsla av underläge i förhållande till hemtjänstens personal, dvs ett negativt upplevt beroende. Ulrika uttrycker inte bara en frustration över att behöva vara beroende av hemtjänstens hjälp utan även över att känna ett tvång att tacka för den hjälp hon får:

Att alltid behöva känna sig beroende av andra, det är hemskt, hemskt /.../ Jag betalar ju för hjälpen, jag ska inte behöva stå här och säga Tack så mycket för hjälpen. Tack hit och tack dit, men det gör jag alltså av vanlig hövlighet. (Ulrika, 80 år)

Det Ulrika säger sig känna kan tolkas som ett upplevt krav på motprestation, att den erhållna hjälpen måste betalas tillbaka, genom tacksamhet eller undergivenhet. Indirekt ger hon alltså uttryck för upplevda maktanspråk från hemtjänstens sida och en obalanserad maktrelation i förhållande till dess personal (se Arber & Ginn 1991; Ball m.fl. 2004; Fine & Glendinning 2005; Walker 1982). Hennes negativa inställning till att vara beroende av andras hjälp belyses också av att det hon saknar mest är ”oberoendet, att kunna göra det jag har lust med”, vilket bl.a. kan ses mot bakgrund av att hon beskriver sitt tidigare liv som mycket aktivt och självständigt.

Dessa informanter saknar också, enligt vad de framför, andra stödjande personer i sin närhet. Den avsaknad av hjälp som de anser sig behöva men inte erhåller av hemtjänsten, kompenseras alltså inte genom andra. De får t.ex. inte så mycket stöd och hjälp från sina barn, som anges bo på långt avstånd eller vara upptagna av sitt arbete. De förebär alltså legitima ursäkter å barnens vägnar. Barnen framställs även som relativt ovilliga att bistå med hjälp och att de har svårt att förstå informanternas situation, ”De har alls inget ansvar för mig egentligen” (Hanna, 81 år). Den beroendeställning som Ulrika ger uttryck för i förhållande till hemtjänsten tycks hon inte vilja ha i förhållande till barn och barnbarn. Detta förmedlas genom hennes inställning att inte vilja be dem om hjälp utan anser att den ska ges spontant, vilket inte tycks ske (Hammarström & Torres 2005). Hon avstår alltså från att be om hjälp för att upprätthålla en känsla av oberoende i förhållande till andra, och därigenom tycks hennes vardagsituation förvärras. Dessa informanternas skildringar av hur de hanterar sin situation förefaller inte ha bidragit till att bibehålla en känsla av oberoende, vilket överensstämmer med tidigare resultat att de som uppvisar ett kompakt motstånd mot att vara beroende, är de minst framgångsrika i sina intentioner (Hockey & James 1993).

De framställer sig alltså både som att vara och att känna sig beroende av andras hjälp utan att känna tillfredsställelsen av att få sina behov tillgodosedda. Att de ser sig som offer för sjukdom, som medför minskad rörlighet och leder till att de känner

sig som fånge i sitt hem, bidrar till att kontakten med världen utanför hemmet och sociala relationer till andra mer eller mindre försvinner, vilket också framkommit i tidigare studier (Becker 1994; Rubinstein, Kilbridge & Nagy 1992). Detta tillsammans med upplevelsen av att hjälpen är både opålitlig och otillräcklig kan medföra en känsla av negativt beroende och förlust av självbestämmande och i sin tur till minskad förmåga till eget aktivt handlande (jfr Ball m.fl. 2004; Gergen & Gergen 2000). De beskriver en obalanserad maktrelation. De ser sig inte heller ha några valmöjligheter genom att de beskriver sig som att vara i avsaknad av strategiska resurser. Detta utgör en grund för vår tolkning att de framställer sig som maktlösa. Analytiskt har vi relaterat deras förhållningssätt till deras funktionsnedsättningar och upplevda konsekvenser av dessa, liksom till deras negativt beskrivna beroendeförhållande till hemtjänstens personal.

Reflexioner kring äldre kvinnor och äldre män

Som framgått ingår både kvinnor och män i studien, och oundvikligen kan endast vissa citat väljas för att illustrera de resonemang som ska lyftas fram, vilka kan ge intryck av att det föreligger skillnader mellan de studerade kvinnorna och männen i deras motiveringar till varför de har hjälp och hur de ser på att ha hjälp. Om vi ser till kvinnor och män som variabler – även om vi inte avser att presentera en variabelanalys – har det framgått tidigare att studien inkluderar betydligt fler kvinnor än män. Utifrån ett resonemang som Stang Dahl (1982) för kan äldre kvinnor som könskategori sägas vara mer beroende av välfärdsstaten än män, genom att män vanligen får sitt behov av stöd och hjälp tillgodosett genom sin hustru, medan hemtjänsten får stå för omvårdnaden av kvinnorna, när de i sin tur blir i behov av hjälp och stöd. Detta förhållande på strukturell nivå behöver emellertid inte återspeglas i upplevelser på individnivå. Utifrån den presenterade studien går det inte heller att dra några sådana generella slutsatser, eftersom fördelningen mellan kvinnor och män är ungefär densamma i de tre mönster som identifierats avseende hur informanterna själva ser på situationen att ha hjälp.

Det finns dock en *tendens* till en skillnad i det presenterade materialet mellan kvinnors och mäns framställningssätt, som kan förklaras könsteoretiskt. Denna tendens gäller dock endast de som hänvisar till sin höga kronologiska ålder för att motivera varför de har hjälp och som ingår i det mönster som vi benämnt ”oberoende och aktivt handlande”, där männen använder uttryck som att ”det är inga problem” med att ha hjälp, medan kvinnorna kan säga att ”det hade ju varit bättre, om man inte behövde” och tillägger ”när man har varit van att göra allt själv”. Dessa uttalanden antyder att dessa äldre kvinnor ser det som mer problematiskt än männen att ha hjälp med traditionellt ”kvinnliga” sysslor. Kvinnorna framhåller också explicit vad de själva kan utföra och kan tyckas reagera mer över ”intrånget” i hemmet och ha synpunkter på mat, städning m.m., vilket skulle kunna hänföras till att de ser det egna hemmet som sin domän. Tolkningar som dessa utgår alltså från att många av de göromål som de får hjälp med är könsmärkta. Motsvarande synsätt kan illustreras med följande citat från

en av de män, som ingår i samma analytiska kategori som kvinnorna:

... men efter det [hustruns bortgång] så har jag tagit mig för att ordna litet av varje [nämner enklare matlagning och tvätt] ... någonting som jag har tagit mig för med, det är att jag bakar [sockerkakor, småkakor, bullar, skorpor]. (Bo, 86 år)

Enbart en könsteoretisk tolkning kan emellertid ge en ensidig och förenklad bild, eftersom det i detta sammanhang är värt att uppmärksamma att de, som framställer sig som "oberoende och aktivt handlande" och som motiverar sitt behov av hjälp med hänvisning till sin höga ålder, i faktiskt avseende utgör de allra äldsta bland de studerade personerna, 86-93 år. Det är således bland dessa allra äldsta som en möjlig skillnad kan spåras mellan kvinnor och män i deras sätt att beskriva sin situation, vilket tyder på att denna skillnad även är generationsrelaterad. Vad vi vill peka på är att ett könsteoretiskt perspektiv därför bör kombineras med teoretiska resonemang om ålder och framför allt generationstillhörighet för att det ska vara möjligt att belysa vad det kan innebära att vara äldre och kvinna respektive äldre och man (Krekula, Närvänen & Näsman 2005) i relation till att framställa sig som beroende-oberoende. En sådan analys kräver emellertid en egen studie med en något annan uppläggning och sammansättning av informanter än den som presenteras här.

Sammanfattande diskussion

Som framgått visar studien på något olika mönster både i de äldres berättelser om varför de har hjälp och hur det är att ha hjälp. Oavsett om informanterna i sina motiveringar till *varför* de har hjälp hänvisar till att deras funktionsnedsättningar nödvändiggör hjälp eller till ålder som orsak eller ursäkt, är det gemensamma för dem att de ser hjälpbehovet som ofrånkomligt. Att de har hjälp betyder emellertid inte att de generellt även betraktar sig som beroende. När det gäller informanternas beskrivningar av *hur* de ser på att ha hjälp, har som framgått tre analytiska kategorier identifierats som vi givit benämningarna "oberoende och aktivt handlande", "beroende och autonomi" samt "beroende och maktlöshet". Dessa olika mönster i informanternas skildringar av sin situation skiljer sig kvalitativt från varandra genom variationer i deras beskrivningar av om de accepterar sina funktionsnedsättningar eller inte, av sin fysiska rörlighet och mentala förmåga, sina relationer till sina barn samt tillräckligheten i hemtjänstens stöd. De tre mönstren är alltså analytiskt relaterade till olika slags strategiska resurser (Arber & Ginn 1991; Baltes & Silverberg 1994).

De som vi benämnt "oberoende och aktivt handlande" gör en tydlig åtskillnad mellan att ha hjälp och att vara beroende av dem som ger denna hjälp. Deras beskrivningar av sig själva som oberoende i förhållande till framför allt hemtjänstens personal har vi analytiskt relaterat till att de till viss del omförhandlar sina funktionsnedsättningar, som utgör en grund för den hjälp de har, och i stället framhåller sin fysiska rörlighet och mentala förmåga. De anser sig dessutom ha goda och ömsesidiga relationer till sina barn, som bistår med hjälp vid sidan om hemtjänsten. Den hjälp de får

från hemtjänsten för att underlätta en accepterad funktionsnedsättning kan sägas öka deras möjligheter att ägna sig åt aktiviteter som bidrar till livstillfredsställelse (jfr Horgas, Wahl & Baltes 1998). För dessa personer, som anser sig ha både fysiska och mentala resurser, kan alltså hemtjänstens hjälp medföra en ökad valfrihet i deras liv.

De som ger uttryck för ”beroende och autonomi” ser sig som beroende av dem som bistår med hjälp, vilket de accepterar i varierande grad och betonar i stället sin integritet och självständighet och framhåller vikten att själva bestämma över sin situation och att ha kontroll över sitt liv. Att de framhåller sin autonomi eller integritet framför ett oberoende av andras hjälp har vi analytiskt relaterat till att de beskriver sig som fysiskt begränsade, vilket de huvudsakligen accepterar, även om några bland dem omförhandlar och tonar ned sina funktionsnedsättningar, samtidigt som de betonar sin psykiska styrka och mentala förmåga. Genom att framställa sig som psykiskt starka individer som strävar efter självbestämmande och integritet kan de sägas omförhandla sitt upplevda beroende av dem som bistår med hjälp och balansera mellan upplevelsen av beroende och sin önskan om oberoende.

Det tredje mönstret utmärks av att de äldre beskriver sig som i det närmaste maktlösa genom sitt negativt upplevda beroende av hemtjänstens personal, som skildras som en obalanserad maktrelation, där de själva befinner sig i underläge (jfr Arber & Ginn 1991, Walker 1982). Deras negativt upplevda beroende kan analytiskt relateras till att de ger uttryck för att inte acceptera konsekvenserna av sina funktionsnedsättningar, som medfört en omställning i deras liv med fysisk och social instängdhet, i kombination med att de beskriver det erhållna stödet från hemtjänsten som både otillräckligt och opålitligt i förhållande till de behov av hjälp som de anser sig ha. De beskriver sig som både fysiskt och beteendemässigt beroende utan att vilja vara det och ger samtidigt uttryck för att sakna strategiska resurser.

Att ha formell hjälp, dvs hjälp från hemtjänsten, innebär alltså inte med automatik att de äldre ser sig som beroende av dem som bistår med denna hjälp och behöver inte heller leda till maktlöshet. Den hjälp som de studerade äldre får av hemtjänsten *kan* i stället underlätta tillvaron i fysiskt avseende och därför möjliggöra valmöjligheter i det dagliga livet i övrigt, vilket kan sägas överensstämma med äldreomsorgens övergripande mål att bidra till oberoende. För att det ska vara möjligt krävs dock enligt vår studie både mentala resurser och viss fysisk rörelseförmåga samt eventuellt även kompletterande hjälp från anhöriga.

Trots de äldrepolitiska målen om att bidra till oberoende kan det emellertid uppstå ett beroende på individnivå, som antingen kan ta sig uttryck i en känsla av att stå i ett oönskat beroendeförhållande till hemtjänstens personal eller i en känsla av maktlöshet, genom att stödet från hemtjänsten kan upplevas som otillräckligt och opålitligt. Utifrån vår studie gäller det senare främst personer som inte accepterar konsekvenserna av sina funktionsnedsättningar i form av fysisk och social instängdhet och inte erhåller kompletterade hjälp från sina barn.

Om vi ser till relationen mellan välfärdsstat och familj, kan – utifrån sett – otillräcklig hjälp från hemtjänsten bidra till att skapa ett beroende av barnen och andra närstående anhöriga från de äldres sida, även om de äldre själva i denna studie inte

beskriver sin relation till de egna barnen på det sättet. De med goda relationer till sina barn framställer i stället barnen som en resurs, som bidrar till att minska upplevelsen av att stå i ett beroendeförhållande till hemtjänstens personal. Givet informanternas beskrivna skillnader i fysisk rörlighet och förmåga samt upplevda konsekvenser av detta kan hjälpen från barnen bidra till en känsla av oberoende i förhållande till hemtjänstens personal, liksom hjälpen från hemtjänsten kan bidra till en känsla av att inte vara beroende av barnen, vilket gäller de "oberoende och aktivt handlande". I andra fall kan barnens hjälp bidra till att de äldre i stället kan värja sig mot upplevda maktspråk från hemtjänsten och därför delvis vara en förutsättning för att de ska kunna hävda sin självständighet och integritet, vilket främst avser de personer som karakteriseras av "beroende och autonomi" och som har barn som bistår med hjälp. För dem däremot som har barn som inte kan eller vill bistå med hjälp, kan detta förhållande förstärka upplevelsen av att hemtjänstens hjälp är otillräcklig och därmed bidra till deras beskrivna "beroende och maktlöshet" i förhållande till hemtjänstens personal.

Att personer som har hjälp och stöd framställer sig på de olika sätt som framkommit i studien tyder på ett motstånd mot att vara eller känna sig beroende av andras hjälp, vilket kan relateras till samhälleliga normer om att man bör klara sig själv och vara oberoende. De positionerar sig emellertid på olika sätt i förhållande till sådana normer, i det fall det är fråga om att *varför* de har hjälp i jämförelse med *hur* det är att ha denna hjälp. Genom sina motiveringar till varför de har hjälp, framför de det som legitimt att avvika från dessa normer, när man inte själv inte orkar utföra vissa uppgifter. Hjälpbehovet beskrivs som något som ligger utanför deras kontroll och som de därför inte är personligen ansvariga för. Genom att däremot också framhålla vad de kan göra själva och påpeka att det är viktigt att vara duktig, att de egentligen är friska m.m., uppvisar de samtidigt en önskan om att vilja att "normalisera" sin situation.

Sammanfattningsvis anser vi oss alltså kunna konstatera att det är möjligt att empiriskt göra en åtskillnad mellan att ha hjälp och att vara eller känna sig beroende av dem som ger denna hjälp på ett sätt som liknar Baltes och Silverbergs (1994) begreppsliga uppdelning mellan fysiskt och beteendemässigt beroende. Det specifika med denna studie är att denna uppdelning även gäller äldre personer som har formell hjälp och som traditionellt definieras som beroende enligt s.k. realdefinitioner. Vår slutsats är att det därför är teoretiskt värdefullt att analytiskt och begreppsligt skilja mellan att ha hjälp och att vara och känna sig beroende även för grupper som vanligen definieras som beroende.

Studien har kunna genomföras med hjälp av stöd från Vetenskapsrådet och Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden, Uppsala universitet. Vi vill även tacka det Socialgerontologiska seminariet vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, samt en anonym granskare av en tidigare version för värdefulla synpunkter.

Referenser

- Arber, S. (2004) "Gender, marital status, and ageing: Linking material, health and social resources." *Journal of Aging Studies*, 18, 91-108.
- Arber, S. & Ginn, J. (1991) *Gender and later life: A sociological analysis of resources and constraints*. London: Sage Publ. Ltd.
- Ball, M.M., Perkins, M.M., Whittington, F.J., Hollingsworth, C., King, S.V. & Combs, B.L. (2000) "Independence in assisted living." *Journal of Aging Studies*, 18, 467-483.
- Baltes, M.M. & Silverberg, S.B. (1994) "The dynamics between dependency and autonomy: Illustrations across the life span," s 41-90, D.L. Featherman, R.M. Lerner & M. Perlmutter (eds.), *Development and behaviour*. New Jersey & UK: Lawrence Erlbaum Ass.
- Becker, G. (1994) "The oldest old: Autonomy in the face of frailty." *Journal of Aging Studies*, 8, 59-76.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1966) *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Cambridge University Press.
- Blau, P.M. (1964) *Exchange and power in social life*. New York: John Wiley & Sons.
- Caldock, K. & Wenger, G.C. (1993) "Sociological aspects of health, dependency and disability." *Reviews in Clinical Gerontology*, 3, 85-96.
- Coupland, J. & Coupland, N. (2004) "'Old age doesn't come alone': Discursive representations of health-in-aging in geriatric medicine." *International Journal of Aging and Human Development*, 39, 81-95.
- Creswell, J.W. (1998) *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. London: Sage Publ.
- Dunér, A. & Nordström, M. (2005) "Intentions and strategies among elderly people: Coping in everyday life", *Journal of Aging Studies*, 19, 437-451.
- Fine, M. & Glendinning, C. (2005) "Dependence, independence or inter-dependence? Revisiting the concepts of 'care' and 'dependency'." *Ageing & Society*, 25, 601-621.
- Gergen, K.J. & Gergen, M.M. (2000) "The new aging: Self constructions and social values", K.W.Schaie & J. Hendricks, (eds.), *The evolution of the aging self: The societal impact on the aging process*. New York: Springer Publ. Comp., Inc.
- Gignac, M.A.M., Cott, C. & Badley, E.M. (2000) "Adaptation to chronic illness and disability and its relationships to perceptions of independence and dependence." *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 55B, P362-P372.
- Green, B.S. (1993) *Gerontology and the construction of old age: A study of discourse analysis*. New York: Aldine de Gruyter.
- Hammarström, G. (2002) "'Hemtjänsten behöver mera hjälp': Äldre hjälpmottagares erfarenheter av hemtjänsten", *Socialmedicinsk tidskrift*, 79, 3, 271-284.
- Hammarström, G. & Torres, S. (2005) "Livssituation och förhållningssätt bland äldre i behov av hjälp och stöd." *Socialvetenskaplig tidskrift*, 12, 279-293.
- Hanson, R.O. & Carpenter, B.N. (1994) *Relationships in old age: Coping with the challenge of transition*. New York: The Guilford Press.

- Hockey, J. & James, A. (1993) *Growing up and growing old: Ageing and dependency in the life course*. London: Sage Publ. Ltd.
- Horgas, A.L., Wahl, H.W. & Baltes, M.M. (1998) "Dependency in late life", L.L. Carstensen, B.A. Edelman & L. Dornbrand (eds.), *The practical handbook of clinical gerontology*, 54-75. Sage.
- Hurd, L.C. (1999) "We're not old!" Older women's negotiation of aging and oldness." *Journal of Aging Studies*, 13, 419-439.
- Jolanki, O. (2004) "Moral argumentation in talk about health and old age." *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 8, 483-503.
- Jolanki, O., Jylhä, M. & Hervonen, A. (2000) "Old age as a choice and as necessity: Two interpretative repertoires." *Journal of Aging Studies*, 14, 359-372.
- Kaufman, S.R. (1994) "The social construction of frailty: An anthropological perspective." *Journal of Aging Studies*, 8, 45-58.
- Krekula, C., Närvänen, A-L. & Näsman, E. (2005) "Ålder i en intersektionell analys", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2-3, 81-94.
- Miles, M. & Huberman, A. (1994) *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, Ca: Sage Publ.
- Nikander, P. (2000) "Old" versus "little girl": A discursive approach to age categorization and morality." *Journal of Aging Studies*, 14, 335-358.
- Polivka, L. (1997) "Autonomy and dependency in an ethic of care for frail elderly." *Journal of Aging and Identity*, 2, 187-204.
- Porter, E.J. (1995) "A phenomenological alternative to the 'ADL research tradition'." *Journal of Aging and Health*, 7, 24-45.
- Porter, E.J. (2005) "A phenomenological perspective on older widows' satisfaction with their lives." *Research on Aging*, 27, 80-115.
- Regeringens proposition 1997/98: 113. *Nationell handlingsplan för äldrepolitiken*. Stockholm.
- Rubinstein, R.L., Kilbridge & J.C. Nagy, S. (1992) *Elders living alone: Frailty and the perception of choice*. New Brunswick: Aldine Transaction.
- Secker, J., Hill, R., Villeneuve, L. & Parkman, S. (2003) "Promoting independence: but promoting what and how?" *Ageing & Society*, 23, 375-391.
- Stang Dahl, T. (1982) "Kvinnors rätt till pengar – ett husmorsrettsligt perspektiv", *Kvinnoforskning: Bidrag till samfunnssteori. Festskrift till Harriet Holter*, red. R. Haukka, M. Hoel & H. Haavind. Serien Kvinnors levevillkår og livslop. Oslo: Universitetsforlaget.
- Torres, S. & Hammarström, G. (2006) "Speaking of limitations while disregarding them: A qualitative study of diminished everyday competence in the oldest old." *Journal of Aging Studies*, 20, 291-302.
- Torres, S. & Hammarström, G. (2007) "Hög ålder som ohälsa och hot: Äldre människors egna erfarenheter", Jönsson- L-E. & Lundin, S. (red.), *Åldrandets betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Torres, S. & Hammarström, G. (manus) "Old age references and the purposes they

fulfill in descriptions of every day life: When 'being old' matters." Insänd för bedömning.

- Walker, A. (1982) "Dependency and old age." *Social Policy and Administration*, 16, 115-35.
- Wenger, G.C. (1992) "Dependence, interdependence, and reciprocity after eighty", J.F. Gubrium, K. & Charmaz (eds.), *Aging, Self, and Community: A collection of readings*, 151-174. Greenwich, Connecticut; Jai Press Inc.

ABSTRACT

New opportunities for social stratification research in Sweden: International occupational classifications and stratification measures over time

The Swedish occupational classifications have in recent years been changed to a version of the international standard ISCO-88(COM), i.e. SSYK 96. As a consequence, a wide variety of internationally well-known stratification measures can be applied to Swedish data sets. In this article some tests of the validity of translation keys between the older national classifications and SSYK 96 are presented. The keys seem to work satisfactorily. Thus, it is possible to create long time-series with ISCO/SSYK and use these well-known stratification measures over time. Hence, the international interest in Swedish data sets, and empirical results based on these data sets, could rise. Moreover, in the article an empirical regularity, which is quite astonishing, is paid attention to; stratification measures based on different theoretical rationales indicate very similar hierarchies of occupations.

Key words

social stratification, occupational classifications, translation keys

Erik Bihagen är forskare vid SOFI, Stockholms Universitet, och tjänstledig lektor vid Mälardalens högskola. Erik disputerade vid Umeå Universitet och har sedan dess främst forskat om karriärmobilitet och lönemobilitet kopplat till klass, sektor-, och könsskillnader.

Erik Bihagen

Nya möjligheter för stratifieringsforskning i Sverige

*Internationella yrkesklassificeringar och stratifieringsmått över tid*¹

Stratifieringsmått inom sociologin baserar sig framförallt på yrkesuppgifter. Ett grundantagande är därmed att det yrke en person har är avgörande för den personens sociala och/eller ekonomiska position i ett samhälle. Stratifieringsmåtten har inte minst använts i studier av hur öppet samhället är, över tid och mellan länder, för att se i vilken utsträckning som individer hamnar i liknande positioner som sina föräldrar (Breen (red) 2005, Erikson & Goldthorpe 1992). Det finns dock en mängd användningsområden för stratifieringsmått i sociologin, t.ex. för att studera snedrekrytering till utbildning, hälsoskillnader, karriärmobilitet, fördelning av ekonomiska resurser, attityd- och konsumtionsmönster (för några exempel där svenska data ingår; Bihagen 2005, Bygren 2001, Cigéhn 1999, Edlund 2003, Erikson & Jonsson 1996, Gustafsson m.fl. 2000, Karlsson 2005, Silventoinen mfl 2001, Svallfors 2004, Tählin 1993).

I och med internationaliseringen av statistiken blev de svenska yrkesklassificeringarna utbytta mot en variant av den internationella standarden ISCO-88(COM) nämligen SSSYK 96 (för alla förkortningar se förteckningen i slutet av artikeln). Som en följd kan en mängd internationellt välkända stratifieringsmått appliceras på svenska datamaterial. Detta är positivt då jämförbarheten mellan länder förbättras. Ett problem har dock varit att det har saknats översättningsnycklar mellan de äldre nationella yrkesklassificeringarna och den nya, vilket har försämrat jämförbarheten över

---

¹ För värdefulla kommentarer på en tidigare version vill jag tacka Robert Erikson, Lars H. Hansen, Paul Lambert, Charlotta Magnusson, Magnus Nermo samt två anonyma granskare. Jag vill också tacka VR och FAS för finansieringen. Artikeln antogs i augusti 2005. Sedan dess har ESeC projektet som nämns i artikeln utmynnat i en fritt tillgänglig klassalgoritm, tillgänglig via www.iser.essex.ac.uk/esecl/. GEODE projektet har också nu en fungerande webbsida (fast under utveckling www.geode.stir.ac.uk/).

tid. En översiktlig genomgång av skillnaderna mellan den äldre yrkesklassifikationen och den nya finns i Bihagen och Hansen 2003, samt ett förslag till översättningsnyckel. Efter detta har jag reviderat översättningsnyckeln med hjälp av information från SCB.

Syftet med denna artikel är (1); att kort introducera några välkända stratifieringsmått vilka kan kopplas till ISCO, (2); att beskriva översättningsnycklarna mellan de äldre nationsspecifika yrkesklassifikationerna och SSK/ISCO, och (3); att redovisa några empiriska fynd som talar för att översättningsnycklarna fungerar. Med hjälp av översättningsnycklarna kan exempelvis förändringar av den svenska yrkesstrukturen, och olika samband mellan stratifieringsmått och andra utfall, under flera årtionden beskrivas med internationellt relevanta mått i svenska datamaterial (som ULF, LNU och AKU).² Detta torde innebära att det internationella intresset för svenska datamaterial och resultat baserade på dessa ökar ytterligare. Denna artikel syftar inte till att utvärdera brister och förtjänster i stratifieringsmått, utan enbart att beskriva dessa. Personligen anser jag att flertalet av dessa mått är intressanta och att de kan bidra till mer kunskap om yrkesstrukturen i ett samhälle.

Stratifieringsmått; klasscheman och yrkesskalor

Ofta skiljer man mellan två typer av stratifieringsmått, dels klasscheman vilka med ett begränsat antal klasser försöker fånga de viktigaste skillnaderna, dels yrkesskalor vilka transformerar yrkesindelningar till kontinuerliga variabler. Med risk för att vara alltför svepande, var yrkesskalor vanligare förr med den så kallade 'status attainment'-skolan i USA, medan klassansatsen har blivit den vanligaste i Europa (Jmf. Erikson & Goldthorpe 1992: 30). Jag kommer att kortfattat beskriva det mest använda klasschemat EGP och sedan gå in på yrkesskalorna. Samtliga mått jag redovisar kan kopplas till ISCO och kan således användas i alla datamaterial med tillgång till denna yrkesklassificering.

Det klasschema som har kommit att dominera de senaste åren är det som ofta brukar benämnas EGP.³ Den numera något reviderade definitionen av EGP finns i Erikson & Goldthorpe 1992 och är ytterligare utvecklad i Goldthorpe 2000 (kap 10). Avgörande för definitionen av klass är en uppdelning mellan anställda och företagare, och i synnerhet; en ytterligare uppdelning av de anställdas yrken efter tjänstekontrakt ('service relationship') och arbetskontrakt. Av rent rationella skäl väljer arbetsgivaren att ge vissa långsiktiga fördelar till innehavare av vissa yrken vilket ger grunden till

---

² Då det gäller att studera yrkesstrukturen över tid finns det alternativ till att använda översättningsnycklar. Om man exempelvis är intresserad av förändringar i kvalifikationskrav kan den s.k. socioekonomiska indelningen (SEI) användas (SCB 1989. Jmf. le Grand mfl 2002, Åberg 2002). Det har förts fram att denna indelning är åldersstigen men de empiriska bevisen verkar saknas (Åberg 2002: 44-47).

³ Erik Olin Wrights klasschema har ofta setts som ett alternativ till EGP (Wright 1997). En nackdel mot EGP är dock att Wrights schema är svårare att operationalisera.

tjänstekontraktet. Vissa jobb tenderar nämligen att vara svårkontrollerade, från arbetsgivarens synvinkel. Det är då rationellt att satsa på att bygga upp en relation som kännetecknas av ansvarstagande och förtroende, vilket görs genom att erbjuda dessa arbetstagare långsiktiga belöningar i form av främst löneförhöjningar och karriärstegar.⁴ Vid sidan av bristen på möjligheter att kontrollera dessa jobb kännetecknas de av komplexa arbetsuppgifter som tar lång tid att lära sig. Arbetsgivaren vill genom långsiktiga belöningar behålla sin arbetsstyrka intakt. Yrken som ges ett arbetskontrakt har inte dessa karaktäristika och i sin mest renodlade form innebär arbetskontraktet att man får betalt för exakt vad man gör (rakt ackord e.dyl.), även om det är vanligare med timlön under övervakning av en arbetsledare.

För att få EGP i sitt datamaterial kan man gå via ISCO-koden samt vissa ytterligare variabler och tillämpa ett syntax som har konstruerats inom ett projekt av Ganzeboom och Treiman (Ganzeboom & Treiman 1996: 204-205. Se mer nedan). Ett annat alternativ är att gå via den svenska SEI-koden (SCB 1989:5), som är mycket lik EGP, och få till en 'proxy' för EGP.⁵ Värt att notera är att ytterligare ett alternativ kommer under 2006. Då avslutas ett EU-projekt med att ta fram en ny europeisk socioekonomisk klassindelning vilken kan ses som en uppdatering av EGP. Flera Europeiska länder är representerade i projektet och från Sverige deltar Robert Erikson, Magnus Neremo och jag. Detta klasschema kommer att påminna starkt om det uppdaterade klassemat för Storbritannien NS-SeC (se Rose & Pevalin 2003), och kommer att få akronymen ESeC (se mer nedan).

Till skillnad från EGP är yrkesskalorna *endimensionellt* hierarkiska till sin natur och indikerar den relativa positionen av ett yrke jämfört med andra yrken. Rent praktiskt innebär det att varje yrke i en yrkesklassifikation får poäng, där högre poäng indikerar högre prestige, bättre karriärmöjligheter eller mer allmänt mer 'socioekonomiska' fördelar. De yrkesskalor som jag redovisar grundar sig på empiriska undersökningar, dvs. utifrån empiriska resultat har rangordningen av yrken skett. Sedan har skalorna standardiserats på det sätt att varje yrkes poäng ligger någonstans mellan 0 och 100 där högre poäng betyder högre upp i hierarkin.

Den skala som är enklast att beskriva grunderna för är Treimans prestigeskala där respondenter i 60 länder har fått rangordna yrken efter en bedömning av hur prestigefyllda de är (Treiman 1977). Det har hävdats att dessa rangordningar är tämligen konstanta, dvs. människor tenderar i gemen att betrakta jobb enhetligt i termer av prestige över tid och mellan länder. Denna empiriska regelbundenhet har benämnts Treimankonstanten (Hout & DiPrete 2006. Jmf. Wegener 1992).⁶ Ganzeboom och

⁴ I Goldthorpe 2000 tonas betydelsen av 'förtroende' ner och istället beskrivs de långsiktiga belöningarna som ett incitament för dessa anställda att utföra ett bra arbete.

⁵ Detta fungerar nog ganska bra, men det finns inga 'officiella' syntax för att göra detta. Se Svallfors 2004: 245.

⁶ 2002 har data för en ny prestigestudie i Sverige samlats in genom projektet *Yrkesuppfattningar. En sociologisk studie av hur yrken uppfattas och värderas* vid Sociologiska institutionen i Göteborg. Projektledare är Lennart G Svensson.

Treiman (1996) har sedan uppdaterat prestigeskalan – SIOPS (Standardized International Occupational Prestige Scores), så att den kan kopplas till ISCO-88.

En annan typ av skalor är sk. socioekonomiska index, som ofta baseras på information om inkomster och utbildning kopplat till yrken.⁷ Ganzeboom mfl (1992) har konstruerat en sådan yrkesskala; ISEI (International Socio Economic Index) som sedan har länkats till ISCO-88 (Ganzeboom & Treiman 1996). Denna baseras på data från 16 länder och kan förstås som att yrken med liknande krav på utbildningsnivåer och liknande inkomster, förs ihop i grupper och sedan rangordnas efter varandra. ISEI är mer precist tänkt att mäta de yrkeskaraktäristika som omvandlar en persons utbildning till inkomst. Då yrken visar sig vara mer homogena då det gäller utbildning än inkomst, är detta mått högre korrelerat med utbildning än inkomst

Den tredje typen av skalor är de som tidigare gick under namnet Cambridgeskalan. Denna konstruerades ursprungligen genom data om vänskapsmönster mellan personer med olika yrken av några sociologer vid Cambridge (Robert Blackburn, Kenneth Prandy, Sandy Stewart). I Storbritannien har dessa skalor ofta setts som ett alternativ till EGP bland förespråkarna för Cambridgeskalan (Jmf. Roberts 2001).⁸ Senare har Prandy, i samarbete med främst Paul Lambert men också med ett flertal forskare från många länder, vidareutvecklat arbetet med skalan och konstruerat skalor för ett flertal länder och olika tidpunkter, inklusive Sverige (Lambert & Prandy 2003a). Benämningen är nu ändrad till CAMSIS (The Cambridge Social Interaction and Stratification Scale).⁹ Strategin är delvis förändrad då dessa nya skalor bygger på giftermålsmönster (och sambomönster) istället för vänskapsmönster, men dessa två metoder ger i stort sett identiska resultat och då data om giftermålsmönster är tillgängliga i de flesta länder anses detta vara ett rimligt alternativ. Tanken bakom skalan är att det finns en generell stratifieringsordning i ett samhälle och att en analys av interaktionsmönster kan blottlägga denna (Lambert & Prandy 2003a, Prandy 1998). De som har yrken som kommer längst ner på skalan har minst fördelar och de högst upp har flest. Man skulle kunna tänka sig detta utifrån Bourdieus (1984) kartor av det franska samhället där kapitalmängden ökar ju högre upp, ju längre 'norrut', man rör sig. Inom CAMSIS-projektet hävdas det att man statistiskt sett ganska väl kan konstruera en hierarkisk dimension som passar med data, dvs. det går att placera yr-

⁷ Värt att nämna är att sådana index alltså kallas 'Socio Economic Index' på engelska. Det är därmed ingen god idé att översätta den svenska klassindelningen SEI till 'socio economic index' på engelska.

⁸ Prandy har i ett flertal artiklar hävdad att CAMSIS är empiriskt överlägsen EGP (Jmf. Lambert & Prandy 2003a, Roberts 2001). Man kan dock fråga sig om dessa mått ens försöker mäta samma sak (Evans 1998, Svallfors 2004:22). Intressant nog har Goldthorpe i senare arbeten med Tak Wing Chan konstruerat yrkesskalor som påminner om den ursprungliga Cambridgeskalan men som ett sätt att mäta status istället för klass (Chan & Goldthorpe 2004). Klass och status ses då som två olika stratifieringsdimensioner i webersk anda, där klass är viktigare för vissa utfall och status för andra.

⁹ Detta val av förkortning är problematiskt då det påminner starkt om ett annat projekt, nämligen CASMIN.

ken på en linje där människor tenderar att 'interagera' mer med personer som ligger nära ens egna yrkes position på linjen. En speciell karaktäristiska för denna skala är att kvinnor och män får olika skalpoäng. Dessa är dock inte fullt jämförbara, så om man vill analysera skalpoäng för både män och kvinnor, utan denna uppdelning mellan könen, får man välja att applicera männens poäng även för kvinnor eller tvärtom (alternativt använda interaktionstermer).

Den svenska CAMSIS-skalan (vilken jag benämner CAMSIS(swe) här) baseras på en korstabell mellan män och kvinnors yrken bland gifta och samboende i Sverige utifrån FoB 1990.¹⁰ I denna användes yrkesklassificeringen NYK83 (i kombination med en variabel som skiljer mellan anställda och företagare). CAMSIS(swe) finns också översatt till att passa ISCO-88(com).

Avslutningsvis har jag och Marita Ohls (Bihagen & Ohls 2007), konstruerat ett 'ekonomiskt' mått, AWM (Average Wage Mobility) grundat på svenska paneldata. Panelen är baserad på lönestrukturstatistiken 1999 och 2003. AWM bygger på den genomsnittliga löneutvecklingen i olika yrken för dem som arbetar hos samma arbetsgivare över tid. Oss veterligen är detta det enda mått som baseras på longitudinella ekonomiska data. Grundtanken bakom måttet är att yrken skiljer sig åt i karriärmöjligheter och att vi kan komma åt det genom att analysera lönemobilitet. Det visar sig att detta mått är högt korrelerat med klass, vilket är förväntat utifrån Goldthorpe 2000 (se ovan), men att det även finns en könsaspekt och sektorsaspekt i AWM-måttet; arbeten som är vanliga bland kvinnor och i offentlig sektor har oftare lägre AWM än andra arbeten. Skalan finns än så länge enbart i en preliminär version och är givetvis inte internationellt välkänd. Användningen av måttet i denna artikel är dock motiverat utifrån att det är baserat på svenska data och bidrar till en jämförelse med de internationella måtten.

Stratifieringsmått och yrkesklassificeringar; en översikt

I figur 1 redovisas fyra yrkesklassificeringar och de stratifieringsmått som kan kopplas till dessa yrkesklassificeringar. Pilarna symboliserar de översättningsnycklar som finns mellan äldre svenska yrkesindelningar och den nya svenska yrkesindelningen – SSYK 96 (A, B, C, D, E), mellan den svenska yrkesindelningen och den internationella – ISCO-88(COM) (F, G) och de syntax, eller 'look up' filer¹¹ som kan användas för att applicera stratifieringsmått då man har yrkesindelningarna (H-O). Bland översättningsnycklarna är F och G i det närmaste helt oproblematiska då SSYK 96 är en svensk variant på ISCO-88(COM). Översättningsnycklarna A-G (med undantag för C), samt syntax för I, finns på websidan www.sofi.su.se/~ebi/. H, J och K finns på websidan www.cf.ac.uk/socsi/CAMSIS/. L, M och N togs fram av Treiman och Gan-

¹⁰ Den svenska delen av projektet delfinansierades av FAS 2001:1187.

¹¹ Angående 'look up' fil; Inom CAMSIS-projektet finns inga 'recode' syntax att tillgå, istället får man matcha över data som består av rader med yrken och CAMSIS-poängen som kolumner.

zebom och finns på websidan home.fsw.vu.nl/~ganzeboom/ISKO88/INDEX.HTM.
Syntaxet för O kommer först under 2006 (www.iser.essex.ac.uk/esecl/).

Figur 1: Olika yrkesindelningar, yrkesskalor/klassindelningar samt översättningar mellan dessa som kan användas (pilar med bokstav symboliserar översättningsnycklar/tillgängliga syntax)

Yrkesindelningar	Stratifieringsmått; yrkesskalor och klassindelningar
NYK78 A→ (NYK80) B→	SSYK 96
NYK83 → (NYK85) C→ D→ E→	H→ CAMSIS(swe)
SSYK 96 →	I→ AWM
F→ G→	J→ CAMSIS(swe) K→ CAMSIS(else) L→ SIOPS M→ ISEI N→ EGP O→ ESeC
ISCO-88(COM)	

- A. Från treställig NYK78 kod med information om SEI (socioekonomisk indelning)
- B. Från treställig NYK78 kod utan annan information
- C. Från femställig NYK83 kod, kan enbart beställas från SCB
- D. Från treställig NYK83 kod med information om SEI (socioekonomisk indelning)
- E. Från treställig NYK83 kod utan annan information
- F. Från treställig SSYK 96 kod till treställig ISCO
- G. Från fyrställig SSYK 96 kod till fyrsiffrig ISCO
- H. Från treställig NYK83 (alternativt med information om anställd/företagare)
- I. Från treställig SSYK
- J. Från fyrställig ISCO (alternativt med information om anställd/företagare)
- K. Från fyrställig ISCO
- L. Från fyrställig ISCO
- M. Från fyrställig ISCO
- N. Från fyrställig ISCO + ytterligare information
- O. Från två- eller treställig ISCO + ytterligare information

Om översättningsnycklarna

Redan i Bihagen & Hansen 2003 redovisades empiriska resultat som indikerade att det går att göra översättningar mellan de äldre svenska yrkesklassifikationerna och SSYK/ISCO. Den tidigare nyckeln som användes i Bihagen & Hansen 2003 motsvarar nyckel D, dvs. den bygger på en kombination av NYK83 samt den socioekonomiska indelningen SEI. SEI användes för att mer effektivt kunna skilja på yrken med olika kvalifikationskrav och yrken där ledningsansvar ingår, vilka är avgörande kriterier för SSYK/ISCO (Se Bihagen & Hansen 2003, Elias & Birch 1994). Nu har jag dock tagit fram nycklar som går att använda även när information om SEI saknas (B och E), och det är intressant att undersöka i vilken mån dessa nycklar fungerar tillfredsställande.

De nya översättningsnycklarna baseras främst på SCB:s översättningsnyckel mellan femställig NYK83 och SSYK 96. SCB:s nyckel var inte tillgänglig då de tidigare översättningarna gjordes och är förvånansvärt nog inte *fritt* tillgänglig nu heller. Dock är det sällan som SCB:s nyckel är applicerbar då det torde vara ganska ovanligt att rapportera NYK på femsiffernivå (det förekommer dock i LNU och i åtminstone någon ULF-årgång). SCB:s översättningsnyckel har kompletterats med fyrsiffrig SSYK 96 kod för samtliga NYK-koder, vilket saknades för en mindre del av NYK-koderna. Detta genom att främst använda sig av de vanligaste SSYK-koderna för varje NYK-kod i ULF 2001 och 2002. Detta resulterade i nyckel C. Genom att nyttja den datamatrix som SCB tillhandahöll för översättningsnyckel C med ytterligare information om antal i olika yrkeskategorier utifrån FoB 1990, kunde även nyckel E konstrueras genom att koda om NYK till tresiffernivå och välja den vanligaste SSYK-koden för varje NYK-kod. Avslutningsvis kompletterades denna datamatrix med en datamatrix som kopplar NYK78 och den Socioekonomiska indelningen (SEI) till NYK83 på femsiffernivå (baserad på SCB 1989:5). Med denna datamatrix kunde nyckel B skapas på samma sätt som nyckel E. Sedan kunde nyckel A och D skapas utifrån det vanligaste SSYK-värdet för varje kombination av NYK på tresiffernivå och SEI-kod.

Korrelationer mellan stratifieringsmått baserade på olika översättningsnycklar

I den första analysen används ULF-undersökningarna 2001 och 2002 sammanslagna (begränsat till yrkesaktiva anställda 20-64 år). I denna analys används enbart översättningsnyckel G, för att kunna koda SIOPS och ISEL. AWM kodas direkt från SSYK 96 och CAMSIS(swe) från NYK83. Yrkena är alltså kodade enligt både NYK83 och SSYK 96 i ULF 2001 och 2002. Om vi utgår från att yrkesvariablerna i ULF-undersökningarna har hög reliabilitet, samt att nyckel G är ganska problemfri, torde dessa korrelationer ge en bild av hur starka korrelationerna faktiskt är mellan dessa skalor. Korrelationerna med CAMSIS(swe) är av stort intresse då denna baseras på en annan yrkesindelning.¹² Utifrån tidigare resultat förväntar vi oss att korrelationerna ligger

¹² Här används CAMSIS-koden för män. Den för kvinnor ger något högre korrelationer.

ungefär i storleksordningen .80 och uppåt (Lambert & Prandy 2003b). Två approximativa variabler för inkomst respektive utbildningslängd används också.¹³

Som vi ser i tabell 1 korrelerar SIOPS och ISEI som förväntat mycket högt. Korrelationerna med CAMSIS är något lägre än förväntat med 0.67 och 0.73. AWM är mycket högt korrelerat med ISEI och även SIOPS. Med tanke på att inkomster och utbildningsnivåer varierar inom yrken framstår korrelationerna mellan dessa och stratifieringsskalorna som mycket höga (med visst undantag för CAMSIS(swe) och inkomst). Sammantaget pekar dessa korrelationer på en mycket intressant aspekt av yrkesstrukturen, som sällan uppmärksammas; det verkar finnas en generell hierarki av yrken som i stora drag kan återskapas med mycket olika data.

Tabell 1: Korrelationsmatris mellan yrkesskalor baserade på SSYK 96/ISCO-88(COM) respektive NYK83 i Undersökningen av levnadsförhållanden (ULF) 2001 och 2002 (Pearsons r)

	ISEI	AWM	CAMSIS(swe)	Inkomst	utb. längd
SIOPS	0.85	0.79	0.67	0.50	0.60
ISEI		0.85	0.73	0.53	0.60
AWM			0.60	0.60	0.54
CAMSIS(swe)				0.33	0.58
Inkomst					0.35

Kommentarer: $p < 0.0001$ för samtliga korrelationer. Enda översättningsnyckeln som används är G (se figur 1) för att få SIOPS och ISEI. N (antalet) varierar något. För variabeln CAMSIS är N 6139 och högst då alla NYK83 koder har ett värde där. För SIOPS och ISEI blir N mindre (6079) då ISCO har uppdaterats med nya koder som inte täcks av L och M. AWM måttet ger inte poäng för alla yrken (N: 5659). Inkomst och utbildning har N på 2966 (enbart för år 2002 i det datamaterial jag har tillgång till) respektive 5529. Data är viktade för att kompensera för bortfall

I den andra analysen används LNU 2000 (begränsat till yrkesaktiva anställda 20-64 år) och samma korrelationsmatris återskapas. CAMSIS(swe) baseras igen på NYK83, medan de andra yrkesskalorna kodas utifrån NYK78 med nycklarna A och B samt NYK83 med nycklarna C, D och E (alla dessa tillsammans med G). Ifall översättningsnycklarna fungerar torde korrelationerna ha ungefär samma styrka som i den föregående analysen. Korrelationernas styrka mellan ISEI, SIOPS och AWM å ena sidan och CAMSIS(swe), inkomst och utbildningslängd å andra sidan är beroende av att översättningsnycklarna fungerar. På liknande sätt kommer jämförelserna mellan yrkesskalorna baserade på nycklarna A-E att ge en indikation om i vilken utsträck-

¹³ Uppgiften bruttolön av respondenten (per månad i ULF respektive per timme i LNU) har använts i bägge materialen. Utbildningsmåttet grundar sig på en uppskattning av år i utbildning utifrån SUN79 (svensk utbildningsnomenklatur) i ULF samt uppgivet antal år efter grundskola i LNU.

ning som reliabla ISCO koder kan erhållas från NYK83 på tresiffernivå tillsammans med SEI samt utan SEI.

Det framgår att korrelationerna är mycket snarlika mellan de olika stratifieringsmått då ISCO koderna härleds med översättningsnycklar från NYK-koder, som i tabell 2, som när de baseras på befintliga SSKY koder som i tabell 1. Korrelationerna mellan CAMSIS och de andra yrkesskalorna är intressanta då dessa är beroende av att översättningarna från NYK till SSKY/ISCO fungerar. Dessa är ungefär lika höga i tabell 2 som 1 och indikerar därmed att nycklarna fungerar. Korrelationerna mellan yrkesskalorna SIOPS, ISEI, AWM å ena sidan, och inkomst och utbildning å andra sidan, är också ungefär lika starka i tabell 2 som i tabell 1. Detta styrker ytterligare antagandet att nycklarna fungerar.

Då det gäller användningen av olika översättningsnycklar från NYK-koder till SSKY-koder, indikerar tabell 2 att alla översättningsnycklar ger liknande resultat då korrelationerna mellan varje yrkesskala, å ena sidan, och CAMSIS, inkomst och utbildning, å andra sidan, är i stort sett lika höga oavsett översättningsnyckel. Dock, utifrån att nyckel C är den mest kompletta, vilket vi kan anta på logiska grunder då de andra nycklarna baseras på denna, och även till viss del på empiriska grunder (i synnerhet utifrån korrelationerna med inkomst), är nycklarna A och D att föredra framför B och E. Yrkesskalor framtagna med nycklarna A och D korrelerar överlag högre med yrkesskalor baserade på C, inkomst och utbildning än vad yrkesskalor baserade på B och E gör. Det verkar alltså vara vettigt att använda tilläggsinformation om SEI när denna finns tillgänglig vid översättningar från tresiffrig NYK-kod till SSKY.

Tabell 2: Korrelationsmatriser mellan yrkesskalor baserade på NYK78 samt NYK83 och översättningsnycklar till ISCO-88(COM) i Levnadsnivåundersökningen (LNU) 2000 (Pearsons r)

(a)

	SIOPS_B	SIOPS_C	ISEI_A	ISEI_B	ISEI_C	AWM_A	AWM_B	AWM_C	CAMSIS (swe)	Inkomst	ub. längd
SIOPS_A	0.95	0.92	0.84	0.81	0.80	0.78	0.75	0.75	0.66	0.48	0.56
SIOPS_B		0.89	0.81	0.86	0.78	0.75	0.79	0.73	0.68	0.44	0.54
SIOPS_C			0.81	0.79	0.86	0.76	0.74	0.81	0.69	0.49	0.56
ISEI_A				0.95	0.94	0.87	0.83	0.83	0.72	0.50	0.56
ISEI_B					0.91	0.83	0.87	0.80	0.74	0.46	0.54
ISEI_C						0.82	0.79	0.87	0.74	0.51	0.54
AWM_A							0.95	0.95	0.60	0.56	0.52
AWM_B								0.93	0.61	0.52	0.50
AWM_C									0.63	0.57	0.52
CAMSIS(swe)										0.35	0.51
Inkomst											0.43

(b)

	SIOPS_D	SIOPS_E	ISEI_C	ISEI_D	ISEI_E	AWM_C	AWM_D	AWM_E	CAMSIS (swe)	Inkomst	ub. längd
SIOPS_C	0.95	0.89	0.86	0.83	0.80	0.81	0.77	0.74	0.69	0.49	0.56
SIOPS_D		0.91	0.81	0.86	0.81	0.77	0.79	0.74	0.70	0.48	0.55
SIOPS_E			0.77	0.79	0.86	0.72	0.72	0.79	0.71	0.44	0.52
ISEI_C				0.95	0.92	0.87	0.84	0.81	0.74	0.51	0.54
ISEI_D					0.94	0.84	0.88	0.82	0.76	0.49	0.55
ISEI_E						0.81	0.83	0.87	0.78	0.47	0.53
AWM_C							0.96	0.93	0.63	0.57	0.52
AWM_D								0.94	0.65	0.55	0.52
AWM_E									0.66	0.52	0.50
CAMSIS(swe)										0.35	0.51
Inkomst											0.43

Kommentarer: $p < 0.0001$ för samtliga korrelationer. _A _B _C etc refererar till översättningsnycklarna (se figur 1) till SSK 96 som har använts för att skapa yrkesskalorna (för SIOPS och ISEI har G också använts). N varierar något. För variabeln CAMSIS är N 3117 och högst då alla NYK83

koder har ett värde där. För SIOPS och ISEI blir N mindre (3064-3080 beroende av nyckel) då ISCO har uppdaterats med nya koder som inte täcks av nycklarna L och M. AWM måttet ger inte poäng för alla yrken (N: 2877-2906). Inkomst och utbildning har N på 2988 och 2301. Data är viktade för att kompensera för bortfall.

Avslutningsvis i en sista analys används LNU 2000 för att studera ifall olika översättningsnycklar A-E (alla dessa tillsammans med G) klassificerar respondenter i samma yrkesgrupper enligt ISCO. Detta kommer att indikera i vilken utsträckning olika översättningsnycklar klassificerar respondenter på exakt samma sätt. Anledningen till att använda LNU-materialet här är att ULF-materialet har använts till att förbättra översättningsnycklarna vilket medför att likheten mellan nycklarna i ULF-materialet skulle överskattas om detta material användes för denna analys. Utifrån tabell 3 ser vi att mellan 68 och 89 procent av respondenterna hamnar i samma klass på den mest detaljerade firsiffernivån då SSYK, och följaktligen ISCO, kodas från NYK på olika sätt. Dessa andelar ökar förstås något om vi tittar på de mindre specifika tre, två och ensiffernivåerna av ISCO. Om vi betraktar C som den bästa översättningen ser vi igen att A och D, fungerar bättre än B och E. Dvs. om man vill översätta tresiffrig NYK till ISCO är det optimalt att använda SEI som tilläggsinformation. Sammantaget kan man konstatera att ungefär 90 till 70 procent av respondenterna blir kodade på lika sätt givet vilka nycklar som jämförs och med vilken detaljrikedom man önskar koda ISCO. Viss försiktighet är således på sin plats vid användning av översättningsnycklarna och i synnerhet bör man undvika att byta översättningsnyckel vid analys av tids-seriesdata, eller åtminstone vara uppmärksam på vilka konsekvenser det medför.

Tabell 3: Andelen lika klassificerade med olika översättningsnycklar från yrkesklassifikationerna NYK80 och NYK83 till ISCO-88(COM) i Levnadsnivåundersökningen (LNU) 2000

	<i>Andelen lika klassificerade i procent då nedanstående nycklar används</i>					
	A och B	A och C	B och C	D och C	E och C	D och E
ISCO på;						
Ensiffernivån	89.9	88.4	83.1	89.7	84.2	90.3
Tvasiffernivån	89.4	85.3	80.7	89.2	83.5	90.1
Tresiffernivån	89.1	81.0	75.6	87.9	81.7	89.5
Fysiffernivån	88.2	73.4	68.0	84.2	78.0	89.0

Kommentarer: N= 3111-3117. Alla översättningsnycklar ovan går till SSYK 96. Nyckel G har sedan använts för att få ISCO (Se figur 1). Data är viktade för att kompensera för bortfall.

Avslutning

Jag har med denna artikel haft för syfte att informera om att den internationella yrkeskoden ISCO-88(com) nu kan återskapas i äldre svenska datamaterial genom översättningsnycklar från de äldre nationsspecifika yrkesklassifikationerna. Dessa över-

sättningsnycklar, med undantag för en av dem, är tillgängliga via Internet (se ovan). Med ISCO-koder i olika datamaterial kan en mängd olika stratifieringsmått användas, t ex SIOPS, ISEI och EGP (för alla förkortningar se nedan). Under 2006 kommer dessutom ett nytt uppdaterad klasschema som syftar till att bli en ny europeisk standard – ESeC, som också i huvudsak kommer att baseras på ISCO.

Med översättningsnycklarna kan alla dessa mått användas i äldre svenska datamaterial så att tidsserier kan skapas från exempelvis 1977 och framåt med ULF-data och från 1968 till 2000 med LNU-data. Både ULF och LNU är mycket rika datamaterial, med stora urval, stora variabelmängder och relativt goda svarsfrekvenser. Dessutom finns det befintliga panelansatser i bägge materialen och möjligheter att göra intressanta registerkopplingar, vilket öppnar upp för möjligheten att genomföra ny intressant forskning. Det finns alltså goda skäl till att också skapa internationella stratifieringsmått i dessa material så att de analyser som görs blir mer relevanta för en internationell publik. Det bör påpekas att svensk stratifieringsforskning redan nu är framgångsrik. Ofta har dock mer eller mindre egna nycklar använts för att skapa internationella mått och detta försämrar jämförbarheten mellan olika analyser och försämrar också replikerbarheten.

Jag anser att de empiriska tillämpningarna av översättningsnycklarna i denna artikel indikerar att nycklarna fungerar. Allt kan dock bli bättre. Det är en av orsakerna till att göra översättningsnycklar tillgängliga för alla. Därför vore det bra om alla presumtiva användare ger feedback då tveksamheter i nycklarna upptäcks. För tillfället finns nycklarna att ladda ner från min webbsida (se ovan). Jag har dock för avsikt att göra de algoritmer som beskrivs i denna artikel tillgängliga via en ny 'öppen' plattform på Internet benämnd GEODE (<http://www.geode.stir.ac.uk/>). Denna plattform är under utveckling inom ett projekt som Paul Lambert leder. Meningen med GEODE är att alla forskare ska kunna lagra och hämta yrkesrelaterad information från denna plattform, exempelvis översättningsnycklar mellan yrkesklassificeringar, stratifieringsmått och annan yrkesrelaterad data. Värt att nämna är att GEODE även kommer att kunna användas som ett datamaterial där information om yrkesstrukturen i olika länder kommer att kunna laddas ner och analyseras med yrke som enhet.

Avslutningsvis vill jag uppmärksamma ett empiriskt fynd som framträder klart i analyserna i denna artikel; att korrelationerna mellan olika stratifieringsskalor är häpnadsväckande höga. Det är intressant, tycker jag, att yrken rangordnas på ett liknande sätt om rangordningen baseras på intersubjektiva uppfattningar om yrkens prestige, giftermålsmonster mellan innehavarna av olika yrken (och indirekt vänskapsmonster), yrkens inkomst och utbildningsnivåer eller yrkens generella inkomstutveckling. Om man är lagt åt det Bourdieuska hållet blir man kanske inte förvånad över detta och tar det som ett bevis för 'homologa' samhällspositioner med Bourdieus kartor över det franska samhället i bakhuvudet. En annan möjlighet är att det går att reducera dessa empiriska mönster till en underliggande variabel, vilken kanske är utbildning. Yrken med höga utbildningskrav uppfattas generellt som mer prestigefyllda, ger högre lön och bättre löneutveckling. Genom att människor 'färdas' mot mer kvalificerade yrken genom utbildningsväsendet, och sedan skapar sin umgängeskrets i

någon mån utifrån sitt arbete/sina studier tenderar man att vara gift (och ha sina vänner) med någon med ungefär samma utbildningsnivå (och kanske utbildningsinriktning). Vad som än är skälet bakom dessa höga korrelationer indikerar de en underliggande endimensionell hierarki relaterad till yrke.

Referenser

- Bihagen, E. (2005) 'Labour Market Rewards and the Neo-Classical Soup', *Acta Sociologica*, 48(1): 63-84.
- Bihagen, E. & Hansen, L. H. (2003) 'Svensk yrkesstruktur och yrkesklassificering över tid', (s. 45-68) i Blomsterberg, M. & Soidre, T. (red). *Reflektioner: Perspektiv i forskning om arbetsliv och arbetsmarknad*. No 132. Göteborg Universitet: Sociologiska institutionen.
- Bihagen, E. & Ohls, M. (2007) 'Are women over-represented in dead-end jobs? A Swedish study using empirically derived measures of dead-end-jobs?'. Kommande i *Social Indicators Research*.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction – A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge.
- Breen, R. (red) (2005) *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Bygren, M. (2001) 'What you see is not always what you get', (s.160-183) i Jonsson, J. O. & Mills, C. (red). *Cradle to Grave. Life-course change in modern Sweden*. Durham: Sociologypress.
- Chan, T. W. & Goldthorpe, J. H. (2004) 'Is There A Status Order in Contemporary British Society? Evidence From the Occupational Structure of Friendship', *European Sociological Review*, 20(5): 383-401.
- Cigéhn, G. (1999) 'Klassidentitet vid seklets slut', *Sociologisk Forskning*, 36(1): 121-139
- Edlund, J. (2003) 'The influence of the class situations of husbands and wives on class identity, party preference and attitudes towards redistribution', *Acta Sociologica*, 46(3): 195-214.
- Elias, P. & Birch, M. (1994) *Establishment of Community-Wide Occupational Statistics: ISCO 88 (COM) A Guide for Users*. Institute for Employment Research, University of Warwick.
- Erikson, R. & Goldthorpe, J. H. (1992) *The constant flux*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, R. & Jonsson, J. O. (1996) 'Explaining Class Inequality in Education: The Swedish Test Case', (s. 1-63) i Erikson, R. & Jonsson, J. O. (red.) *Can education be equalized?* Oxford: Westview Press.
- Evans, G. (1998) 'On tests of validity and social class: Why Prandy and Blackburn are wrong', *Sociology* (32): 189-202.
- Ganzeboom, H. B. G., De Graaf, P. M., Treiman, D. J. (1992) 'A Standard International Socio-economic Index of Occupational Status', *Social Science Research*, 21(1): 1-56.
- Ganzeboom, H. B. G., Treiman, D. J. (1996) 'Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Oc-

- cupations', *Social Science Research*, 25: 201-239.
- Goldthorpe, J. H. (2000) *On Sociology. Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford: University Press.
- Gustafsson, J-E., Andersson, A., Hansen M. (2000) 'Prestationer och prestations-skillnader i 1990-talets skola', (s. 135-211) i SOU 2000:39. *Välfärd och skola*.
- Hout, M. & DiPrete, T. (2004) '.../ UC-Berkeley' ska vara "Hout, M. & DiPrete, T. A. (2006) 'What we have learned: RC28's contributions to knowledge about social stratification', *Research in Social Stratification and Mobility*, 24: 1-20.
- Karlsson, L. (2005) *Klasstillhörighetens subjektiva dimension: klassidentitet, sociala attityder och fritidsvanor*. Akademiska avhandlingar vid sociologiska institutionen nr 40. Umeå.
- Lambert, P. & Prandy, K. (2003a) 'Marriage, Social Distance and the Social Space: An Alternative Derivation and Validation of the Cambridge Scale', *Sociology*, 37(3): 397-411.
- Lambert, P. & Prandy, K. (2003b) 'Occupational stratification, social associations, and short term life transitions'. PM presenterat vid EPUNet konferensen, 3-5 juli i Colchester.
- le Grand, C., Szulkin, R., Tählin, M. (2002) 'Har jobben blivit mer kvalificerade?', (s. 159-182) i Abrahamsson, K, Abrahamsson, L. Björkman, T., Ellström, P-E., Johansson, J. (red) *Utbildning, kompetens och arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Prandy, K. (1998) 'Class and continuity in social reproduction', *The Sociological Review*, 46(2): 340-364.
- Roberts, K. (2001) *Class in Modern Britain*. Hampshire: Palgrave.
- Rose, D., Pevalin, D. J. (red) (2003) *A Researcher's Guide to the National Statistics Socio-economic Classification*. London: SAGE.
- SCB 1989:5. Meddelanden i samordningsfrågor. *Yrkesklassificeringar i FoB 85 enligt Nordisk yrkesklassificering (NYK) och Socioekonomisk indelning (SEI)*. Stockholm.
- Silventoinen, K., Lahelma, E., Lundberg, O., Rahkonen, O. (2001) 'Body height, birth cohort and social background in Finland and Sweden', *European Journal of Public Health*, 11(2): 124-129.
- Svallfors, S. (2004) *Klassambällets kollektiva medvetande*. Umeå: Boréa bokförlag.
- Treiman, D. J. (1977) *Occupational prestige in comparative perspective*. New York: Academic Press.
- Tählin, M. (1993) 'Class inequality in Sweden', (s. 81-108) i Esping-Andersen, G. (red.) *Changing classes*. London: SAGE.
- Wegener, B. (1992) 'Concepts and measurements of prestige', *Annual Review of Sociology*, 18: 253-280.
- Wright, E. O. (1997) *Class counts: Comparative studies in class analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Åberg, R. (2002) 'Överutbildning – ett arbetsmarknadspolitiskt problem?', (s. 81-108) i Abrahamsson, K, Abrahamsson, L. Björkman, T., Ellström, P-E., Johansson, J. (red) *Utbildning, kompetens och arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Förkortningar som används i artikeln

- AKU: Arbetskraftsundersökningarna. *Löpande intervjuundersökning under SCBs ledning.*
- AWM: Average Wage Mobility. *Yrkesskala framtagen av Bihagen & Ohls.*
- CAMSIS: The Cambridge Social Interaction and Stratification Scale. *En mängd nationella yrkesskalor framtagna av Prandy & Lambert. Vidareutveckling av Cambridgekalan.*
- CASMIN: Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Nations. *Projekt under 1980-talet. Se Erikson & Goldthorpe 1992.*
- EGP: Erikson, Goldthorpe & Portocarero. *Klasschema. Se också ESeC och NS-SeC.*
- ESeC: European Socio-economic Classification. *Kommande europeisk klassindelning. Kan ses som en uppdatering av EGP.*
- FoB: Folk och bostadsräkningen. *Senaste genomförd 1990.*
- GEODE: Grid Enabled Occupational Data Environment. *Nystartad plattform på Internet för bl.a. lagring av yrkesrelaterad information. Projektledare är Paul Lambert.*
- ISCO-88(COM): International Standard Classification of Occupations. (COM) *hänvisar till den Europeiska varianten.*
- ISEI: International Socio Economic Index. *Yrkesskala framtagen av Ganzeboom, De Graaf & Treiman.*
- LNU: Levnadsnivåundersökningarna. *Återkommande intervjuundersökning under SOFIs ledning. Senaste genomförd 2000.*
- NS-SeC: National Statistics Socio-Economic Classification. *Ny Brittisk klassindelning. Kan ses som en uppdatering av EGP.*
- NYK78: Nordisk Yrkesklassificering 1978 (går också under namnet NYK 80)
- NYK83: Nordisk Yrkesklassificering 1983 (går också under namnen NYK 85/90)
- SEI: Socioekonomisk indelning. *Svenskt klasschema.*
- SIOPS: Standardized International Occupational Prestige Scale. *Också känd under namnet Treimanskalan. Yrkesskala uppdaterad av Ganzeboom & Treiman.*
- SSYK 96: Standard för Svensk Yrkesklassificering 1996. *Den svenska versionen av ISCO-88(COM).*
- ULF: Undersökningarna av levnadsförhållanden. *Årlig intervjuundersökning under SCBs ledning.*

Göran Ahrne är professor i sociologi vid Stockholms universitet och också verksam som forskare vid Score (Stockholm Center for Organizational Research). Han har under senare år publicerat ett antal böcker och artiklar inom ämnesområdet samhällsteori och organisationsteori, bland annat om stater som organisationer och om samhällsförändring och organisationsförändring. För närvarande arbetar han på en bok om metaorganisationer och globalisering. Han har också ett projekt om vänskapens former.

Göran Ahrne

Upptäckten av det globala

Om begreppet globalisering

Det kommer inte längre så många böcker som handlar om globalisering eller åtminstone inte som har begreppet globalisering i sin titel. Det var under IT-boomen och det vansinnigt upphaussade millennieskiftet som det var högkonjunktur även för böcker om globalisering. IT-boomen förvandlades till en bubbla som sprack. Hur är det med globaliseringen, var det också en bubbla?

Anthony Giddens var som vanligt trendkänslig. I sin bok *Consequences of Modernity* var han en av de allra första mer kända sociologerna som introducerade begreppet globalisering och till och med på ett ganska bra sätt (se nedan). Men det kom flera andra böcker i början av 1990-talet (Featherstone 1990, Sklair 1991 t ex). Roland Robertsons bok med titeln *Globalization* kom 1992. Men den verkliga boomen kom som sagt i slutet av 90-talet då ”alla” skrev en bok om globalisering (t ex Bauman 2000, Beck 1998). Till och med Jürgen Habermas tog upp temat, fast han talade om ”den postnationella konstellationen” (Habermas 1998). Däremot var George Ritzer sent ute med sin bok *The Globalization of Nothing* som kom först 2004.

Och idag finns det en kritik mot själva begreppet globalisering även bland dem som är intresserade av frågeställningen och man pratar hellre om det ”transnationella”. Begreppet introducerades förmodligen av Ulf Hannerz i boken *Transnational Connections* från 1996. Utgångspunkten för honom är den vaga användningen av globalisering för allt, som han säger, som på något sätt överskrider nationsgränserna. Därför föreslår han att man istället ska använda det försiktigare begreppet ”transnational”. Det är överdrivet att tala om globalisering när det inte handlar om processer som sträcker sig över hela världen. Och med begreppet ”transnationellt” kan man ändå framhålla att det handlar om processer som överskrider gränser mellan nationer eller ”samhällen” (Djelic och Sahlin Andersson 2006).

För mig framstår det dock som en onödig försiktighet och jag tycker gott att vi kan tala om globalisering. Och jag tycker också att Giddens (1990: 64) enkla definition är användbar: ”the intensification of worldwide social relations which link distant localities in such a way that local happenings are shaped by events occurring many miles away and vice versa”. Den kan gärna kombineras med Scholtes (2000: 41) beskrivning av ”a significant change in the the organization of social space”.

Behövs det nya begrepp?

Under de senaste 20 åren eller så har det introducerats en hel mängd nya begrepp i den samhällsvetenskapliga terminologin. Några exempel är diskurs, social konstruktion, post-modernism, narrativ, post-fordism. Många av oss som sysslat med sociologi sedan sextiotalet har ofta skakat på huvudet och undrat över vad som är nytt med dessa begrepp. Är inte diskurs detsamma som ideologi och är inte diskursanalys bara ett mer spännande ord för innehållsanalys? Och är det inte självklart att samhället är socialt konstruerat, vad skulle det annars vara? När det gäller begreppet eller tanken om globalisering är det dock tvärtom. Tanken om globalisering är av största betydelse för sociologin och för all samhällsvetenskap för den delen och har förändrat villkoren för sociologiska förklaringar och förståelsen av samhällsliga processer. Därmed inte sagt att all forskning måste ha ett globaliseringsperspektiv.

Innebörden av globalisering

Först måste jag dock säga något om vad globalisering inte är. Det finns och har funnits många överdrivna föreställningar både om vad globalisering skulle innebära och vilka hot den skulle medföra. På så vis är det förstäligt om det finns en viss skepsis mot pratet om globalisering.

Globalisering är inte en ny teori eller ett nytt paradigm. Det är inte någon sammanhängande teori som kan förklara allting som många till exempel trodde om marxismen när den introducerades i modern samhällsvetenskap på 1960-talet. Ändå leder själva tanken om globalisering till en kritik av en hel del traditionell sociologisk och samhällsvetenskaplig teori. De som har skrivit om globalisering står för en mängd olika teoretiska inriktningar. Många böcker om globalisering är förvånansvärt empiriskt inriktade och handlar mycket om ökade kommunikationer eller migration och världshandel. De inleds ofta med specifika iakttagelser och exempel på uttryck för en globalisering av vardagslivet (se t ex Hannerz 1996, Baumann 2000, Thörn 2002, Ritzer 2004).

Men det här med globalisering kan inte heller bestämmas empiriskt som något som skulle ha inträffat under de senaste tjugo eller tjugofem åren. Och det globala är definitivt inte någon ny era eller tidsålder, som har hävdats av somliga (Albrow 1996). Många tycks koppla ihop globalisering med ett nytt samhällsstadium som till exempel ett post-industriellt eller post-modernt samhälle eller ett nätverkssamhälle (Castels 1996). Tvärtom skulle jag vilja säga att tanken om globalisering är ett upphävande av övningen att kategorisera olika samhällen med olika tillstånd, antingen det handlar om ovanstående begrepp eller den onödiga diskussionen om olika moderniteter eller senmodernitet eller de gamla vanliga samhällstyperna som jordbrukssamhälle eller industrisamhälle. Hur skulle man kunna kategorisera världen idag med något av dessa begrepp? Kanske skulle jordbrukssamhälle passa bäst eller möjligen industrisamhälle. Då skulle globaliseringen gå bakåt så att säga. Nej, alla sådana försök blir lika absurda.

Visserligen innehåller många böcker om globalisering längre eller kortare avsnitt om empiriska och historiska händelser som associeras med globalisering. J. A. Scholte (2000) har i sin översiktliga bok långa listor på sådana fenomen som börjar med den första världsutställningen 1851 och sedan räknar upp ökningen av mobiltelefoner och TV-apparater i världen och utvecklingen av olika bankverksamheter. Och visst, hela diskussionen av det här med globalisering hänger samman med en teknisk utveckling och ökade kommunikationer, allt från flyg till Internet. Men det är inte kärnan i det globala utan det är denna utveckling som har möjliggjort *upptäckten av det globala*. Ändå har de förändringar i kommunikationer och annat som förknippas med globalisering stor betydelse för vad som händer i världen idag.

Det finns en hel del kritik mot tanken om globalisering. Mest känd är boken *Globalization in Question* av Paul Hirst och Grahame Thompson som med hjälp av ekonomisk statistik på ett ofta ganska rimligt sätt ifrågasätter om de senaste decennierna verkligen varit de mest globala i termer av internationell handel och migration. Tvärtom visar de att man skulle kunna se slutet av 1800-talet som en mer global period. Jag tror att Hirst och Thompson kan ha rätt i en hel del av sin kritik. Men eftersom tanken om globalisering inte i grunden är ett empiriskt fenomen så förtar inte deras kritik kraften i tanken om globalisering. Det går inte att fastställa när och hur någon globalisering började eller blev dominerande. Det handlar inte om någon "tipping point" och någon tidpunkt när man skulle kunna säga att nu inträder den globala eran. Ibland stöter man på en sådan diskussion, men den är enligt min mening fruktlös. Robertsson (1992:7), som ursprungligen är religionssociolog, uttrycker sig tydligt och bra i inledningen till sin bok *Globalization*: "overall processes of globalization (and sometimes deglobalization) are at least as old as the rise of the so-called world religions two thousand and more years ago".

Nu kanske jag riskerar att ta i lite för hårt, men för mig framstår upptäckten av och insikten om det globala som en kopernikansk revolution inom samhällsvetenskapen. Det är därför man ska tala om just en upptäckt. Nu har vi äntligen insett att världen hänger samman och att samhällsprocesser över hela jorden är sammankopplade med varandra. Och det har de alltid varit. Men nu har det blivit så tydligt att det är svårt att undvika att se det. När man under 1500-talet började tala om att jorden kretsade runt solen hade det inte skett någon revolution i universum och det var ingen ny astronomisk epok. Allt var som förut, men några började se det på ett annat sätt.

Den "globala revolutionen" (om uttrycket tillåts) innebär att staten inte längre kan ses som mittpunkten i samhället och det som samhället kretsar kring. En stat är inget eget universum med en egen himmel utan en stat bland andra stater. Vi måste sluta att tala om staten i singularis och istället tala om stater. En stat är inte ensam. Allt det som definieras som en stat skulle vara omöjligt att upprätta om det bara fanns en stat. Då skulle det inte behövas några gränser. Gränser bevakas från båda sidor. Stater hjälper varandra att kontrollera medborgarna och hindra dem från att flytta. Stater är en typ av organisationer som har uppkommit i konkurrens med varandra (jfr Tilly 1992), och utvecklats i komplicerade samspel med varandra och lånat regenter av varandra. Men staterna försvinner inte heller med globaliseringen.

Kritiken av samhällsbegreppet

För mig är den viktigaste insikten med upptäckten av den globala kritiken av det traditionella samhällsbegreppet och axiomet att en stat skulle utgöra ett avgränsat samhällssystem.

Det är inte bara så att globala processer korsar nations- och samhällsgränser, de upphäver dem. Det finns inget särskilt svenskt eller norskt eller Nya Zeeländskt samhälle. Lika lite som det finns en svensk natur finns det ett svenskt samhälle. Det finns björkar och tallar och granar i många andra länder precis som det finns fackföreningar och familjer och företag i många (de flesta) andra länder. Det som man möjligen skulle kunna kalla svenskt är kombinationen av björkar, tallar och granar som skiljer sig från kombinationen av björkar, tallar och granar i Ryssland. Men denna kombination skiljer sig också mellan södra och norra Sverige. Precis som kombinationen av företag, familjer och fackföreningar skiljer sig mellan norra och södra Sverige eller mellan små och stora städer. Och kanske är storstäder i många länder mer lika varandra än de är lika småstäder i samma land. Varför skulle vi tro att den geografiska yta som begränsas av en stat skulle vara en samhällselig enhet?

Det är inte säkert att vi hade haft några fackföreningar alls i Sverige om inte kunskapen om fackföreningar och hur de skulle organiseras hade hämtats eller förts till Sverige från andra länder och de hade absolut inte bildats vid de tidpunkter som de bildades och därmed sett ut på ett annat sätt. Fackföreningar är inte något som uppkommer av sig själva i ett "samhälle" vid ett speciellt utvecklingskede. De svenska folkrörelserna kan inte ha en svensk förklaring. Det var de tidigare samhällsvetarna mer medvetna om, se till exempel E. H. Thörnbergs bok *Sverige i Amerikan. Amerika i Sverige* från 1938. Samma sak kan sägas om kapitalismen eller företagen i Sverige (jfr Therborn 1989) eller för den delen fotboll eller basketboll. Möjligen kan innebandy ha en svensk förklaring (se Ahrne och Papakostas 2002). Hur det sociala landskapet gestaltat sig och förändrats måste förklaras utifrån Sveriges läge i världen; i vilken ordning och vid vilka tidpunkter olika sociala processer, institutioner och organisationer har sammanfallit här.

Kritiken mot samhällsbegreppet har formulerats på flera olika sätt. En första kritik kom från historiskt inriktade sociologer som Charles Tilly (1984) och Immanuel Wallerstein (1986). Fast Tilly har aldrig talat om globalisering och Wallersteins "world system theory" har kritiserats för att vara allt för västcentrerad (se t ex Frank 1998). Peter Wagner (2001:144) framhåller i sin kritik av samhällsbegreppet hur sociologins historiska utveckling som en vetenskaplig disciplin kom att sammanfalla med "a period of conscious attempts to nationalise social practices". Och den sociologiska praktiken, såväl den teoretiska som den empiriska, kom på ett olyckligt sätt att inriktas på studiet av enskilda "samhällen". Detta var särskilt påtagligt under de femtio åren från efter första världskriget till in på 1970-talet (jfr Robertson 2003).

Denna insikt borde också leda till en omtolkning av den sociologiska teoriutvecklingen. Man kan inte längre se de teoretiska synteser som utformades i början av 1980-talet av till exempel Anthony Giddens eller Jürgen Habermas som brytningar

med den tidigare funktionalismen. Tvärtom är de slutet på en period som startade med Parsons. Med dessa teoretiska synteser öppnades inte någon ny utan avslutas istället en diskussion inom den sociologi som byggde på tanken om avskilda samhällssystem (Coniavitis och Ahrne 2006).

Men kritiken av samhällsbegreppet innebär inte att förespråka sociologiska förklaringar som bygger på individers handlingar, en global individualism. Istället kan vi se hur människors handlingar kanaliseras och filtreras i olika former av kollektiv handling: i organisationer, i rörelser eller i nätverk. Och människors värderingar och sätt att se på varandra formas av kulturer, institutioner eller diskurser av olika slag. Detta kan vi kalla samhälle. Men varken organisationer och nätverk eller kulturer och institutioner sammanfaller med specifika samhällssystem utan bildar olika mer eller mindre globala mönster som kan förflytta sig och dessutom överlappa varandra. Teoretiskt borde upptäckten av det globala enligt min mening leda i riktning mot en relationell analys (Emirbayer 1997, Tilly 1998).

Sociala processer sker och har alltid skett i relationer mellan parallella processer mellan stater och andra mer eller mindre globala organisationer. Den territoriella utsträckningen av sådana relationer är inte given på förhand. Och man kan varken tala om endogena eller exogena processer. Det vi kan se är inte längre de tänkta vertikala relationerna mellan stat och samhälle utan en mängd horisontella relationer mellan organisationer och rörelser av olika slag. Att relationerna är horisontella innebär dock inte att det skulle handla om jämlika och symmetriska utbytesrelationer. Även i horisontella relationer kan det finnas större eller mindre maktskillnader. Maktskillnader kan till och med bli tydligare när vi ser dem som horisontella relationer genom att de ofta förlorar sina förgivettagna legala och legitima grunder.

Betydelsen av ”upptäckten av det globala”, menar jag ligger främst i det som jag beskrivit ovan, att sociologer äntligen tvingats inse att det inte finns några isolerade samhällen och att den mänskliga världen alltid hängt samman och att inga samhällen har börjat från början. Upptäckten av det globala kan förhoppningsvis få oss att förstå att det alltid varit fel att tänka sig världen som ett antal avgränsade stadier som befann sig i olika faser. Idag är det mer fel än någonsin.

Globaliseringens paradoxer

Under en stor del av ”det korta 1900-talet” (1914 – 1991) har det ändå varit möjligt att hjälpligt bedriva sociologisk och annan samhällsvetenskaplig forskning som om det fanns avgränsade samhällen. Men i och med den intensifierade globalisering som skett under senare år (de senaste 20–40 åren kanske) är det inte, eller åtminstone borde det inte, vara möjligt. Den ”samhällssystemcentrerade världsbilden” har spelat ut sin roll.

Men de myter som finns om globaliseringen har till en del uppstått som negationer av denna modell, vilket också leder fel. Globaliseringen innebär långt ifrån en ökande frihet, gränslöshet eller att människor kommer närmare varandra och att kulturer kan leva sida vid sida utan att påverka varandra. Man kan tala om globaliseringens paradoxer.

Istället för gränslöshet leder den intensifierade globaliseringen till fler gränser. Eftersom människor har tekniska möjligheter att resa och vara mer rörliga än tidigare uppstår det förmodligen fler gränser och människor passerar i sitt vardagsliv betydligt fler gränser än tidigare: stater, bostadsområden, arbetsplatser, daghem, turistanläggningar krogar alla har gränser. Gränser dras om, somlig försvinner men andra byggs upp. Berlinmuren revs men nu byggs det nya barriärer på många håll i världen. Allt fler platser övervakas minutiöst.

Man brukar tala om att globalisering innebär att världen krymper. Världens olika maktcentra har mer kontakter och är mer sammanflätade än tidigare. Men istället verkar människors vardagsverklighet utvidgas och fragmenteras. Människor reser mer och passerar fler gränser. Inte minst Internet bidrar till att människors relationer sträcker sig över längre geografiska avstånd. Det är knappast heller så att kulturer smälter samman och blir mer enhetliga. Man kan snarare se tendenser till att det uppstår en konkurrens mellan kulturer, som gör att de måste profilera sig för att kunna överleva. I den globala världen finns inte heller några majoritetsbefolkningar utan här tillhör alla en etnisk minoritet.

Globaliseringen sker inte på samma sätt överallt och allt globaliseras inte i samma takt. Globaliseringen innebär en omkastning i betydelse och tempo för olika samhällsinstitutioner. En av globaliseringens stora vinnare är idrotten och idrottens organisationer har blivit allt mer självständiga aktörer som spelar ut stater mot varandra t ex om att få arrangera olympiska spel eller världsmästerskap.

En av globaliseringens myter är att stater skulle självdö och tyna bort. Så är det ju inte. Men staters uppgifter förändras och deras makt beskärs. Stater är fastlåsta i sina territorier och har svårt att bli globala på samma sätt som företag. Men företag sprider sig inte heller över hela världen utan de har en tendens att samlas i täta konstellationer i "global cities" (Sassen 2001).

Den traditionella partipolitiken som är tätt knuten till staters makt har också stora svårigheter att bli global (Ahrne, Rydgren och Sörbom 2005). Stater och traditionell politik hamnar på efterkälken. Som ett substitut för partipolitik sätter somliga sitt hopp till nya globala sociala rörelser. I motsats till politiska partier är dock det typiska för sociala rörelser att de ägnar sig åt en speciell fråga (t ex fred, kvinnofrågan, mänskliga rättigheter). I sociala rörelser blir det politiska smalare även om de i gengäld kan sträcka sig över och mellan statsgränser.

Eftersom stater sitter fast i sina territorier men det ändå finns en efterfrågan på globala regler uppstår det nya former av regelsättande för att till exempel reglera förhållandet mellan företag. Det utvecklas en global affärsjuridik som inte är beroende av staters legitimitet eller ingripanden (Braithwaite och Drahos 2000, Morgan 2006). Många av dessa globala reglerare är organiserade som metaorganisationer, dvs organisationer som har andra organisationer som medlemmar. Några är väl kända, som t ex WTO eller IMF, men det finns tusentals sådana globala metaorganisationer som verkar i det tysta. Det kan gälla allt från UPU (Universal postal Union) och ICC (International Chamber of Commerce) till EPA (European Parking Association) (Ahrne och Brunsson 2006). Globaliseringen är mer ordnad och organiserad än man ofta föreställer sig.

Sådana globala metaorganisationer ägnar sig, precis som sociala rörelser, åt smala områden men sträcker sig istället över stora delar av världen. De överskrider och bryter sig loss från den statliga regleringen. Metaorganisationer bildar långa korridorer av ordning som sträcker sig över stora delar av världen. Staters gränser gjorde världen rutig, men med dessa metaorganisationer håller detta ruttmönster på att överskuggas av metaorganisationernas smala ränder. Det intressanta är att sådana metaorganisationer passar ihop med de nya sociala rörelserna som också är randiga. Och World Social Forum som hölls första gången i Porto Allegro i Brasilien år 2001 arrangerades som en motpol till World Economic Forum som pågick samtidigt i Davos.

Referenser

- Ahrne, G. & Papakostas, A. (2002) *Organisationer, samhälle och globalisering. Tröghe-
tens mekanismer och förnyelsens förutsättningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahrne, G., Rydgren, J., Sörbom, A. (2005) *Politics and Globalization: Bringing Parties
In*. Score rapportserie 2005:7. Stockholms universitet.
- Ahrne, G. & Brunsson, N. (2006) "Organizing the world" s 74–94 i Djelic, M. &
Sahlin-Andersson, K. (red.) *Transnational Governance. Institutional Dynamics of
Regulation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Albrow, M. (1996) *The Global Age: State and Society Beyond Modernity*. Cambridge:
Polity.
- Bauman, Z. (2000) *Globalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Beck, U. (1998) *Vad innebär globaliseringen? Missuppfattningar och möjliga politiska
svar*. Göteborg: Daidalos.
- Braithwaite, J. & Drahos, P. (2000) *Global Business Regulation*. Cambridge: Cam-
bridge University Press.
- Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Coniavitis, T. & Ahrne, G. (2006) *Samhälle, globalisering och generell sociologisk teori*.
Department of Sociology Working Paper Series No 6. Stockholms universitet.
- Djelic, M. & Sahlin-Andersson, K. (2006) "Introduction: A world of governance:
The rise of transnational regulation" s 1 – 30 i Djelic, M. & Sahlin-Andersson, K.
(red.) *Transnational Governance. Institutional Dynamics of Regulation*. Cambridge:
Cambridge University Press.
- Emirbayer, M. (1997) "Manifesto for a Relational Sociology", *American Journal of So-
ciology*, 103 (2):281-317.
- Featherstone, M. (1990) *Global Culture*. London: Sage.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Frank, A. G. (1998) *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley: University
of California Press.
- Habermas, J. (1999) *Den postnationella konstellationen*. Göteborg: Daidalos.
- Hannerz, U. (1996) *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London:
Routledge.
- Hirst, P. & Thompson, G. (1999) *Globalization in Question*. 2nd edition. Cambridge:
Polity.

- Morgan, G. (2006) "Transnational actors, transnational institutions, transnational spaces: The role of law firms in the internationalization of competition regulation" s 139 – 160 i Djelic, M. & Sahlin-Andersson, K. (red.) *Transnational Governance. Institutional Dynamics of Regulation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ritzer, G. (2004) *The Globalization of Nothing*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Robertson, R. (1992) *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Robertson, R. (2003) "Globalization and sociological theory", s 291 – 308 i Robertson, R. & White, K. E. (red.) *Globalization. Critical Concepts in Sociology*. London: Routledge.
- Sassen, S. (2001) *The Global City*. 2nd edition. Princeton: Princeton University Press.
- Scholte, J. A. (2000) *Globalization. A critical introduction*. Basingstoke: Palgrave.
- Sklair, L. (1991) *Sociology of the Global System*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Therborn, G. (1989) *Borgarklass och byråkrati i Sverige*. Lund: Arkiv.
- Thörn, H. (2002) *Globaliseringens dimensioner. Nationalstat, världssamhälle, demokrati och sociala rörelser*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Thörnberg, E. H. (1938) *Sverige i Amerika. Amerika i Sverige. Folkvandring och folkväckelse*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Tilly, C. (1984) *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage Foundation.
- Tilly, C. (1992) *Coercion, Capital, and European States, AD 990 – 1992*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Tilly, C. (1998) *Durable Inequality*. Berkeley: University of California Press.
- Wagner, P. (2001) *A History and Theory of the Social Sciences*. London: Sage.
- Wallerstein, I. (1986) "Societal development, or development of the world-system", *International Sociology*, 1(1): 3-17.

Recensioner

Joakim Thelander: *Mutor i det godas tjänst? Biståndsarbetare i samtal om vardaglig korruption*. Lund Dissertations in Sociology 70 (2006)

Vid den sociologiska institutionen i Lund har professor Malin Åkerström drivit flera projekt som handlar om mutor. De har inte undersökt spektakulära mutbrott av löpsedelskaraktär utan mutans roll i människors dagliga arbete. I linje med detta syftar Joakim Thelanders utomordentligt läsvärda avhandling till ”att studera korruption och mutor som i första hand sociala och moraliska, snarare än ekonomiska, fenomen”.

Korruption i utvecklingsländer uppfattas som ett stort problem av västvärlden och anses ställa de europeiska biståndsarbetarna inför ett typiskt dilemma. Ska de respektera utvecklingsländernas sociokulturella logik eller följa de etiska regler som gäller för den egna praktiken?

Avhandlingens empiriska material utgörs av intervjuer med svenska biståndsarbetare. De frågor Thelander ställer är hur de beskriver och tolkar sina möten med korruption utomlands och hur de fördömer, ursäktar eller rättfärdigar användandet av mutor. Han vill vidare veta hur det faktiskt går till när man ger mutor och när man undviker dem för att därigenom kartlägga mutans praktik och estetik.

Till den teoretiska plattformen hör dels kriminologiska teorier om ekonomisk brottslighet och korruption, dels kulturvetenskapligt och historiskt förankrade perspektiv på gåvoutbyten. Joakim Thelander underbygger därtill sina studier med mikrosociologiska teorier om diskursiv verksamhet. Han intresserar sig för hur biståndsarbetarnas språkliga – ofta kallade retoriska – aktiviteter leder till att ”sanningen” om mutor skapas, förändras, ringas in eller befästs. Språkliga definitioner av verkligheten styr, och avspeglar, hur vi uppfattar denna verklighet (Berger & Luckmann) och konstruktionen av språkliga definitioner sker i samspel mellan människor i bestämda kontexter (Potter). Genom språklig aktivitet deltar vi i verksamheter (Austin). En till synes självklar, men ändå viktig, utgångspunkt för avhandlingen är att vi människor inte har direkt tillgång till andras upplevelser. Vi måste alltid gå omvägen via deras beskrivningar av eller berättelser om det de tänker och upplever. Diskursen styr vår perception, organiserar vårt minne och underbygger vår etik.

Den undersökta mutdiskursen ses som en kreativ verksamhet som beror av diskursiva resurser (argument, gränsdragningar, begreppsdefinitioner etc) som kulturen erbjuder, men också av den speciella kontext där de används. Författaren hävdar att det är legitimt, relevant och intressant att intressera sig för det ”lilla” sociala livet och att detta länge har försumrats inom sociologin. Men det lilla livet och de stora strukturerna är givetvis interagerande. Eller med en Bourdieusk formulering: makrostrukturer

ren måste ständigt iscensättas för att existera.

Biståndsarbetarnas beskrivningar av hur de gör för att undvika att muta någon visar prov på stor uppfinningsrikedomen. Det finns två sorters undvikandetaktiler: administrativa och interaktiva. Till de förstnämnda hör åtgärder som snarare har med verksamheten än relationen att göra som att vara ytterligt väl förberedd och att begära kvitto. Till de senare hör sådana där fokus ligger på att konstruera relationen och situationen på ett sådant sätt att biståndsarbetaren kan undvika mutor.

Till den analytiska begreppsarsenalen hör också "accounts" eller redovisande förklaringar, dvs sätt att språkligt "reparera" eventuella avvikelser från olika sociala normer. Biståndsarbetarnas accounts visar att de ibland tvingas ta till mutor. Å ena sidan är det givetvis omoraliskt och olagligt att muta, å andra sidan kan det vara ofrånkomligt – och i ett vidare sammanhang också moraliskt försvarbart. Med grund i Scott & Lymans klassiska indelning talar Thelander om ansvarsbefriande och rättfärdigande förklaringar. Till de förra kan räknas fall där biståndsarbetaren inte tyckt sig ha full kontroll över situationen. Ansvarsbefriande förklaringar lyfter fram det som begränsar det individuella handlingsutrymmet: lönlöst motstånd, kulturell anpassning, tidsbrist etc. Till de senare hör yttranden som framhåller det positiva genom att lyfta fram att handlingen var ekonomiskt försvarbar eller ett uttryck för medmänsklighet och solidaritet med dem som skulle hjälpas.

Ansvarsbefriande förklaringar är vanligare än rättfärdigande hos biståndsarbetarna. Detta förklarar författaren med att det innebär ett större socialt risktagande att rättfärdiga en handling än att ge en ansvarsbefriande förklaring. Kanske kunde kontextens betydelse för den valda förklaringen diskuterats i detta avseende. För en sympatisk intervjuare är det kanske lättare att förklara hur situationen gjorde att man som individ inte kunde handla annorlunda. I ett annat sammanhang – som en konferens om ansvar i biståndsarbete – kan rättfärdigande förklaringar lyftas fram som de mer lämpliga.

Analyserna frilägger biståndsarbetarnas speciella förklaringsrepertoar som gör det möjligt för dem att i sin kulturkrets formulera och förklara sig så att de blir förstådda och accepterade av andra. Joakim Thelander menar också att repertoaren underlättar både utförandet och accepterandet av handlingen. För detta resonemang finns dock knappast någon empirisk evidens i avhandlingen.

Retoriska gränsdragningar görs bl.a. mellan små och stora mutor och mellan biståndsarbetarna själva och andra. Att ge någon mat för att få hjälp kan vara moraliskt försvarbart, men att ge pengar är mer förkastligt. Det anses också värre att ge mutor till en enskild som stoppar dem i egen ficka än till ett kollektiv. Gränsen mot dem man ska hjälpa får inte bli för skarp – risken finns då att biståndsarbetarna framstår som fördömande och rasistiska. Gränsdragningen mot andra biståndsarbetare – experter som bor i villa med IKEA-möbler – dras ibland skarpt.

Analyserna av de undersökta fenomenen undvikande, accounts och gränsdragningar visar att dessa språkliga resurser också tas i bruk av biståndsarbetarna för att presentera vilken identitet de vill göra anspråk på – som biståndsarbetare och som svenskar. Genom att berätta om hur man listigt undviker att behöva muta framstäl-

ler man sig själv som kompetent biståndsarbetare. Vissa ansvarsbefriande förklaringar visar sig vara särskilt gångbara i vårt samhälle, som tidsbrist och stress. Det gäller också att hitta den rätta balansen mellan rättrådighet och smartness. Är man alltför rättrådig enligt svenska normer riskerar man att inte få vikigt arbete utträttat. Är man alltför smart kan man förlora den svenska moraliska kompassen.

I det avslutande kapitlet återkommer Thelander till accountbegreppet och menar att biståndsarbetarnas beskrivning av vardaglig korruption har hjälpt honom att förstå rättfärdigande förklaringar bättre samtidigt som begreppet hjälpt till att förstå vardaglig korruption. Det är inte så självklart som det låter. Thelanders intressanta och läsvärda avhandling ger inte bara en bild av biståndsarbetarnas vardag och mutbegreppets konstruktion, utan använder och diskuterar accountbegreppet på ett reflekterande, lärorikt och konstruktivt sätt. Till läsglädjen bidrar den utmärkta språkbehandlingen. Teoretiska utgångspunkter presenteras så att de blir relevanta och begripliga och analyserna kompletterar och motiverar varandra. Joakim Thelander är rädd för att fenomenet mutor efter hans studie framstår som mer komplicerat än före läsningen. Det hoppas jag verkligen – komplexiteten bidrar till en djupare förståelse.

Viveka Adelswärd
Fakultetsopponent

Natàlia Cantó Milà: *A Sociological Theory of Value. Georg Simmel's Sociological Relationism*. Transcript Verlag (2005)

Till de senaste bidragen av analysen av Georg Simmels tänkande hör *A Sociological Theory of Value. Georg Simmel's Sociological Relationism*, en doktorsavhandling av Natàlia Cantó Milà.

För den som söker en introduktion till *Philosophie des Geldes* så utgör Milàs avhandling en fullgod sådan. Faktum är att den också kan utgöra en introduktion till Simmels tänkande i allmänhet. Boken består av sex kapitel. I de två första presenteras centrala begrepp i detta tänkande och det placeras i en kontext av andra socialvetenskapliga tänkare och skolor under 1800-talet. *Völkerpsychologie*, Schmoller, Darwin, Spencer, Marx och Bergson behandlas. Dessa kapitel bidrar knappast till forskningen om denna kontext och Simmels roll i den, men kan vara intressant för den oinitierade.

Därefter ger sig Milà i kast med huvudobjektet för undersökningen: filosofin om penningen. En genomgång av bokens upplägg och tillkomsthistoria skapar en bra fond för senare analyser. Här diskuteras också Simmels förhållande till Marx respektive ”nykantianernas” värdeläror. I det senare fallet är det nog framförallt Heinrich Rickert som författaren i åtanke och det irriterar genom hela läsningen av avhandlingen att begreppet ”nykantianer” aldrig diskuteras mer ingående.

Därpå följer ett kapitel om Simmels värdeteori, som inte endast utgör kärnpunkten

i denna avhandling utan även i *Philosophie des Geldes*. Milà menar att denna teori är central i Simmels tänkande och jag är beredd att hålla med. Det har att göra med hans relationistiska filosofi som kanske endast är ett annat sätt att uttrycka värdeteorin på. Denna säger nämligen att saker och ting endast får en ekonomisk, estetisk, kognitiv, moralisk (och så vidare) dimension genom att de står i förhållande till varandra, det vill säga att människor jämför dem. Längd är ett begrepp endast som kan uppstå och få mening om det finns saker med olika längd. En handling är god eller ond endast i relation till en annan handling. Värdet är förvisso något som upplevs av enskilda individer. Men värde kan också vara något objektivt och oberoende av den enskilde. Priset är ett typiskt exempel på detta eftersom det är ett resultat av relationen mellan tillgång och efterfrågan. Objektivitet kan värdet få genom att det är något intersubjektivt, att det existerar i relationen mellan människor.

Denna relationism var inte en historiskt helt ny företeelse och inte heller var Simmel ensam om den i sin samtid. Likheter med Ferdinand de Saussures teori om tecken är iögonfallande och det hade varit intressantare om Milà diskuterat denna, istället för Spencer och Darwin. Men medan Saussure uteslutande ägnat sig åt språket, har Simmel applicerat den relationistiska filosofin på en mängd områden och den genomsyrar det mesta av vad han skrivit. Det kan man inte riktigt säga om värdeteorin som framförallt diskuteras i *Philosophie des Geldes* även om den också dyker upp i *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* (Historiefilosofins problem) och på andra ställen och i olika skepnader. Det är synd bara att Milà inte skriver om överindividualiteten, i det hänseendet får man vända sig till Willfried Gessners *Der Schatz im Acker* eller kanske min egen *Simmels former*.

Milà har emellertid inskränkt sin undersökning till boken om penningen, vilket inte betyder att hon endast behandlar teorin om *ekonomiska* värden. Det gör inte heller Simmel själv, utan detta är en skrift som handlar om mycket mer än bara varor, byten och bytesmedel. I *Philosophie des Geldes* skriver Simmel utförligt om sin syn på det moderna samhället; om begrepp som frihet och ägande samt mål och medel. Han behandlar också ingående relationen mellan det överindividuella och det intersubjektiva, vilket utgör en central del i hans tänkande.

Jag menar att Milàs avhandling kan fungera som en introduktion till Simmel inte därför att den försöker behandla så många olika delar av hans tänkande som möjligt och på ett sätt som även den oinvigde kan ta till sig. Nej, det är varken en bok som försöker vara bred i sin tematik eller anlägger en populärvetenskaplig ton (även om den förvisso inte är tungläst). Men den kan fungera som introduktion därigenom att den lägger fokus på några av de mest centrala temana och begreppen i Simmels tänkande och genom att genomföra en djupgående analys av en skrift där han behandlar dem alla ingående. Simmel diskuterar här frågor om såväl epistemologi och sociologi som modernitet och metafysik och *Philosophie des Geldes* visar på stor del av kontinuiteten och komplexiteten i hans tänkande.

För att vara en avhandling är Milàs bok tämligen lättillgänglig, men utan att vika undan för svårigheter i Simmels teorier om värde och penningekonomin. Själv hade jag dock önskat att den ägnade fler kapitel åt att gå på djupet, och färre åt en närmast

pliktmissig genomgång av grundläggande begrepp hos Simmel och andra tänkare i hans samtid. Milà ägnar flera kapitel åt idéhistorisk contextualisering, men hon saknar metoder att göra detta. Framförallt är urvalet mycket godtyckligt och saknar fokus. Om man skall göra en analys av Simmel värdebegrepp bör man till sin kontextuella beskrivning framförallt välja andra teoretiker som utvecklat sådana begrepp och utröna Simmels relation till dessa snarare än den till Bergson och Darwin. Det hade inte endast blivit en intressantare idéhistorisk beskrivning, utan också varit mer givande för analysen av Simmel.

Flera begrepp som är centrala i avhandlingen borde också ha givits mer utrymme för diskussion. Det gäller, som nämnts ovan, ”nykantianism”, men också ”holism” och ”form”. Simmel kan mycket väl sägas omfatta en holistisk syn på samhället, men jag vill hävda att denna skiljer sig väsentligt från till exempel Durkheims holism och bör därför exemplifieras och diskuteras. Det hade kunnat göras i relation till en mer omfattande diskussion om överindividualitet.

Milà har skrivit en bok som kan vara läsvärd både för oss som själva bedrivit forskning om Simmel och de som är tämligen obekanta med hans tänkande. För båda grupper skulle avhandlingen emellertid blivit intressantare om författaren ägnat sig mindre åt det hon inte behärskar så väl – idéhistorisk kontext – och mer åt det hon är expert på, nämligen Simmels värdeteori och dess förhållande till hans sociologiska relationism.

David Stockelberg

Clary Krekula: *Kvinna i ålderskodad värld – om äldre kvinnors förkroppsligade identitetsförhandlingar*. Sociologiska institutionen, Uppsala universitet (2006)

Avhandlingen rör sig inom ett fält som i Sverige inte är särskilt beforskat, äldre kvinnor och åldrande. Utgångspunkten tas i äldre kvinnors berättelser om hög ålder och hur deras självbilder kan bli begripliga utifrån deras erfarenheter. Forskning om äldre kvinnor har hamnat i skymundan både inom sociologin och inom genusforskningen. En av förklaringarna har varit att forskarnas egen åldersposition har betydelse för vilka frågor som ställs i fokus. Den socialgerontologiska forskningen om kön och ålder har karaktäriserats av att lyfta fram mäns fördelar och kvinnors underläge. De fördelar som kvinnor kan ha i förhållande till män har inte synliggjorts och då inte heller synliggjort att kvinnor kan ha tillgång till maktresurser som påverkar deras strategier i vardagen. Beskrivningen av kvinnors dubbla utsatthet på strukturell nivå pga sexism och ålderism anses innebära att kvinnors åldrande är svårare än mäns. På individnivå framträder emellertid en mer mångdimensionell bild av kvinnors erfarenheter av hög ålder.

Avhandlingen har en socialkonstruktivistisk utgångspunkt, ett s.k. görandeper-

spektiv, som framhåller kön, klass, ålder och etnicitet som något individer skapar i interaktion med andra. I avhandlingens ses kroppen och dess förmåga att synliggöra identitetsanspråk och varseblivna kategoritillhörigheter som en viktig aspekt i diskussionen om äldre kvinnors maktresurser i identitetsprocesser. Åldrandet ses inte som en fråga om avtagande resurser utan utgår ifrån att äldre kvinnor har skiftande maktresurser, både personliga och sociala, som de använder när de förhandlar identiteter och handlingsutrymme, samt förmedlar önskade självbilder till sin omgivning.

Det finns en kroppslig paradox när det gäller äldre kvinnors kroppar. Det finns nämligen en föreställning om att ungdomliga ideal om skönhet negativt påverkar äldre kvinnor (ifråga om identitet och välmående) mer än män. Några entydiga empiriska resultat som stöder detta antagande finns emellertid inte. Istället pekar mycket på att äldre kvinnor är mer nöjda med sina kroppar än yngre kvinnor. Empiriska studier ger inte heller entydigt stöd för att kvinnor och män har olika normer för åldrandet.

I denna studie används begreppen på-scenen-kroppen och bakom-scenen-kroppen, vilka lånats från Goffmans dramaturgiska begreppsapparat. Omgivningen har olika tillgång till på-scenen-kroppen. De som deltar i iscensättande kan ha tillgång till det som finns både på scenen och på det som finns bakom scenen medan andra bara har tillgång till det som framträder med hjälp av på-scenen-kroppen. Aktören och observatören kan ha olika insikt i hur kroppsliga aspekter manipuleras och används då individen gör sina identitetsanspråk och har därför också olika förutsättningar att värdera hur väl ett utförande lyckas i förhållande till vad individen vill förmedla. Vad som betraktas som på-scenen-kroppen respektive bakom-scenen-kroppen beror på sammanhanget. Kroppars observerbarhet gör även att vi hela tiden befinner oss i identitetsförhandlingar med omgivningen.

Det empiriska underlaget i avhandlingen bygger dels på 3 fokusgrupper – deltagarna har rekryterats via PRO, Röda Korset och ett äldreboende – dels på 12 individuella intervjuer med kvinnor i åldrarna 75 till 90 år. Förutom från de tidigare nämnda organisationerna rekryterades intervjupersoner från idrottsorganisationer och en förening för personer som ser sig som ensamma.

I kapitel 6–9 presenteras analysen av intervjumaterialet. I kapitel 6 om tidsbegränsade och varaktiga identiteter diskuteras identiteter som av kvinnorna upplevs som begränsade i tid. Utifrån kvinnornas berättelser urskiljs fem övergripande resurskällor som påverkar identitetskonstruktioner över tid. Dessa s.k. resurskällor är samhällskontexten, relationella resurser, materiella resurser, kroppsliga resurser – som ses som både fysiska och symboliska – och den femte resurskällan utgörs av livsförloppets förändringar.

Identiteter som framställs som varaktiga är i första hand egenskapsbaserade och de kräver tillgång under lång tid till de resurser som behövs för att kunna göra identitetsanspråken. Mer varaktiga identitetsanspråk måste, för att kunna bestå, vara mer oberoende av de resurser som står under omgivningens kontroll. Den slutsats som dras är att en tudelad identitetsindelning utifrån tid är problematisk då identiteter eller självbilder inte i sig är konstanta utan snarare tillgången till de resurser som identiteten är beroende av.

I kapitel 7 diskuteras olika identitetsförhandlingar, som kan ske med signifikanta andra, främlingar, samhällsnormer och med en internaliserad part. Här introduceras också begreppet "ålderskodad" som en term jämförbar med könskodad. Begreppet kan bidra till att synliggöra hur identiteter skapas i vissa situationer och inte i andra. Det handlar om tolkningen av varseblivna ålderstecken och symboliska kroppsliga resurser och föreställningar om fenomen och handlingar som ålderskodade.

I kapitel 8 och 9 diskuteras de intervjuade kvinnornas berättelser om hög ålder. De ger berättelser både om problem och positiva erfarenheter. De intervjuade kvinnornas erfarenheter av hög ålder är beroende dels på hur de tycker att de har det i förhållande till andra, dels utifrån de förändringar som de upplever av sina resurser. I intervjuerna återkommer en berättelse oftare än andra, nämligen berättelsen om kroppen.

Den åtskillnad som de intervjuade kvinnorna gör mellan kronologisk ålder och subjektiv ålder ses i analysen som en strategi för att göra identitetsanspråk. De intervjuade kvinnornas syn på sig själva som yngre än den kronologiska åldern kan ses som ett sätt att förhandla sitt handlingsutrymme och förmedla självbilder. Utifrån det skulle den lägre åldersidentiteten, istället för att ses som problematisk, kunna vara en förmedling av positiva självbilder och erfarenheter.

I kapitel 10 dras trådarna ihop för den teoretiska kroppsförståelse som analysen bidragit till. Betydelsen av kroppens utseende och förändringar beror på vilka identitetsanspråk som eftersträvas och vem de äldre kvinnorna interagerar med. Analyser av kroppen bör också ha med både symboliska och fysiska kroppsliga resursförändringar. En annan slutsats är att, istället för att förstå kvinnors erfarenheter av hög ålder i relation till samhälleliga skönhetsnormer, bör vi problematisera dem i relation till de normer kvinnor varseblir och inte ta för givet att det är en utsänd norm som begränsar kvinnornas erfarenheter av hög ålder.

Det är många teoretiska trådar och många begrepp som används i avhandlingen. Den är ett viktigt bidrag till den könsteoretiska diskussionen inom socialgerontologin och avhandlingen ger ett beläst intryck. Problematiserandet av förkroppsligade identitetshandlingar förs framåt och visar på äldre kvinnors både motsägelsefulla och mångfasetterade föreställningar om den åldrande kroppen. Men det som är avhandlingens styrka är också dess svaghet. Ibland är det svårt att se skogen för bara träd när jag vill få grepp om teori och empiri. Förutom det övergripande syftet återkommer nya frågeställningar och syften i den teoretiska genomgången. Svårigheten blir att följa alla dessa trådar. Författaren tar ett stort grepp över ett utifrån svenska förhållanden relativt outforskat fält och alla trådar följs inte hela vägen ut. Samtidigt får vi emellertid en fördjupad förståelse av förkroppsligade identitetsanspråk och kroppen som både fysisk och symbolisk resurs. Den dualistiska synen på kropp och själ problematiseras. Avhandlingen är ett arbete som har bäring in i den internationella debatten och är en pionjärinsats när det gäller genusperspektiv och socialgerontologi i Sverige.

Evvy Gunnarsson
Fakultetsopponent

Philip Ball: *Critical Mass – How one thing leads to another*. Farrar, Straus and Giroux (2004)

Med fysiken som grund har Ball skrivit ett tegelstensverk för de sociologiska hyllorna. *Critical Mass* skingrar myten om naturvetenskapen som hänsynslöst oförstående inför människors önsknings, rädslor och intentioner. Balls socialfysik erkänner en lika vidsynt sensitivitet för det mänskliga som de flesta socialpsykologiska teorier. Ball går på djupet av vår bräcklighet för att visa hur denna manifesteras i ett makroperspektiv där sociala mönster kan kartläggas. Jag har betraktat *idén* som Ball presenterar; att hämta kunskap från fysiken inte bara för att förklara samhället utan framförallt för att våga flytta fokus i vår vilja att förändra det.

Hobbes insikter om mekanismer introduceras omgående, teorin att vi inte bara skall fråga oss *hur* saker och ting inträffar utan också *varför*. Grunddrivkraften bakom människans fysiska interaktioner identifierade Hobbes, liksom Ball, till lusten efter makt. Fysikens huvudobjekt, menar Ball, är *rörelse*; en insikt delad av Hobbes: "All human sensations and emotions are the results of motion". I fysikalisk rörelsedynamik handlar det om rörelsen framåt, som vattens strävan nedför vattenfallet. I socialpolitiska termer definierade Hobbes rörelselagar till begäret att röra sig mot makt samt undvika saker som förhindrar denna rörelse.

Balls fysikaliska resonemang byggs försiktigt närmare det sociologiska, och övergången från partikel till människa blir i det närmaste smärtfri. Från rörelsedynamik leds läsaren till *statistik*. Upptäckandet av statistiska regelbundenheter i samhället hade syftet att förstå hur social ordning kunde bevaras. Statistiken blev det första verktyg som placerade ansvaret *utanför* individen. Detta, anser Ball, har skrämt människor alltsedan dess; snuddandet av *idén* om den totala determinismen. Dock menar Ball att statistiska regelbundenheter inte alls behöver komma från ett determinerat öde, utan från *individens begränsade räckvidd av uppfattningsbara val*.

Varför faller då människor in i mönster utan plan eller intention? Nyckeln, skriver Ball, till den kollektiva rörelsen är *lokaluppfattning*. Han hänvisar till Lewin som ansåg att individen rör sig i ett begränsat fält av idéer, övertygelser och föreställningar. Det beteende hon där ser hos andra attraherar eller stöter bort henne mot vissa dispositioner. Ball förklarar detta med fysikalisk kondensering. Då vätska blir gas betar sig varje partikel fortfarande på ett inikt och individuellt sätt, men partiklarnas *kollektiva* tillstånd är abrupt annorlunda. Kondensering finns inte i den enskilda partikeln. Endast en massa av partiklar vid ett visst tillstånd har kondensering som alternativ. Varje partikel rör sig i relation till andra via dragningskrafter och bortstöttningsmekanismer. Den *kritiska massa* som uppstår då vätskan förångas inträffar då partikelns dragnings- och bortstöttningsmekanismer ställs på sin spets. Ball liknar detta vid en boll som högst upp på ett spetsigt berg måste börja rulla åt ett håll. Detta lilla val med stora konsekvenser determineras av slumpmässiga störningar. Mer determinerande än så, menar Ball, är inte vår kontext.

Balls viktigaste meddelande till sociologin är: *Frestas inte för lättvindigt till att ut-*

sträcka individens psykologi till gruppens beteende. Sociologer har, anser Ball, inte lyckats göra mer än att positionera individen inom en existerande uppsättning av kulturella normer. Nu kan vi undersöka hur dessa normer *uppkommer* och *förändras* med interaktioner.

Schelling (1978) demonstrerade kollektiva konsekvenser av många individuella beslut. Den mångkultur som optimistiskt uppmålades i väst har lett till segregering istället för integrering, och Schelling undersökte varför. Hans modell visade att det finns en kollektiv kraft som verkar *för* segregering. Modellen innehöll två typer av agenter, som representerade etnicitet. Schelling specificerade att en familj i ett blandat grannskap kommer att flytta om mer än en tredjedel av invånarna blir av en annan etnicitet. Segregationsprocessen blev en snabb kollektiv effekt eftersom proportionerna blev allt skevare och orsakade en lavineffekt. Modellen visar, argumenterar Ball, att vi bör fokusera om resurser från att motverka segregering till att vurma för nära interaktioner mellan de distinkta samfund som blir resultatet av denna segregering. Insikten kan tvinga oss att betänka mer omsorgsfullt vilken typ av samhälle vi anser begärligt, och hjälpa oss att identifiera realistiska – i motsats till idealistiska – medel för att nå det.

Efter detta presenterar Ball *hotet* mot detta realistiska samhälle. Samarbete, menar Ball, måste grundas i självintresse. Det som kan störa denna vilja till samarbete i mänskliga samfund är *frestelser*, då det ibland lönar sig att vara rebell, att fuska och att slåss. Ett samhälle grundat på icke tvingande samarbete riskerar därmed ständigt exploatering från dem som sätter sig själva före samfundet. Här menar dock Ball, i motsats till Hobbes, att människor inte *skulle* exploatera varandra om de fick fritt fram. Spelteorin med sina lev-och-låt-leva strategier, fortsätter han, är det bästa exemplet i modern tid på hur själviskt beteende kan skapa altruism.

Kunskapen om den kritiska massan kan, enligt Ball, förklara varför mänsklighetens ageranden ibland kan framstå som så ogenomtänkta. Det handlar inte om summan av flera individers handlingar, utan om hur flera interaktioner skapar ett kollektivt beteende med en helt egen form, med egna konsekvenser och egna uttryck.

Bidraget Ball ger i debatten om determinism är värt att överväga. Jag *kan* välja, dock från en begränsad räckvidd av uppfattningsbara val. Således determinerar inte socialisationskontexten min individuella frihet utan *begränsar till olika grad min perception av den*. Här formas Balls fysikaliska realism till en filosofisk spjutspets, då han menar att vi måste erkänna för oss själva att krafter utanför våra egna intentioner kan göra oss till rasister. Vi håller ideologiska föreställningar av oss själva varmt om hjärtat, samtidigt som verkligheten drar oss mot segregering och inte integrering. Det handlar om att kunna tänka fysikaliskt, inte naivt, om det mänskliga kollektivet.

En fysikalisk kunskap om människors kollektiva beteende kan öppna för ett annat sätt att tänka – inte om människan i sig – utan om normsamhället som en kollektiv rörelse. Ball presenterar inte en sociologisk teori, utan snarare en kritik mot att sociologi inte lyckats visa hur kulturella normer uppkommer och förändras.

Critical Mass drar nya kognitiva spår i mina resonemangsprocesser då jag erbjuds socialfysiska förklaringsverktyg till hur samhällets kulturella normer uppstår. Ball

nedtonar determineringens kraft och lutar åt att vi genom kunskap om det globala kan agera lokalt för att undvika att ett system når sin kritiska massa och vi förlorar all kontroll över det. Här tar Ball ett vetenskapligt ställningstagande gentemot moral. Det handlar om vetenskapens två ben: vetenskapen i sig, och vad vi gör av den. Vetenskapen i sig, menar Ball, *ska* våga brutalisera, deducera och abstrahera mänskligt beteende, och observera detta i mönster. Vad vi därefter *gör* med denna vetenskap handlar om moral. Ball uppmanar läsaren att tänka över omgivande normer, men är alldeles för vetenskaplig för att explicit uttala detta. Moralen överlåter han till läsaren, och menar att den socialfysiska kunskapen är den enkla delen. *Hantering* av denna kunskap är den svåra.

Susanne Brandheim

Wennerhag, Holm, Lindgren, Nordvall, Sörbom: *Aktivister: Sociala forum, globala sociala rörelser och demokratins förnyelse*. Atlas (2006)

Some years ago, I was a partner in an EU project on the “transformation of environmental activism” (TEA for short). Like many such projects in the social sciences, much of the time and money was devoted to quantitative research. The first part consisted of so-called content analysis, in which we counted and compared articles on environmental protest events that had been published in a newspaper in each country between 1987 and 1997. For Sweden, we chose *Dagens Nyheter*, and for over a year, my assistants and I “coded” several hundred DN articles according to a list of categories that were then processed by a computer program to produce various charts and graphs.

As one who had not previously worked with quantitative methods, I was able to “learn by doing” what such research was all about, and, like any computer game, it provided some moments of fun. But I also learned the real limitations of such research. I saw first-hand how the collection of statistical data easily takes on a life of its own, and, more significantly, how difficult it is to make meaningful use of quantitative data. I realized that if the results of such research were to be of any interest to anyone they needed to be put into a proper social, political, and historical context.

I thought of that experience while reading *Aktivister* which is based, to a large extent, on quantitative surveys of people who attended three local social forums that were held in Sweden in 2004. Like our project – and the book that emerged from it, *Environmental Protest in Western Europe* (Oxford University Press, 2005) edited by Christopher Rootes, the project coordinator – *Aktivister* presents some interesting information about social movements. But the problem with both books is that the interesting material is buried amidst rather uninteresting, not to say trivial, quantitative research results. There is far too little contextual understanding to make the charts and graphs particularly meaningful.

In *Aktivister* there is a brief introductory discussion of how social forums originated and spread to Sweden, but there is far too little discussion of what actually happens at the forums, the experiences that are exchanged, the learning that takes place, the knowledge that is made. Nor is there any real discussion of how such gatherings interact with the rest of the so-called global justice movement: the kinds of networks and network relationships that are fostered, the political processes to which the forums contribute, the organizational tensions and conflicts that are involved. We are told that the social forums that are under investigation are part of a new social movement, but are told very little about what the movement actually consists of, either in terms of organization, ideas, or practical activities. Nor is the central notion of global justice ever discussed in anything more than a very general way. Instead, the authors briefly refer to a tiny fraction of the vast academic literature about globalization and social movements before offering some statistics about the people who attended the social forums in Sweden in 2004. We learn, not surprisingly, that most of the participants are young, highly educated, left-wingers.

When I spoke at the most recent social forum in Lund in February, it was pretty obvious that the claims that are made in the book about social forums being a part of a global social movement are, to put it mildly, highly questionable. In my seminar, we had a good discussion about the effects of globalization on science, but there was certainly nothing at the forum that could meaningfully be characterized as activism, or, for that matter, a social movement. It reminded me more of an academic conference than anything else, and a fairly traditionally organized conference at that.

C. Wright Mills, in his classic book, *The Sociological Imagination*, complained that most sociologists of his day tended to do either what he called “grand theory” or “abstracted empiricism”. The one reduced society and sociological research to a kind of conceptual jargon – his main example was the theorizing of Talcott Parsons – while the other reduced sociology to what could be investigated by means of one or another empirical method. The problem for Mills was that neither grand theory nor abstracted empiricism produced knowledge about society that was particularly interesting. Good sociology required rather what he termed a sociological imagination, a capacity on the part of the sociologist to write about social problems in a way that could be of interest for the general public. His many writings remain after half a century good examples of the sociological imagination in action. In *Aktivister* contemporary society is subjected to a little grand theory and a lot of abstracted empiricism. But unfortunately there is no sign of a sociological imagination.

Andrew Jamison

Sociologförbundet har ordet

Min ursprungliga tanke var att anlägga ännu en vinkel på frågan om sociologins bristande förmåga att hävda sig i den utomsociologiska diskussionen om vårt samhälle. Den sociologiska forskningens frånvaro på den större arenan har ju redan tidigare berörts i detta forum, och vad jag skulle ha fokuserat var den outnyttjade möjlighet till att synliggöra ämnet som finns i akademins produktionsled, det vill säga i högskoleutbildningar mer generellt. En snabbläsning av utbildningsplaner för olika program inom området för samhälls- och beteendevetenskap ger att sociologi faktiskt är väl representerat - inte alltid omfångsmässigt, men i alla fall vad gäller frekvensen. Blivande syo-konsulenter, personalvetare, socionomer, lärare, folkhälsovetare och psykologer - alla konfronteras de med någon skopa sociologi under sina utbildningar. Till och med studenterna på den ämnesmässigt stramt hållna juristutbildningen har i alla fall *möjligheten* att berika sig med syskonämnet rättssociologi i slutet av programmet. Om jag hade valt detta som tema för min text, så hade jag också lyft fram något konkret exempel på att ämnet faktiskt lever ett ganska aktivt liv även på utbildningar utanför de sociologiska institutionerna; kanske hade jag retoriskt frågat om läsaren vet hur stor del av till exempel socionomstudenternas c-uppsater som faktiskt tar sitt avstamp i just sociologisk teori och begreppsbyggnad. Sociologin finns med på utbildningarna - och ändå tror jag att ämnet i slutändan inte ger lika tydliga avtryck som självförtroendeestrålande ämnen som ekonomi, statsvetenskap och juridik.

Detta skulle jag inledningsvis ha slagit fast för att sedan formulera själva problemet ungefär så här: Hur kommer det sig att så många vet så lite om vad sociologi är och vad den sociologiska blicken har att tillföra, när ganska många av dessa "många" med stor sannolikhet tagit sig igenom åtminstone en introduktionskurs i sociologi försävt man genomgått en beteende- eller samhällsvetenskaplig högskoleutbildning?

Avslutningsvis hade jag poängterat att det finns en stor outnyttjad potential: Om vi är ute efter att hävda sociologins betydelse, kan ett rimligt spår vara att bejaka och förstärka sociologins faktiska närvaro inom en mängd olika utbildningsprogram (varför t ex inte en våg av uppdaterad kurslitteratur av typen "Sociologiska perspektiv på...?"). Min tanke - om jag nu hade gett luft åt den - är att man på så sätt förhoppningsvis kan öka *mottagligheten* för sociologiska analyser i stort och på lång sikt. En efterfrågestimulerande sociologisk politik, således.

Nu blev det dock inte en sådan sociologins Keynesianism som jag bestämde mig för att fylla mina rader med. Det jag istället ska förmedla är en iakttagelse av Sociologförbundet ur kassörens synvinkel. Innehavaren av kassörskapet i en organisation möts gärna av en något misstänksam attityd av olika anledningar. En anledning kan vara föreställningen att en kassör är sjukligt besatt av *pengar*, med följd att man betraktas som girig och snål i en trist kombination (här hjälper det inte att girigheten och snålheten inte är egoistiskt betingad, utan gäller det goda förvaltningsmedel). Ännu värre är det om man befaras vara lockad av just själva bokförandet

i sig (en skrämmande tanke - vilka ytterligare mörka sidor kan inte dölja sig i en person som med fri vilja och glatt humör fakturerar och konterar istället för att gå på bio eller spela jazz?). Man förväntas dessutom vara något vresig, i bästa fall bara besk och nykter, i det att man alltid har någon pekpinne att komma med till medlemmarna. På så sätt förväntas jag kanske utnyttja några rader till att uppmana er alla att betala avgiften i tid, med rätt belopp och med ordentliga och aktuella uppgifter om avsändarens adress och identitet.

Men det är här som det förväntade bryts mot det förvånande, och det är nu jag kommer till iakttagelsen som faktiskt skrämmer mig en smula: Sociologförbundet verkar utgöras av ett över måttan disciplinerat och förutsägbart kollektiv som snällt och lydigt betalar in sina avgifter i tid, på angivet sätt. En blick på kontoutdragen från förbundets Plusgirokonto ger ett tydligt mönster: Under en intensiv vecka kring i månadsskiftet efter utskicket av inbetalningsavierna flyter snart sagt alla medlemsavgifter in prydligt och fogligt...och nog ligger det något kusligt i att ett förbund för sociologer leder tankarna till begrepp som social kontroll och disciplinering?

Och kanske är det i denna ordning och reda som en del av svaret till min inledande fråga ligger? Att sociologins oförmåga att visa framfötterna till dels beror på att vi inte är tillräckligt obekväma, ifrågasättande och inklampande på andras revir? Nej, ärligt talat: Denna koppling beror bara på att jag på något sätt ville knyta ihop textens avslutning med dess inledning enligt väl beprövat mönster. Form framför innehåll, liksom.

Erik Wesser
Kassör

En förutsättning för publicering i Sociologisk forskning är att din artikel är en forskningsartikel och inte tidigare publicerad eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Artiklar

1. Sänd ett exemplar av ditt manuskript som word-dokument till tidskriftens redaktör e-post; sociologiskforskning@soc.lu.se
2. Texten skall utifrån författarens synvinkel betraktas som en färdig artikel.
3. Tidskriften har ett upplägg som består av korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, samt långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler. Om inte annat avtalats med redaktionen ska artikeln vara författad på skandinaviskt språk.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två anonyma lektörer för bedömning. Av det skälet anges endast titel på artikelns första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges artikelns titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.
5. Manuskriptet ska innehålla engelskt abstrakt med engelsk titel samt ca fem key words.
6. En kort författarpresentation (två rader) ska bifogas arbetet.
7. Fotnoter ska läggas på sidan där noten förekommer, d.v.s. ej slutnoter.
8. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten.
9. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor – ett medel för minskad snedrekrytering?", s 285–308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner omfattar såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur och kurslitteratur på ämnet. Omfånget för dessa är 1 000 ord. Ange bokförfattarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att skapa en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – lämnas utrymme för att svara på kommentaren.

Forskningsnotiser

Dessa kan behandla konferenser, forsknings-, politiska, eller andra nyheter i det sociologiska fältet. Omfånget är ca 1 000 ord.

POSTTIDNING B

Avs.

Sociologisk forskning

c/o Sociologiska institutionen

Lunds universitet

Box 114

221 00 Lund

Fältet och forskaren

Överviktens betydelser

Vesa Leppänen, Susanne Linné

Beroende eller oberoende?

Gunhild Hammarström & Sandra Torres

Nya möjligheter för stratifieringsforskning i Sverige

Erik Bihagen

Upptäckten av det globala

Göran Ahrne

Recensioner

Sociologförbundet har ordet